

psi
psychē

Studentski
istraživački
radovi
str. 03

Studentski
pregledni radovi
str. 23

Izvještaji i osvrti
str. 93

Aktualna
događanja
str. 109

VOLUMEN I BROJ 1 SVIBLANJ 2018

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju
Zagreb, Hrvatska

Volumen 1, Broj 1
Svibanj, 2018.

ISSN: 2671-0919 (Tisk)
ISSN: 2623-6265 (Online)
UDK: 159.9

Unutarnje korice - front

Psychē

Časopis kluba studenata psihologije „STUP“

Glavna urednica

Ivana Car

Zamjenica glavne urednice

Iva Vukojević

Urednici

Nikolina Kos

Anamarija Lonza

Augustin Mutak

Katarina Pera

Lektori

Sabina Kasumović

Nikola Skendeović

Borna Treska

Recenzenti

dr. sc. Ivana Hromatko, doc.

dr. sc. Tanja Jurin, univ. spec. klin., v. asist.

dr. sc. Svjetlana Salkičević, v. asist.

dr. sc. Meri Tadinac, red. prof.

Ena Uzelac, asist.

dr. sc. Andrea Vranić, doc.

dr. sc. Tena Vukasović Hlupić, doc.

Oblikovanje mrežne stranice

Domagoj Bui

Prijelom

Augustin Mutak

Sadržaj

Studentski istraživački radovi	3
Subjektivna percepcija razvoda roditelja kao odrednica privrženosti roditeljima i stavova prema razvodu	5
Istraživanje povezanosti nekih obrazovnih faktora i stavova srednjoškolaca o osobama homoseksualne orijentacije	9
Odrednice odabira strategije prilaženja potencijalnom partneru	17
Studentski pregledni radovi	23
Evolucijska perspektiva darivanja.....	25
Trivers-Willardova hipoteza	31
Kakve koristi od depresije? Depresija iz evolucijske perspektive	35
Važnost časti u <i>Igori prijestolju</i> iz evolucijske perspektive	41
Evolucija anksioznosti.....	45
Kako je pjesništvo evolucijski adaptivno?.....	49
Evolucijska perspektiva teorije vodstva	53
Kriteriji za procjenu fizičke privlačnosti muškaraca iz biološke i evolucijske perspektive	57
Prediktori suicidalnosti kod adolescenata	63
Zadovoljstvo brakom i osobine ličnosti partnera	69
Test kognitivne refleksije kao prediktor podložnosti pristranostima prilikom donošenja odluka	73
Mračna strana ljudske ličnosti - mračna trijada	81
Ljubomora u partnerskim odnosima: pregled osobnih i situacijskih prediktora	85
Studentski izvještaji i osvrti na istraživanja	93
Dobar vođa - dobar prijatelj?	95
„Gasi sve, ja sam noćna ptica“ - Povezanost muških karakteristika i tendencije kasnog lijeganja kod žena	97
Omjer smrtnosti muškaraca i žena – evolucijski okvir.....	99
Osvrt: „Is beauty in the eye of the beholder but ugliness culturally universal? Facial preferences of Polish and Yali (Papua) people“	101
Jesper Juul: Vaše kompetentno dijete – Osvrt.....	103
Zašto svi satovi na reklamama pokazuju 10 sati i 10 minuta?	105
Let iznad kukavičjeg gnijezda (1975.) – Osvrt na film	107
Aktualni događaji.....	109
Izvještaj o bojenju stolaca.....	111
Izvještaj o razmjeni studenata psihologije Malta – Hrvatska.....	113
Humanitarna akcija „poSTUPi dobro, daruj!“	115
Psihomnia ili O Studentskoj sekciji Hrvatskog psihološkog društva.....	117

Studentski istraživački radovi

Subjektivna percepcija razvoda roditelja kao odrednica privrženosti roditeljima i stavova prema razvodu

MATEA ŠOŠTARIĆ i ANTONIJA VRDOLJAK

Istraživanja razvoda braka dosad su se više bavila njegovim negativnim posljedicama i percepcijom procesa razvoda iz perspektive supružnika, zanemarujući važnost ispitivanja percepcije kvalitete razvoda iz perspektive djeteta razvedenih roditelja. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati efekte djetetove percepcije stresnosti i burnosti razvoda te kvalitete odnosa roditelja nakon razvoda na razvoj privrženosti majci i ocu i stavove prema razvodu. U istraživanju korišten je *online* upitnik koji se sastojao od demografskih pitanja, pitanja o karakteristikama razvoda (stresnosti i burnosti razvoda te kvalitete odnosa roditelja nakon razvoda), Skale privrženosti majci i ocu te Skale stavova o razvodu. Pojedinci koji razvod roditelja procjenjuju stresnijim više su anksiozno privrženi ocu i imaju negativniji stav prema razvodu. Osobe koje razvod procjenjuju burnijim nesigurnije su privržene i majci i ocu te imaju negativniji stav prema razvodu. Pojedinci koji kvalitetu odnosa roditelja nakon razvoda procjenjuju nižom više su anksiozno privrženi majci te su više izbjegavajuće privrženi obama roditeljima. Nalazi ukazuju da posljedice razvoda mogu biti manje negativne ako dijete percipira razvod manje stresnim i burnim te ako se roditelji potruže održati svoj odnos nakon razvoda kvalitetnim.

Ključne riječi: privrženost majci, privrženost ocu, stav prema razvodu, dječja percepcija razvoda

Uvod

Razvod je izrazito neugodno iskustvo koje većina ljudi vidi kao zadnju opciju za rješavanje problema u braku. Ipak, prema podacima Državnog zavoda za statistiku (2017) u 2015. u Hrvatskoj je na tisuću sklopljenih brakova razvedeno njih 303, dok je 2012. taj broj iznosio 278. Razvod se definira kao krajnji oblik bračne nestabilnosti jer je to dugotrajni proces koji karakterizira mnoštvo problema, frustracije i stresa (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Iako razvod može imati pozitivnih strana, on uzrokuje i negativne posljedice za cijelu obitelj, poput psihosocijalnih, ponašajnih i školskih poteškoće kod djece (Buljan Flander, Jelić Tuščić i Matešković, 2014). U ovom istraživanju proučavalo se i stavove prema razvodu, kao i privrženost roditeljima.

Matea Šoštarić, Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju,
ORCID: 0000-0003-0393-053X.

Antonija Vrdoljak, Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju,
ORCID: 0000-0002-0463-9501.

Rad je nagrađen Rektorovom nagradom ak.
god. 2014/2015. i u originalu i cijelosti se nalazi
na web adresi <https://apps.unizg.hr/rektorova-nagrada/javno/stari-radovi/2983/preuzmi>.

Stav je stabilan i relativno trajan način vrednovanja osobe, predmeta ili pojave (Colman, 2003). Stavovi prema razvodu nasleđuju se (Bouchard i McGue, 2003), no ovise i o osobnim iskustvima, poput razvoda roditelja (Amato, 2010). Djeca razvedenih roditelja većinom imaju pozitivnije stavove prema razvodu jer ga smatraju dobrim rješenjem bračnih problema (Amato, 1996).

Privrženost je emocionalna veza s osobama koje su pojedincu značajne, a određuje je želja za održavanjem bliskosti i ugoda za vrijeme kontakta (Berk, 2008). Kvaliteta privrženosti prema roditeljima niža je kod djece razvedenih ako je odnos roditelja nakon razvoda loš (Farndale, Burton-Smith, Montgomery i Shute, 2003). Istraživanja koja su se bavila kvalitetom razvoda pristupala su mu iz perspektive roditelja, no rijetko djeteta. Stoga je cilj ovog istraživanja bio ispitati djetetov doživljaj stresnosti, burnosti razvoda i kvalitete odnosa roditelja nakon razvoda te razlike u privrženosti majci i ocu i stavovima prema razvodu ovisno o tim doživljajima.

Metoda i sudionici

Prikupljanje podataka obavljeno je putem *online* upitnika koji se sastojao od pet dijelova - demografskih pitanja, pitanja vezana uz karakteristike razvoda (stresnost i burnost razvoda te kvalitetu odnosa roditelja nakon razvoda), skala stavova prema razvodu i dvije

skale privrženosti: prema majci i prema ocu. Korelacije između pitanja za ispitivanje karakteristika razvoda nisu bile visoke tako da je zaključeno da ona ne mjere identične konstrukte te su analize rađene za svako od pitanja zasebno. Na svakom pitanju sudionici su podijeljeni u dvije kategorije prema medijanu. Pouzdanost skale privrženosti majci za dimenziju anksioznosti iznosi $\alpha=0.73$, ocu $\alpha=0.82$, a za dimenziju izbjegavanja majci $\alpha=0.92$, ocu $\alpha=0.90$. Pouzdanost skale stavova prema razvodu iznosi $\alpha=0.93$. Nakon izostavljanja nekih sudionika, u konačnu obradu podataka ušlo je 494 sudionika i to 75.9% žena i 24.1% muškaraca u dobi od 18 do 27 godina ($M=21.15$; $SD=2.004$). Svi su bili djeca razvedenih roditelja.

Rezultati

Kako bi se utvrdile razlike u privrženosti roditeljima i stavu prema razvodu s obzirom na procjene stresnosti i burnosti razvoda te ovisno o procjeni kvalitete roditeljskog odnosa nakon razvoda, provedena su tri t-testa za nezavisne uzorke. Sudionici koji su razvod svojih roditelja percipirali stresnijim pokazivali su statistički značajno više razine anksiozne privrženosti ocu te negativniji stav prema razvodu braka (Tablica 1). Procjena burnosti pokazala je povezanost sa svim mjeranim varijablama. Osobe koje su razvod braka roditelja percipirale burnijim izvjestile su o višim razinama anksiozne privrženosti ocu i majci, višoj izbjegavajućoj privrženosti ocu te su imale negativniji stav prema razvodu (Tablica 2). Sudionici koji su kvalitetu odnosa roditelja nakon razvoda percipirali nižom, imali su više rezultate na dimenzijama anksiozne privrženosti majci i ocu te izbjegavajuće privrženosti ocu (Tablica 3).

Tablica 1. Prikaz deskriptivnih vrijednosti za skale privrženosti i stavova prema razvodu s obzirom na procjenu stresnosti razvoda (N=494)

	Manje stresan razvod			Stresniji razvod			
	N	M	SD	N	M	SD	t
Anksiozna privrženost majci	275	17.82	8.014	219	19.12	7.861	-1.81
Izbjegavajuća privrženost majci	275	26.35	14.409	219	26.75	14.166	-0.32
Anksiozna privrženost ocu	275	18.28	9.815	219	21.33	10.447	3.33**
Izbjegavajuća privrženost ocu	275	38.92	13.579	219	36.79	14.158	1.70
Stav prema razvodu	275	101.71	14.163	219	91.30	15.964	7.67**

Legenda:

N – broj sudionika u skupini

t – vrijednost t-testa

M – aritmetička sredina rezultata na skali

** T-test je značajan uz rizik od 1%

SD – standardna devijacija rezultata na skala

Tablica 2. Prikaz deskriptivnih vrijednosti za skale privrženosti i stavova prema razvodu s obzirom na procjenu burnosti razvoda (N=494)

	Manje buran razvod			Burniji razvod			
	N	M	SD	N	M	SD	t
Anksiozna privrženost majci	268	17.47	7.841	226	19.50	8.389	-2.83**
Izbjegavajuća privrženost majci	268	25.15	13.750	226	28.15	14.767	-2.34**
Anksiozna privrženost ocu	268	18.68	9.661	226	20.77	10.721	-2.28**
Izbjegavajuća privrženost ocu	268	36.06	13.844	226	40.25	13.561	-3.39**
Stav prema razvodu	268	99.10	15.204	226	94.71	16.283	3.096**

Legenda:

N – broj sudionika u skupini

t – vrijednost t-testa

M – aritmetička sredina rezultata na skali

** T-test je značajan uz rizik od 1%

SD – standardna devijacija rezultata na skala

Tablica 3. Prikaz deskriptivnih vrijednosti za skale privrženosti i stavova prema razvodu s obzirom na procjenu kvalitete odnosa roditelja nakon razvoda (N=494)

	Lošiji odnos			Bojni odnos			t
	N	M	SD	N	M	SD	
Anksiozna privrženost majci	254	19.31	7.987	240	17.43	7.843	2.64**
Izbjegavajuća privrženost majci	254	28.16	14.671	240	24.80	13.692	2.63**
Anksiozna privrženost ocu	254	20.23	10.587	240	19.00	9.762	1.34
Izbjegavajuća privrženost ocu	254	41.15	13.772	240	34.62	13.225	5.38**
Stav prema razvodu	254	95.82	16.821	240	98.44	14.652	-1.84

Legenda:

N – broj sudionika u skupini

M – aritmetička sredina rezultata na skali

SD – standardna devijacija rezultata na skala

t – vrijednost t-testa

** T-test je značajan uz rizik od 1%

Rasprava

Rezultati ovoga istraživanja govore o povezanosti percipiranog stresa koji je doživljen tijekom razvoda roditelja s anksioznom privrženosti ocu. Dobiveni se nalazi mogu povezati s činjenicom da je 86.6% uzorka nakon razvoda braka roditelja živjelo s majkom te da su očevi češće nakon razvoda ulazili u nove brakove. Zbog toga bi se odnos s ocem mogao smatrati ugroženijim od odnosa s majkom, a moguće je da u situaciji visokog pretrpljenog stresa to dovodi do veće anksioznosti i straha od gubitka oca.

Percipirana viša burnost razvoda povezana je s nesigurnim obrascima privrženosti i prema majci i prema ocu. Buran razvod predstavlja veliki negativni životni događaj, koji je mogao utjecati na ranije formirane obrasce privrženosti te ih učiniti nesigurnijima. Također, burnost je pokazala povezanost s većim brojem proučavanih dimenzija nego stresnost, što govori o različitom shvaćanju ovih dvaju konstrukata. Moguće je da je doživljaju burnosti zapravo bolje opisao sam proces razvoda, dok su na doživljaj stresnosti mogle utjecati i druge životne okolnosti u tom periodu života.

Više razine izbjegavajuće privrženosti prema majci i ocu kod osoba koje međuodnos roditelja nakon razvoda procjenjuju lošijim mogu se povezati sa željom djeteta da se udalji od takve napete obiteljske situacije. Također, ove osobe pokazuju višu razinu anksiozne privrženosti prema majci, ali ne i prema ocu. Kako je većina sudionika živjela s majkom, moguće je da djeca zapravo imaju manje kontakta s ocem kada su roditelji u lošem

odnosu. Majka bi im stoga mogla postati važnija, što bi povećalo zabrinutost da će je izgubiti. Osim toga, moguće je da roditelji imaju određene karakteristike koje ujedno pridonose većem strahu od gubitka majke i lošijem odnosu roditelja.

Kada je riječ o stavu prema razvodu, osobe koje su razvod roditelja percipirale manje stresnim i burnim imale su pozitivniji stav. Ovakvi su rezultati u skladu s Amatovim (1996) tumačenjem da djeca razvedenih na razvod gledaju kao na dobro rješenje obiteljskih problema, a može se pretpostaviti kako je takav doživljaj izraženiji ako je razvod bio manje stresan i buran. Kvaliteta odnosa roditelja nakon razvoda nije povezana sa stavom prema razvodu, čemu u prilog ide i nalaz da je stav prema razvodu u većoj mjeri određen iskustvima tijekom, nego nakon razvoda (Cui, Fincham i Durtschi, 2010).

Zaključak

Ovo istraživanje naglašava važnost razlika u doživljajima roditeljskog razvoda braka. Osobe koje razvod procjenjuju stresnijim ujedno su i više na dimenziji anksiozne privrženosti ocu, dok one koji razvod roditelja procjenjuju burnijim imaju nesigurnije obrasce privrženosti prema oba roditelja. Procjena roditeljskog odnosa nakon razvoda manje kvalitetnim povezana je pak s većim izbjegavanjem oba roditelja te s višom anksioznošću u odnosu s majkom. Pojedinci koji razvod svojih roditelja procjenjuju stresnijim i burnijim također imaju i negativniji stav prema razvodu.

Literatura

- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72, 650-666.
- Amato, P.R. (1996). Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 628-640.
- Berk, L.E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bouchard, T.J. i McGue, M. (2003). Genetic and environmental influences on human psychological differences. *Journal of Neurobiology*, 54(1), 4-45.
- Buljan Flander, G., Jelić Tuščić, S. i Matešković, D. (2014). Visokokonfliktni razvodi: djeca u središtu sukoba. U: Brajša-Žganec, A., Lopižić, J. i Penezić, Z. (Ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 375-394). Jastrebarsko: Naklada Slap i Hrvatsko psihološko društvo.
- Colman, A. M. (2003). *A Dictionary of Psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Cui, M., Fincham, F.D. i Durtschi, J.A. (2010). The effect of parental divorce on young adults' romantic relationship dissolution: What makes a difference? *Personal Relationships*, 18(3), 410-426.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Farndale, F., Burton-Smith, R., Montgomery, I., i Shute, R. (2003). Anxiety in adolescents: The contribution of parental divorce, parental conflict and quality of attachment to parents and peers. *Australian Journal of Psychology*, 55, 226.
- Grupa autora (2017). *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2017*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. <http://www.dzs.hr/>

Abstract

Most of the research in the field of marital divorce has focused on its negative effects and parental perception of divorce, neglecting the role of a child's perception of divorce. The goal of this research was manifold: to examine the ramifications of the child's perception of stress created by divorce, how the quality and the turbulence of the parents' relationship after the divorce influenced the child's attachment to both mother and father, and to examine the child's general attitude towards divorce. Research was conducted using an online questionnaire consisting of demographic questions, questions on characteristics of divorce, Experiences in Close Relationship Scale for relationships with both mother and father and an Attitudes toward Divorce Scale. People who perceive the divorce of their parents to be more stressful are more anxiously attached to their father and their attitude towards divorce is more negative. Those who perceive divorce to be more turbulent are more insecurely attached to both of their parents, and their attitude towards divorce is more negative. People who perceive the quality of their parents' relationship after divorce to be lower are more anxiously attached to their mother and more avoidant towards both their mother and their father. These findings indicate that reducing stressfulness and turbulence of the process and maintaining a positive relationship between the ex-spouses can make the effects of divorce on children less negative.

Keywords: attachment to mother, attachment to father, attitude towards divorce, child's perception of parental divorce

Istraživanje povezanosti nekih obrazovnih faktora i stavova srednjoškolaca o osobama homoseksualne orijentacije

IVAN PAVAO KULIŠ i DORA PETROVIĆ

Cilj ovog istraživanja je ispitati stavove učenika srednjih škola prema gejevima i lezbijkama, njihovo znanje o homoseksualnosti i opaženo nasilje prema učenicima za koje se sumnja ili zna da su homoseksualne orijentacije. Dodatno nas je zanimalo razlikuju li se učenice i učenici, te oni koji pohađaju gimnazijske i strukovne programe, u svojim stavovima i znanju. Sudjelovalo je 239 učenika četvrtih razreda iz šest različitih gimnazija i strukovnih škola u Zagrebu koji su na nastavi ispunjavali upitnik. Pokazalo se da učenici strukovnih škola imaju negativnije stavove prema gejevima i lezbijkama te slabije znanje o homoseksualnosti od učenika gimnazija. Osim toga, dobivena je pozitivna povezanost između stava i znanja o homoseksualnosti, točnije – što je znanje bilo lošije i stav je bio negativniji. Sukladno s tim, učenici strukovnih škola češće su svjedočili nasilju prema homoseksualnim učenicima svoje škole. Budući da negativni stavovi i učestalo nasilje koje je prisutno u svim školama može negativno djelovati na mentalno zdravlje učenika homoseksualne orijentacije, rezultati ovog istraživanja imaju važne praktične implikacije. Nastavno osoblje trebalo bi pružanjem znanstveno utemeljenih informacija o homoseksualnosti biti uključenije pri suzbijanju predrasuda i sprječavanju nasilja prema ovoj manjinskoj skupini.

Ključne riječi: gej, lezbička, stavovi, vršnjačko nasilje, srednja škola

Uvod

Unatoč tome što pitanje položaja i ravnopravnosti seksualnih manjina u RH zadnjih godina dobiva na važnosti, tema seksualne orijentacije u školama i tijekom obrazovanja često se izbjegava. Prema izvještaju Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova o provođenju građanskog i zdravstvenog odgoja u školama (2015) ova tema se izvodi najmanje od svih modula. Istovremeno, na temelju postojećih podataka istraživanja građanskog odgoja i političke pismenosti srednjoškolaca, čini se kako je znanje srednjoškolaca o seksualnoj orijentaciji relativno slabo te kako srednjoškolci imaju negativne stavove prema gejevima i lezbijkama (Bagić i Gvozdanović, 2015; Kovačić i Horvat, 2016). Općenito, hrvatska i strana istraživanja uskladjena su u tome da negativnije stavove prema homoseksualnim osobama imaju muškarci te niže obrazovane osobe (Kamenov, Jelić i Huić, 2014). Pritom se očekuje da će

stavovi muškaraca biti pozitivniji prema lezbijkama nego prema gejevima, a da se stavovi žena neće razlikovati ovisno o rodu homoseksualne osobe (Herek, 2000). Iako istraživanja pokazuju da niže obrazovane osobe imaju negativnije stavove (Huić, Jugović i Kamenov, 2015), trenutno ne postoji istraživanja koja su uspoređivala stavove osoba na istom stupnju obrazovanja, ovisno o nastavnom programu srednjoškolaca. Kao hipotezu pretpostavili smo da će sukladno tome učenici gimnazija imati pozitivniji stav od učenika strukovnih škola s obzirom da češće nastavljaju daljnje formalno obrazovanje te u sklopu nastavnog programa imaju obvezne predmete na kojima se spominje tema homoseksualnosti (primjerice sociologija i psihologija). Prethodna istraživanja pokazuju i zabrinjavajući rasprostranjenost verbalnog i fizičkog nasilja prema osobama za koje se sumnja da su homoseksualne orijentacije (Hodžić i Bijelić, 2012; prema Lori, 2016). Bontempo i D'Augelli (2002) navode kako je svakodnevno suočavanje mladih LGBT osoba s vršnjačkim nasiljem pogubno po njihovo mentalno zdravlje. S tim da autori navode da su LGBT osobe suočene s visokom razinom nasilja u školama sklonije suicidalnim mislima nego heteroseksualni učenici izloženi istoj razini nasilja s obzirom da često nemaju podršku obitelji ni okoline. Nadalje, analizom relevantnih

Ivan Pavao Kuljić, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, ORCID: 0000-0001-5602-4421.

Dora Petrović, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, ORCID: 0000-0001-5602-4421.

predmeta strukovnih škola te analizom društvenih i humanističkih predmeta, pronađeni su diskriminatori sadržaji u udžbenicima (Brumen, 2012; prema Lori, 2016). Primjerice, homoseksualnost se u udžbenicima biologije spominje samo u vezi sa spolnim bolestima, naročito HIV-om. Edukacija u Hrvatskoj o toj temi nije sustavna i često je prikazana u negativnom kontekstu.

Stoga je cilj ovog istraživanja bio ispitati stavove srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama, njihovo znanje o homoseksualnosti i količinu opaženog nasilja u školi prema osobama za koje se sumnja ili zna da su homoseksualne orientacije. Zanimalo nas je postoje li razlike u stavu, znanju i opaženom nasilju kod učenika gimnazija i strukovnih škola. Provjeravana je i povezanost količine znanja učenika i njihovog stava s obzirom na očekivanje da će učenici koji imaju više znanja o homoseksualnosti imati i pozitivnije stavove prema istima. Također, htjeli smo provjeriti hoće li u školama u kojima učenici imaju bolje znanje o temi seksualne orientacije biti manje opaženog nasilja. Učenici su između ostalog upitani i o svom mišljenju koliko bi se tema homoseksualnosti trebala spominjati u sklopu obavezne nastave, koliko se u stvarnosti spominje te na kojim školskim predmetima.

U ovom su istraživanju sudionici bili učenici četvrtih razreda srednje škole zato što su upravo oni najdulje u formalnom obveznom školskom sustavu te su razvojno u razdoblju prelaska u odraslu dob kada je važno afirmirati svoje vlastite stavove i identitet (Arnett, 2000, prema Huić, Jugović i Kamenov, 2015). Osim toga, nalaze se na prekretnici života u kojoj napuštaju školu s određenim stavom, a s obzirom na to da neki učenici ne nastavljaju daljnje akademsko školovanje, ovdje i završava uloga obrazovnog sustava za njih kao individue. Istraživanje je provedeno u sklopu Istraživačke sekcije Udruge studenata psihologije „Stup“ na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Osmislili su ga i proveli studenti Ivan Kuljiš i Dora Petrović pod mentorstvom doc. dr.sc. Aleksandre Huić.

Problemi

1. Postoji li razlika u stavu učenika četvrtih razreda srednjih škola prema homoseksualnim osobama s obzirom na:
 - a) rod sudionika istraživanja,
 - b) nastavni program u školama?

2. Postoji li povezanost znanja o homoseksualnosti i stava prema homoseksualnim osobama?

3. Postoji li razlika u znanju učenika četvrtih razreda srednjih škola o homoseksualnosti s obzirom na nastavni program u školama? Odnosno, ovisno o tome pohađaju li učenici gimnaziju ili strukovnu školu, hoće li se razlikovati u broju točnih odgovora na tvrdnje o homoseksualnosti?

4. Ispitati količinu nasilja nad homoseksualnim učenicima u srednjim školama te postoji li razlika u količini opaženog nasilja između učenika strukovnih škola i gimnazija.

Hipoteze

1. a) Učenice općenito imaju pozitivniji stav prema homoseksualnim osobama od učenika, s tim da učenici imaju pozitivniji stav prema lezbijkama nego prema gejevima. Stav učenica prema gejevima i lezbijkama se ne razlikuje.
b) Učenici strukovnih škola općenito imaju negativniji stav prema homoseksualnim osobama od učenika gimnazija.
2. Postoji povezanost između znanja o homoseksualnosti i stava učenika prema homoseksualnim osobama. Što učenici imaju bolje znanje, to imaju i pozitivniji stav.
3. Učenici gimnazija imaju bolje znanje o homoseksualnosti od učenika strukovnih škola.
4. U školama u kojima prevladava negativniji stav učenika prema homoseksualnim osobama, učenici će svjedočiti većoj količini nasilja nego učenici drugih škola. Uz hipotezu da u strukovnim školama vlada negativniji stav – tamo će učenici biti izloženi većoj količini opaženog nasilja nego u gimnazijama.

Metodologija

Istraživanje je provedeno u drugom polugodištu školske godine 2016./2017. na učenicima četvrtih razreda tri gimnazije i tri strukovne škole različitih smjerova u Zagrebu. Sudjelovalo je 239 učenika, 49,2% učenica te 50,8% učenika, od kojih je 50,2% iz strukovnih škola, a 49,8% iz gimnazija. Učenici su ispunjavali upitnik koji je sadržavao Herekovu

skraćenu skalu za ispitivanje stava prema gejevima (ATG) i lezbijkama (ATL) (Herek, 1998), blok tvrdnji opaženog nasilja prema gejevima i lezbijkama, niz tvrdnji za provjeru znanja o homoseksualnosti, pitanja vezana uz spominjanje homoseksualnosti u njihovom srednjoškolskom obrazovanju te kratki sociodemografski upitnik. Herekova skraćena skala sadrži pet tvrdnji za ispitivanje stava prema gejevima te pet prema lezbijkama. Sudionici su trebali označiti svoje slaganje sa zadanim tvrdnjama na skali od 1 do 5. Pri obradi podataka o stavovima korišteni su podaci isključivo heteroseksualnih učenika. Znanje se ispitivalo procjenom točnosti deset tvrdnji o homoseksualnosti čija je točnost bila utvrđena u skladu s dokumentima Američke psihološke organizacije (2008, 2010). U bloku pitanja povezanih sa školom koju sudionici pohađaju, ispitivana je čestina i sadržaj spominjanja tema vezanih uz homoseksualnost na nastavi, školski predmeti na kojima se ova tema pojavljivala te količina i vrsta opaženog nasilja prema učenicima homoseksualne orientacije. Opaženo nasilje ispitivali smo četirima tvrdnjama za koje su učenici na ljestvici od 1 do 4 trebali

procijeniti koliko su često svjedočili opisanom nasilju u školi. Ispitivalo se opažanje neprijateljskog tretiranja, verbalnog nasilja te lakšeg i težeg fizičkog nasilja. Podaci su prikupljeni na nastavi u školi u dogовору s ravnateljima i profesorima te uz pristanak svakog učenika na sudjelovanje. Učenici su bili upoznati s pravom odustanka od sudjelovanja u istraživanju u bilo kojem trenutku ispunjavanja upitnika. Sudjelovanje na istraživanju bilo je anonimno i dobrovoljno te su podaci obrađivani isključivo na grupnoj razini radi zaštite privatnosti sudionika.

Rezultati

Rezultati istraživanja pokazali su da učenici imaju negativne do blago pozitivne stavove prema gejevima i lezbijkama (Tablica 1). Općenito su stavovi prema gejevima negativniji nego stavovi prema lezbijkama. Pritom su osobe muškog spola imale pozitivniji stav prema lezbijkama nego prema gejevima (Slika 1), dok se stav osoba ženskog spola prema gejevima i lezbijkama nije razlikovao ($F_{INT}(1/210)=17,224; p<.01$).

Tablica 1. Stav učenika prema gejevima i lezbijkama izraženi u postotcima koliko se slažu od 1 do 5 za svaku tvrdnju pri čemu 1 označava da se u potpunosti ne slažu, 3 da se niti slažu niti neslažu, a 5 da se potpuno slažu s tvrdnjom (N=211).

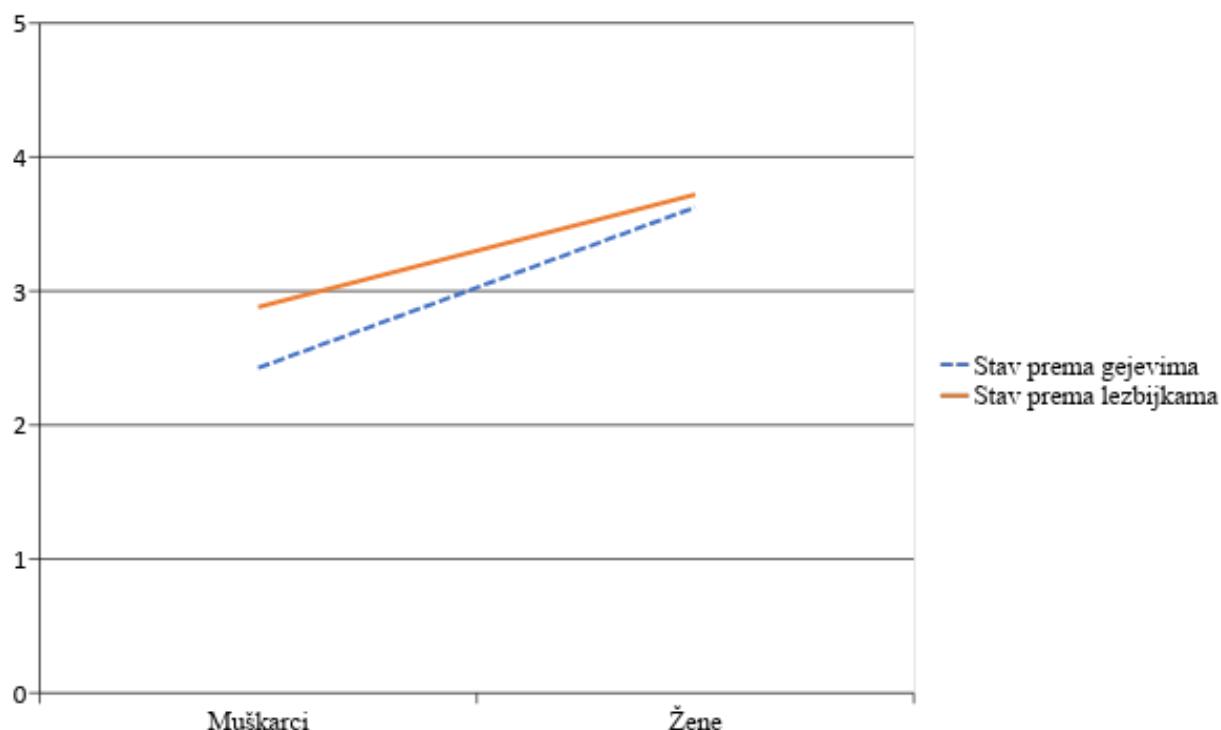
	1	2	3	4	5
1. Seksualni odnos između dva muškarca je jednostavno pogrešan.	38,6	8,2	13,9	10	29,3
2. Smatram da su gej muškarci odvratni.	43	11,8	16,1	6,5	22,6
3. Muška homoseksualnost je prirodni oblik ljudske seksualnosti.	40,4	10,7	16,4	10	22,5
4. Muška homoseksualnost je perverzija.	45,7	10,4	21,2	5,4	17,3
5. Muška homoseksualnost je samo drugaćiji životni stil koji ne bi trebalo osuđivati.	17,1	8,9	15	17,5	41,4
1. Seksualni odnos između dvije žene je jednostavno pogrešan.	44,3	8,6	16,4	9,6	21,1
2. Smatram da su lezbijke odvratne.	53,8	13,3	15,8	5,7	11,5
3. Ženska homoseksualnost je prirodni oblik ljudske seksualnosti.	32,3	11,1	16,8	14	25,8
4. Ženska homoseksualnost je perverzija.	45	11,9	23	7,2	12,9
5. Ženska homoseksualnost je samo drugaćiji životni stil koji ne bi trebalo osuđivati.	11,8	8,6	15,7	17,5	46,4

Statističkom obradom utvrđeno je da učenici gimnazija imaju pozitivniji stav o gejevima i o lezbijkama nego učenici strukovnih škola ($t(212)=7,349; p<.01$) čime je potvrđena prva hipoteza. Nadalje, zanimalo nas je kakvo je znanje učenika o homoseksualnosti.

Učenicima smo prezentirali različite tvrdnje o homoseksualnoj orientaciji od kojih su neke bile točne, a neke netočne, a njihov je zadatok bio zaokružiti DA ukoliko smatraju da je tvrdnja točna i NE ukoliko smatraju da je tvrdnja

netočna. U Tablici 2 prikazani su postoci odgovora učenika.

Znanje učenika o homoseksualnosti općenito je slabo. Čak oko 50% učenika misli da je homoseksualnost neki oblik poremećaja ili bolesti, da je homoseksualnost izbor te da dijete

Slika 1. Prikaz interakcije roda učenika i stava prema gejevima odnosno lezbijskama pri čemu veća vrijednost označava pozitivniji stav (N=211).

koje je odraslo s roditeljima homoseksualne orientacije ima veću vjerojatnost postati gej ili lezbijka. Osim toga više od četvrtine učenika smatra da je seksualnu orientaciju moguće promijeniti terapijskim postupkom te su skloni predrasudi da su svi gejevi feminizirani. Jedan od zabrinjavajućih podataka je da skoro jedna petina učenika smatra da je većina homoseksualaca zaražena HIV-om. Korelacijska analiza pokazala je povezanost između znanja i stava, pri čemu učenici koji znaju više, imaju i pozitivniji stav ($r=0,756$, $p<.01$) te je s tim potvrđena i druga hipoteza. Potvrđena je i treća hipoteza, učenici gimnazija prosječno znaju više o homoseksualnosti od učenika strukovnih škola ($t(194)=-8,415$; $p<.001$). Pri čemu su učenici strukovnih škola u prosjeku imali pet točnih odgovora, a učenici gimnazija osam točnih odgovora od mogućih deset.

Tablica 2. Znanje učenika o homoseksualnoj orientaciji (N=211).

	DA	NE
1. Homoseksualnost je neki oblik poremećaja ili bolesti.	50,0	50,0

2. Osobe same biraju koji spol će ih privlačiti, a koji ne.	51,2	48,8
3. Neki uspješni znanstvenici ili neke povjesno značajne osobe bile su homoseksualne orientacije.	92,4	7,6
4. Seksualnu orientaciju moguće je promijeniti terapijskim postupkom.	26,0	74,0
5. Homoseksualnih osoba bilo je i prije dvije tisuće godina.	82,9	17,1
6. Dijete koje je odraslo s roditeljima homoseksualne orientacije ima veću vjerojatnost postati gej ili lezbijka.	48,8	51,2
7. Homoseksualnost je izbor.	55,9	44,1
8. Svi gejevi su ženskasti.	26,6	73,4
9. Sve lezbijske su muškobanjaste.	10,7	89,3
10. Većina homoseksualaca je zaražena HIV-om.	19,6	80,4

*sivom bojom označene su tvrdnje koje su točne prema Američkoj psihološkoj organizaciji i rezultatima istraživanja (vidi APA, 2008; 2010)

Učenike smo pitali i o nasilju prema homoseksualnim osobama kojem su sami

svjedočili u svojoj školi. Najprisutnijim oblikom nasilja pokazalo se nazivanje pogrdnim imenima. Manji je postotak učenika izjavio da su svjedočili lakšim ili težim ozljedama nekog za koga se zna ili sumnja da je homoseksualne orientacije (Tablica 3). Statističke analize pokazale su značajnu razliku u količini nasilja u sve četiri kategorije nasilja (neprijateljsko

tretiranje ($t(236)=5,002; p<.01$), nazivanje pogrdnim imenima ($t(236)=4,463; p<.01$), lakše ($t(236)=3,666; p<.01$) i teže fizičko ozljeđivanje ($t(236)=2,653; p<.01$) između učenika strukovnih škola i gimnazija. Učenici strukovnih škola u većem su broju svjedočili svim vrstama nasilja nego učenici u gimnazijama, međutim nasilje je prisutno u svim školama.

Tablica 3. Zastupljenost određene vrste nasilja u srednjim školama prema osobama homoseksualne orijentacije (N=239).

Svjedočio/la sam da je netko osobu za koju sumnja/zna da je homoseksualne orijentacije...	Nikad	Jednom	Nekoliko puta	Često
Neprijateljski tretirao	127	42	46	23
Nazivao pogrdnim imenima	77	34	61	66
Lakše fizički ozljedio	207	18	8	5
Teže fizički ozljedio	225	4	6	3
Filozofija	10	95	9,5	
Drugi predmeti	7	186	3,62	

Dodatno, učenike smo pitali na kojim školskim predmetima su govorili o homoseksualnosti u školi. Kao najčešći odgovor navodili vjeronauk i etiku, a zatim sociologiju, psihologiju, hrvatski jezik i biologiju (Tablica 4). Pritom su oni kojima je izborni predmet vjeronauk imali statistički značajno negativniji stav od onih kojima je izborni predmet etika ($t(206)=6,029; p<.01$). Prosječna vrijednost u stavu za učenike kojima je vjeronauk izborni predmet iznosila je 2,1, dok je za učenike kojima je pak etika izborni predmet prosječna vrijednost u stavu prema homoseksualnim osobama iznosila 2,5. Pritom je vrijednost 1 označavala krajnje negativan stav, a vrijednost 5 krajnje pozitivan stav. Učenici koji su pohađali vjeronauk imali su u prosjeku blago negativan stav, a učenici koji su pohađali etiku imali su u prosjeku neutralan stav prema gejevima i lezbijkama.

Tablica 4. Deskriptivni podaci frekvencije odgovora DA ili NE ovisno o tome je li se na pojedinom školskom predmetu raspravljalo o homoseksualnosti ili nije uz izračunati postotak zastupljenosti pojedinog školskog predmeta u odgovorima (N=211).

Školski predmet			Postotak zastupljenosti pojedinog školskog predmeta u odgovorima
	DA	NE	
Hrvatski jezik	57	152	27,27
Strani jezik	21	189	10
Biologija	55	154	26,32
Vjeronauk	122	40	75,31
Etika	70	25	73,68
Psihologija	70	71	49,65
Sociologija	69	70	49,64

Učenike smo pitali i u kojoj mjeri smatraju potrebnim učiti u školi o temi homoseksualnosti. Pritom je najviše učenika smatralo potrebnim na nastavi raspravljati o problemima homoseksualaca (Tablica 5), a gotovo 90% učenika smatra da bi u nekoj mjeri trebalo govoriti o homoseksualnosti na nastavi u srednjoj školi.

Tablica 5. Prikaz frekvencija odgovora na pitanje u kojoj mjeri je potrebno učiti o temi homoseksualnosti na nastavi (N=215).

U kojoj mjeri smatrate potrebnim učiti o temi homoseksualnosti u srednjoj školi?	N
Uopće ne	34
Samo spomenuti postojanje	46
Osnovne činjenice	27
Raspravljati o problemima homoseksualaca	92
Organizirati i dodatna predavanja uz redovnu nastavu	16

Raspisava

Rezultati koji su dali odgovor na prvi problem pokazali su postojanje razlika u stavu učenika ovisno o nastavnom programu, odnosno da učenici strukovnih škola prosječno imaju negativniji stav prema homoseksualnim osobama od učenika gimnazija. Osim toga, složenom ANOVA-om dobiveni su podaci kojima se potvrdila prva hipoteza o razlikama u stavu prema lezbijkama i gejevima ovisno o rodu sudionika. Učenice općenito imaju pozitivniji stav prema homoseksualnim osobama od učenika, s tim da učenici imaju

pozitivniji stav prema lezbijkama nego prema gejevima, dok se stav učenica prema gejevima i lezbijkama ne razlikuje (slika 1). Ovakvi rezultati slažu se s drugim hrvatskim istraživanjima na studentima gdje su dobiveni isti podaci o stavu s obzirom na rod objekta stava i rod sudionika (Huić, Jugović i Kamenov, 2015), ali i sa stranim istraživanjima primjerice na uzorku studenata Ball State Universityja u SAD-u (LaMar i Kite, 1998).

Drugi problem ovog istraživanja bio je provjeriti povezanost znanja i stava prema homoseksualnosti. Dobivena je pozitivna značajna korelacija, što znači da učenici koji znaju više o homoseksualnosti imaju pozitivniji stav. Dosadašnja istraživanja temeljila su se, ne vrstom nastavnog programa, već stupnjem obrazovanja kao prediktorom stava prema homoseksualnim osobama (Kozjak Mikić i Petrović, 2015). Dobiveni rezultati mnogih istraživanja pokazuju kako osobe višeg stupnja obrazovanja imaju i pozitivnije stavove prema homoseksualnosti (Bernstein i Wulff, 2014; Patrick i sur., 2013; Štulhofer, 2006; prema Kozjak Mikić i Petković, 2015). Pretpostavlja se da osobe višeg stupnja obrazovanja tijekom svog formalnog obrazovanja, koje dulje traje, češće obrađuju teme vezane uz predrasude i stereotipe te češće izlaze, što povećava kontakt sa širim socijalnim krugom (Kozjak Mikić i Petković, 2015). U skladu s time, mi smo pretpostavili da učenici gimnazija, koji u nastavnom programu imaju obavezne predmete poput psihologije i sociologije na kojima se obrađuju teme vezane uz homoseksualnost, zbog većeg činjeničnog znanja te razbijenih stereotipa imaju i pozitivnije stavove. U istraživanju provedenom u Srbiji na medicinskom osoblju i studentima medicine, pokazalo se da također oni koji imaju više činjeničnog znanja, imaju i pozitivniji stav prema homoseksualnim osobama (Dunjić-Koštić i sur., 2012). Budući da se radi o korelacijskoj analizi ne možemo tvrditi da stav učenika s vremenom može biti pozitivniji zbog toga što im se pruži više znanja o homoseksualnosti, međutim to dano znanje može umanjiti stigmatizaciju ove društvene manjine (Dunjić-Koštić i sur., 2012). Primjerice, čak polovina učenika u ovom istraživanju smatra da je homoseksualnost bolest, a isti ovakvi rezultati dobiveni su u istraživanju na prigodnom uzorku 400 učenika, studenata i odraslih stanovnika Republike Hrvatske (neobjavljeni podaci Ljetne psihologejske škole, 2003; prema Huić, Jugović i Kamenov, 2015).

Treći problem bio je ispitati postoji li razlika u znanju između učenika gimnazija i strukovnih škola. T-testom za velike nezavisne

uzorke dobivena je statistički značajna razlika u prosječnom znanju, odnosno učenici gimnazija o homoseksualnosti su u prosjeku znali više od učenika strukovnih škola. S obzirom na to da su učenici kao najčešće predmete na kojima su učili o homoseksualnosti spominjali one koji nisu u jednakoj mjeri zastupljeni u strukovnim školama kao što su u gimnazijama (psihologija, sociologija), pretpostavlja se da bi manjak tih sadržaja mogao dovesti do manje informiranosti. Kao školske predmete na kojima se najčešće govorilo o homoseksualnosti navedeni su izborni predmeti vjeronauk i etika. Učenici koji su kao izborni predmet izabrali etiku imaju značajno pozitivniji stav od onih koji su izabrali vjeronauk. Objasnjenje ovih rezultata ne mora biti samo u različitom nastavnom sadržaju ovih predmeta, već i u stavovima i preferencijama učenika koji uopće biraju ove izborne predmete. Međutim, na otvorenom pitanju gdje su učenici navodili sadržaj rasprava na određenim predmetima, pojavljivale su se znansveno neutemeljene činjenice kao predmet rasprava na nastavi vjeronauka. Kako bi se mogli donijeti konkretniji zaključci bilo bi potrebno detaljnije ispitati ovo područje, što nije bio jedan od problema ovog istraživanja, ali bi svakako bio zanimljiv predmet sljedećega.

Pri odgovaranju na četvrti problem, pitali smo učenike koliko često su svjedočili nasilju prema homoseksualnim osobama u svojoj školi. Učenici strukovnih škola svjedočili su svim vrstama nasilja više nego učenici u gimnazijama. Međutim, potrebno je naglasiti da je nasilje prisutno u svim školama. Čak 53% učenika navodi da je često ili nekoliko puta svjedočilo verbalnom nasilju prema homoseksualnim osobama, njih 13% je barem jednom svjedočilo lakšem, odnosno njih 5% težem fizičkom ozljedivanju u školi. O problemu rasprostranjenosti nasilja prema mladim homoseksualnim osobama govori i Vijeće Europe u Rezoluciji 1728(2010) "Diskriminacija na osnovi spolne orientacije i rodnog identiteta" (Lori, 2016), što ukazuje na to da je ovaj problem, koji ostavlja teške posljedice na mentalno zdravlje mladih homoseksualnih osoba, prisutan ne samo u Hrvatskoj već i u cijeloj Europi.

Potrebno je provesti još sličnih istraživanja koja bi potvrdila jednake rezultate. Jedno od ograničenja prikazanog istraživanja svakako je prigodni uzorak sudionika što onemogućuje generalizaciju podataka na populaciju svih srednjoškolaca grada Zagreba ili Republike Hrvatske. Iako je uzorak bio pomno biran te su uključene gimnazije i strukovne škole različitih smjerova, smatramo važnim u sljedećem istraživanju povećati uzorak

sudionika iz različitih škola različitih gradova Hrvatske. Osim toga, unatoč anonimnosti i dobrovoljnosti sudjelovanja, s obzirom da je predmet istraživanja bio osjetljive prirode, postoji mogućnost da su na neka pitanja učenici dali neiskrene ili socijalno poželjne odgovore. Učenici su upitnike rješavali na nastavi jedan pokraj drugoga u klupama što je također moglo narušiti njihovu privatnost pri ispunjavanju upitnika. Potrudili smo se svim sudionicima prije ispunjavanja naglasiti anonimnost te očuvanje njihove privatnosti, međutim buduće istraživanje bilo bi povoljnije provesti u pogodnjim uvjetima nego što su oni koji se pružaju u učionicama za vrijeme nastave.

Budući da učenici većinu svog radnog tjedna provode upravo u školi i da je to mjesto socijalnog žarišta djece i adolescenata, važno je da se svako dijete u tom okruženju osjeća ugodno i prihvaćeno. Ovim istraživanjem potvrđena je prisutnost negativnih do blago pozitivnih stavova srednjoškolaca prema homoseksualnim osobama, što se pokazalo sukladno s rezultatima istraživanja stavova među općom populacijom (Tomić, Huić i Čepulić, 2013; prema Huić, Jugović i Kamenov, 2015). Nažalost, u takvoj stresnoj okolini mlade homoseksualne osobe izložene su vršnjačkom nasilju, što narušava njihovo mentalno zdravlje i sliku o sebi u tom delikatnom razvojnom razdoblju (Kamenov, Jelić i Huić, 2014). Istraživanje Kamenov, Jelić i Huić (2014) pokazalo je da je percepcija predrasuda i diskriminacije u društvu negativni prediktor mentalnog zdravlja kod gejeva. Strana istraživanja pokazuju da osobe homoseksualne orientacije imaju općenito lošije mentalno zdravlje od heterosksualnih osoba (Meyer, 2003), a ove se razlike počinju pojavljivati upravo u adolescenciji te ostaju stabilne tijekom odrasle dobi (Kamenov, Jelić i Huić, 2014). Potrebno je osvijestiti ovaj problem s kojim se homoseksualna manjina učenika susreće te, sukladno s time, uvesti određene promjene u nastavni program. Školsko osoblje (prvenstveno psiholozi i nastavnici) trebalo bi biti uključenije u pružanju više znanstveno utemeljenih informacija o homoseksualnosti kako bi se obogatilo znanje učenika i time suzbile predrasude te smanjilo nasilje u školama. Takvu ideju podržavaju i srednjoškolci s obzirom da se najviše učenika izjasnilo da je na nastavi potrebno raspravljati o problemima s kojima se homoseksualne osobe susreću. Iako su škole još uvijek dosta zatvorene kad je u pitanju tema homoseksualnosti, smatramo da bi se studenti psihologije trebali aktivirati te u obliku dodatnih predavanja učenicima pružiti informacije o ovoj temi s ciljem suzbijanja diskriminacije.

Literatura

- American Psychological Association. (2008). *Answer to Your Question: For a Better Understanding of Sexual Orientation and Homosexuality*.
- American Psychological Association. (2010). *Amicus Curie U.S. vs. Windsor*.
- Bagić, D. i Gvozdanović, A. (2015). *Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Bontempo, D. E. i D'Augelli, A. R. (2002). Effects of at-school victimization and sexual orientation on lesbian, gay, or bisexual youths' health risk behavior. *Journal of Adolescent Health*, 30(5), 364-374. doi:10.1016/s1054-139x(01)00415-3
- Dunjić-Kostić B., Pantović M., Vuković V. i sur. (2012). Knowledge: a possible tool in shaping medical professionals' attitudes towards homosexuality. *Psychiatria Danubina*, 24(2), 143-151.
- Herek, G. M. (1998). The Attitudes Toward Lesbians and Gay Men (ATLG) scale. U C.M. Davis, W.H. Yarber, R. Bauserman, G. Schreer i S.L. Davis (ur.), *Sexuality-related measures: A compendium*. Thousand Oaks (str. 392-394). CA: Sage Publications.
- Herek, G. M. (2000). Sexual Prejudice and Gender: Do Heterosexuals Attitudes Toward Lesbians and Gay Men Differ? *Journal of Social Issues*, 56(2), 251-266. doi:10.1111/0022-4537.00164
- Huić, A., Jugović, I. i Kamenov, Ž. (2015). Stavovi studenata o pravima osoba homoseksualne orientacije. *Revija za socijalnu politiku*, 22(2).
- Kamenov, Ž., Jelić, M. i Huić, A. (2014). *Problemi i izazovi seksualnih manjina u Hrvatskoj*. 24. Ijetna psihologiska škola studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Kovačić, M. i Horvat, M. (2016). *Od podanika do građana: razvoj građanske kompetencije mladih*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

- Kozjak Mikić, Z. i Petković, D. (2015). Stavovi prema osobama istospolne seksualne orijentacije u sektoru zdravstva i policije. *Ljetopis socijalnog rada*, 22(3), 437-463. doi: 10.3935/ljsr.v22i2.43
- LaMar, L. i Kite, M. (1998). Sex differences in attitudes toward gay men and lesbians: A multidimensional perspective. *The Journal of Sex Research*, 35(2), 189-196. doi: 10.1080/00224499809551932
- Lezbijska organizacija Rijeka "Lori" (2016). *Smjernice za suzbijanje homofobije i transfobije te vršnjačkog nasilja na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta u školama*. Rijeka: Lezbijska organizacija "Lori".
- Meyer, I. H. (2003). Prejudice, Social Stress and Mental Health in Lesbian, Gay and Bisexual Populations: Conceptual Issues and Research Evidence. *Psychological Bulletin*, 129(5), 674-697.
- Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova (2015). *Izvješće o radu za 2015. godinu*.

Abstract

The aim of this study was to measure high school students' attitude towards gay men and lesbians, their knowledge of homosexuality and perceived violence towards homosexual students among their peers in school. It was tested whether there is a difference in attitudes between female and male students and between students from schools with different programmes. 239 students from six different grammar schools and vocational schools in Zagreb participated in the study. They filled out a questionnaire on their obligatory lessons during school hours. The results showed that students from vocational schools exhibit more negative attitudes towards gays and lesbians and have less knowledge of homosexuality than students from grammar schools. A positive correlation between the attitude and knowledge of homosexuality was discovered, explaining that students who know less about homosexuality have more negative attitudes. Moreover, students from vocational schools have witnessed more violent acts towards homosexual students than the ones from grammar schools. The implication of this study is to emphasise the importance of investing in knowledge of homosexuality in high schools in order to reduce prejudices and violence towards homosexuals and improve their mental health.

Keywords: gay, lesbian, attitudes, victimisation, high school

Odrednice odabira strategije prilaženja potencijalnom partneru

LUCIJA ŠUTIĆ

Strategije prilaženja potencijalnom partneru neophodne su prilikom započinjanja svakog romantičnog odnosa. U ovom članku iznesen je pregled dvaju istraživanja strategija prilaženja koja polaze od klasifikacije Clark, Shaver i Abrahams (1999), prema kojoj postoji ukupno osam različitih strategija. Te je strategije moguće podijeliti i u dvije veće skupine: na aktivne (npr. izravno prilaženje), odnosno na pasivne (npr. čekanje da druga osoba prva priđe). Cilj ovog rada bio je utvrditi i prikazati prediktore individualnih razlika vezanih uz odabir pojedinih strategija prilaženja. Ispitivani prediktori pritom su bili: osobine ličnosti, vremenske perspektive i stavovi prema rodnim ulogama.

Ključne riječi: strategije prilaženja partneru, ličnost, vremenska perspektiva, rodne uloge

Prvi korak u započinjanju romantičnog odnosa primjena je neke strategije prilaženja potencijalnom partneru. Evolucijski psiholozi utvrdili su kako postoje spolne razlike u strategijama prilaženja pa se tako žene izazovno odijevaju kako bi istaknule svoju mladolikost i zdravlje, dok muškarci češće naglašavaju svoju fizičku snagu i finansijski status (Greer i Buss, 1994; prema Clark, Shaver i Abrahams, 1999). Iako intuitivan, evolucijski

pristup je previše pojednostavljen pa su Clark, Shaver i Abrahams (1999) odlučili na temelju postojeće literature provesti istraživanje s ciljem klasifikacije strategija prilaženja potencijalnom partneru. Tako su zadali sudionicima da zamisle kako ih privlači osoba koja je možda zainteresirana za njih te da procijene kolika je vjerojatnost da će postupiti na svaki od opisanih načina. Ovim su pristupom utvrdili osam strategija navedenih i opisanih u Tablici 1.

Tablica 1. Opis ponašanja karakterističnih za pojedine strategije prilaženja potencijalnom partneru (prema Clark, Shaver i Abrahams, 1999).

Izravno prilaženje	ostvarivanje fizičkog kontakta, poziv na izlazak
Samootkrivanje	iznošenje osobnih informacija, npr. ciljeva ili želja
Zbijanje šala	zadirkivanje
Stvaranje romantične atmosfere	romantično ozračje, iniciranje slučajnog dodira
Pokazivanje resursa	kupovanje darova, davanje do znanja što posjedujemo
Slanje suptilnih signala	poticanje razgovora o romantici općenito
Traženje pomoći	traženje obitelji i prijatelja da pomognu s prilaženjem
Pasivno čekanje	čekanje da potencijalni partner pristupi nama

Istraživanja strategija prekida romantične veze pokazala su kako su ugodnost, ekstraverzija i intelekt prediktori korištenja izravnih, a neuroticizam neizravnih strategija prekida (Pešorda i sur., 2014). Babić (2013) je pak utvrdila da su vremenske perspektive odrednica odabira strategije prilaženja i strategije prekida obrasci ponašanja u romantičnim vezama, očekivano je da odrednice strategija prekida predviđaju i odabir strategija prilaženja potencijalnom partneru.

1. studija (Šutić, Štrk, Stamenov, Paradžik i Hedžet, 2016) - Osobine ličnosti

Uvod

Larsen i Buss (2008, str. 4) definiraju ličnost kao „skup psihičkih osobina i mehanizama unutar pojedinca koji su organizirani i relativno trajni te utječu na interakcije pojedinca i okoline“. Među brojnim klasifikacijama osobina ličnosti ističe se petofaktorski model prema kojem se osobine grupiraju u pet dimenzija: ugodnost, savjesnost, ekstraverzija, neuroticizam i intelekt/otvorenost. Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi postoji li povezanost dimenzija ličnosti petofaktorskog modela i strategija prilaženja potencijalnom partneru. S obzirom da je ovo bilo prvo istraživanje strategija prilaženja u Hrvatskoj, cilj je također bio utvrditi učestalost korištenja pojedinih strategija kao i postojanje spolnih razlika u njihovom korištenju.

Lucija Šutić, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, ORCID: 0000-0002-4507-1924.

Metoda i sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 445 studenata prosječne dobi 20,91 godina, od čega 63,1% žena. Podaci su prikupljeni *online* upitnikom koji se sastojao od pitanja o demografskim podacima, upitnika ličnosti IPIP-50 te opisa svake od navedenih strategija. IPIP-50 sadrži 50 čestica koje mjere pet dimenzija ličnosti: ugodnost, savjesnost, ekstraverziju, emocionalnu stabilnost i intelekt. Nakon što su ispunili IPIP-50, sudionici su dobili uputu da prvo zamisle situaciju u kojoj im je njima nepoznata osoba privlačna na romantičan način pa na ljestvici od 1 do 9 procijene kolika je vjerojatnost da bi koristili pojedinu strategiju prilaženja. Potom su trebali učiniti isto za situaciju u kojoj im je privlačna njima poznata osoba.

Rezultati

Najčešće korištene strategije su samootkrivanje, slanje suptilnih signala i zbijanje šala, dok se najrjeđe pokazuju resursi. Pritom smo skloniji izravno pristupati, odnosno izravno prilaziti, samootkrivati se, slati suptilne signale, stvarati romantičnu atmosferu i zbijati šale kada nam se sviđa osoba koju poznajemo. Muškarci su skloniji korištenju izravnih strategija prilaženja bez obzira poznaju li osobu koja im se sviđa ili ne, što je u skladu s njihovom rodnom ulogom i vjerojatno se uči socijalizacijom.

Od osobina ličnosti važnom se pokazala ekstraverzija koja je pozitivno povezana s većinom strategija prilaženja, odnosno negativno povezana sa strategijom čekanja i kod žena i kod muškaraca, neovisno o tome poznajemo li osobu koja nam se sviđa ili ne. To ne čudi s obzirom na to da je većinom riječ o izravnim strategijama prilaženja, a ova dimenzija obuhvaća osobine poput komunikativnosti i otvorenosti. Zanimljivo je to da ekstraverzija kod muškaraca nije povezana sa samootkrivanjem u situaciji kada poznaju osobu koja im se sviđa. Prediktor samootkrivanja u ovoj situaciji je intelekt koji se, između ostalog, odnosi na prihvatanje rizika. Stoga, čini se kako kod muškaraca samootkrivanje ne ovisi toliko o njihovoj komunikativnosti koliko o spremnosti da dopuste nekome da ih upozna. Korelacijska tablica za oba spola u situaciji kada im je osoba nepoznata nalazi se u Prilogu 1, a u situaciji kada im je osoba poznata u Prilogu 2.

2. studija (Šutić, Šoštarić i Vrdoljak, 2017) - Vremenske perspektive

Uvod

Vremenske perspektive nesvesni su kognitivni procesi pomoću kojih svojim iskustvima dajemo vremenski okvir. Razlikujemo pet vremenskih perspektiva: orientaciju na pozitivnu prošlost koju karakterizira nostalgičan pogled na prošla iskustva, orientaciju na negativnu prošlost koju karakterizira zaokupljenost prethodnim neuspjehom, orientaciju na hedonističku sadašnjost koju karakterizira sklonost riziku, orientaciju na fatalističku sadašnjost koju karakterizira prepuštanje slobodnog vremena te orientaciju na budućnost koju karakterizira uskladivanje ponašanja s ciljevima koje želimo ostvariti (Zimbardo i Boyd, 1999). Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi postoji li povezanost vremenskih perspektiva i strategija prilaženja potencijalnom partneru.

Metoda i sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 329 studenata, prosječne dobi 21,47 godina, od čega 69,3% žena. Podaci su prikupljeni *online* upitnikom koji se sastojao od pitanja o demografskim podacima, opisa mogućih strategija prilaženja nepoznatoj osobi, *Zimbardov inventar vremenske perspektive* te *Skale stavova o rodnim ulogama*. *Zimbardov inventar vremenske perspektive* sadrži 56 tvrdnji, a mjeri pet vremenskih orientacija. *Skala stavova o rodnim ulogama* sadrži 12 tvrdnji, od kojih šest mjeri tradicionalni, a šest egalitarni stav.

Rezultati

Muškarci s izraženom orientacijom prema pozitivnoj prošlosti skloniji su zbijanju šala ($r = ,31, p < ,01$), stvaranju romantične atmosfere ($r = ,28, p < ,01$), pokazivanju resursa ($r = ,20, p < ,05$), slanju suptilnih signala ($r = ,36, p < ,05$) i traženju pomoći drugih ($r = ,21, p < ,05$). Sve navedene strategije su više ili manje izravne pa je ovu povezanost moguće objasniti činjenicom da su osobe s ovom orientacijom prijateljski nastrojene i samopouzdane (Zimbardo i Boyd, 1999).

Žene s izraženom orientacijom prema hedonističkoj sadašnjosti sklonije su izravnom prilaženju ($r = ,19, p < ,01$), zbijanju šala ($r = ,15, p < ,05$), stvaranju romantične atmosfere ($r = ,25, p < ,01$), slanju suptilnih signala ($r = ,24, p < ,01$) i traženju pomoći drugih ($r = ,19, p < ,01$). Niti jedna od navedenih strategija nije u skladu sa ženskom rodnom ulogom pa njihovo

korištenje predstavlja rizik. Upravo je sklonost riziku karakteristika orientacije prema hedonističkoj sadašnjosti (Zimbardo i Boyd, 1999).

Osobe orientirane na budućnost razmišljaju dugoročno, stoga ne čudi da i muškarci ($r = ,21, p < ,05$) i žene ($r = ,24, p < ,01$) kod kojih je ona izražena češće koriste strategiju samootkrivanja. Otkrivanje osobnih informacija stvara osjećaj poznatosti i potiče osjećaje povjerenja i bliskosti, što su sve obilježja bliskih odnosa.

Stavovi prema rodnim ulogama

Uvod

Stavovi prema rodnim ulogama relativno su trajna vrednovanja društveno prihvaćenih pravila o podjeli rada i interakciji između rođaka. Osobe tradicionalnijih stavova prema rodnim ulogama smatraju da su muškarci hranitelji obitelji, dok žene brinu o domaćinstvu. Osobe s egalitarnijim stavovima smatraju pak da žene i muškarci imaju podjednaka prava i obveze u interpersonalnim odnosima (Mihotić, 2014). Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi postoji li povezanost stavova prema rodnim ulogama i strategija prilaženja potencijalnom partneru.

Metoda i sudionici

Metoda i sudionici opisani su u odlomku o vremenskim perspektivama.

Rezultati

Muškarci s egalitarnijim stavovima prema rodnim ulogama rjeđe izravno prilaze ($r = -,20, p < ,05$), a češće čekaju da im potencijalni partner prvi priđe ($r = ,22, p < ,05$), dok žene s egalitarnijim stavovima rjeđe čekaju da im potencijalni partner priđe ($r = -,15, p < ,05$) i rjeđe traže pomoć drugih ($r = -,19, p < ,05$). Sve su povezanosti očekivane s obzirom na to da navedena ponašanja nisu u skladu s rodnim ulogama.

Zaključak

Način na koji je romantičan odnos započeo važan je zato što oblikuje očekivanja o partneru, a posljedično i naše ponašanje prema njemu (Clark, Shaver i Abrahams, 1999). Istraživanja provedena na uzorku hrvatskih studenata pokazala su kako su najčešće korištene strategije prilaženja potencijalnom partneru, koje predstavljaju početak romantičnog odnosa, samootkrivanje, slanje

suptilnih signala i zbijanje šala. Odrednicama odabira strategija prilaženja pokazale su se osobine ličnosti (od kojih se ističe ekstraverzija), vremenske perspektive (prvenstveno orientacije prema pozitivnoj prošlosti i hedonističkoj budućnosti) te stavovi prema rodnim ulogama.

Literatura

- Babić, K. (2013). *Kognitivne odrednice suočavanja s prekidom ljubavne veze*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Clark, C.L., Shaver, P.R. i Abrahams, M.F. (1999). Strategic Behaviors in Romantic Relationship Initiation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 709-722.
- Larsen, R.J. i Buss, D.M. (2008). *Psihologija ličnosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Mihotić, I. (2014). *Stav prema rodnim ulogama i raspodjela kućanskih poslova kod bračnih parova s djecom i bez djece*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Pešorda, D., Stanojević, A., Škripelj, P. i Šutić, L. (2014, svibanj). *Povezanost osobina ličnosti i strategija prekida ljubavne veze*. Rad izložen na 4. kongresu studenata psihologije Psihozij, Zagreb, Republika Hrvatska.
- Šutić, L., Šoštarić, M. i Vrdoljak, A. (2017, travanj). *Vremenske perspektive i stavovi prema rodnim ulogama kao odrednice odabira strategije prilaženja potencijalnom partneru*. Rad izložen na 23. Danima Ramira i Zorana Bujasa, Zagreb, Republika Hrvatska.
- Šutić, L., Štrk, M., Stamenov, M., Paradžik, I., Hedžet, S. (2016, svibanj). *Povezanost osobina ličnosti i strategija prilaženja partneru*. Rad izložen na 5. kongresu studenata psihologije Psihozij, Zagreb, Republika Hrvatska.
- Zimbardo, P.G. i Boyd, J.N. (1999). Putting Time in Perspective: A Valid, Reliable Individual-Differences Metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1271-1288.

Abstract

Strategic behaviours play a crucial role in romantic relationship initiation. In this article, two studies investigating these behaviours, as classified by Clark, Shaver and Abrahams (1999) are presented. These authors describe eight different strategies. Some of them are known as direct (e.g. directly initiating a relationship) and other as passive (e.g. waiting for another person to make the first move). Possible determinants of strategic behaviours – personality traits, time perspectives and attitudes towards gender roles – are analysed and some general conclusions regarding their predictability are drawn.

Keywords: strategic behaviours in relationship initiation, personality, time perspective, gender roles

Prilog 1.

Tаблица 2. Korelacijska matrica za osobine ličnosti i strategije prilaženja potencijalnom partneru u situaciji kada je potencijalni partner nepoznata osoba (N = 445).

	Žene					Muškarci				
	Ugodnost	Savjesnost	Esktraverzija	Neuroticizam	Intelekt	Ugodnost	Savjesnost	Esktraverzija	Neuroticizam	Intelekt
Izravno prilaženje	0	0	,162**	0	0	0	0	,162**	0	0
Samootkrivanje	0	0	,319**	0	,215**	0	0	,319**	0	,215**
Zbijanje šala	0	0	,216**	0	0	0	0	,216**	0	0
Stvaranje atmosfere	0	0	0,141*	0	0	0	0	,141*	0	0
Pokazivanje resursa	-,193**	0	0	,175**	0	-,193**	0	0	,175**	0
Suptilni signali	0	0	,245**	0	0	0	0	,245**	0	0
Traženje pomoći	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Čekanje	0	0	-,139*	0	-,167**	0	0	-,139*	0	-,167**

Legenda: * p < ,05
** p < ,01

Prilog 2.

Tablica 3. Korelacijska matrica za osobine ličnosti i strategije prilaženja potencijalnom partneru u situaciji kada je potencijalni partner poznata osoba ($N = 445$).

	Žene						Muškarci			
	Ugodnost	Savjesnost	Eskraverzija	Neuroticizam	Intelekt	Ugodnost	Savjesnost	Eskraverzija	Neuroticizam	Intelekt
Izravno prilaženje	0	0	,161**	0	,175**	0	,172*	,296**	0	0
Samootkrivanje	0	0	,239*	0	,324**	0	0	0	0	,207**
Zbijanje šala	0	0	,179**	0	0	0	0	0	0	0
Štvaranje atmosfere	0	0	,146*	0	0	0	0	,206**	0	,227**
Pokazivanje resursa	-,185**	0	0	,199**	0	0	0	0	0	,189*
Suptilni signali	0	0	,254**	0	0	0	0	,192*	0	0
Traženje pomoći	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-,204**
Čekanje	0	0	-,129*	0	-,163**	0	-,205**	-,370**	0,160*	0

Legenda: * $p < ,05$
** $p < ,01$

Studentski pregledni radovi

Evolucijska perspektiva darivanja

ANDRIJA VRHOVNIK

Darivanje je kao univerzalan društveni fenomen čest predmet proučavanja mnogih disciplina pa tako i evolucijske psihologije. Unutar samog obrasca darivanja utvrđene su brojne spolne razlike koje su se razvile kao adaptivni mehanizmi prema ostvarivanju boljeg reproduktivnog uspjeha. Osim toga, ustanovljeni su efekti genetske i socijalne povezanosti darivatelja i primaoca te efekt redoslijeda rođenja na vrijednost i brojnost darova. U ovom radu prikazani su nalazi nekoliko istraživanja koji su u skladu s temeljnim teorijskim okvirima evolucijske psihologije te osim što objašnjavaju adaptivnu svrhu darivanja, nude mogućnost objašnjenja motiva u njegovoj podlozi.

Ključne riječi: darivanje, teorija evolucije, spolne razlike, bliskost, adaptacija

Uvod

Kao jedno od centralnih aspekata ljudskog društva, ponašanja i kulture, darivanje je često proučavano zbog svoje važne uloge započinjanja, održavanja i popravljanja socijalnih odnosa (Dyble, van Leeuwen i Dunbar, 2015). Fenomen darivanja sadrži brojne praktične i teoretske implikacije čemu ponajviše svjedoči brojnost disciplina unutar društvenih znanosti koje proučavaju proces darivanja kao što su antropologija, sociologija, ekonomija, marketing te psihologija. Važno je napomenuti da je darivanje univerzalan fenomen, svojstven svim kulturama, sa specifičnim pravilima i ritualima koji variraju među njima. Interakcijski pogled Tooby i Cosmides (1992) ističe da je svaki oblik ponašanja produkt interakcije evoluiranih psihičkih mehanizama i okoline, čime je darivanje smješteno unutar okvira proučavanja evolucijske psihologije. Mysterud, Drevon i Slagsvold (2006) naglašavaju da važnost darivanja nije isključivo u prijenosu objekta kao takvog, nego u njegovom socijalnom aspektu, ponajviše u kontekstu obaveze da damo, primimo i uzvratimo. Recipročnost kao karakteristika je u suštini darivanja u svim ljudskim kulturama, što je najizraženije danas u razvijenim zemljama kao što su SAD i zemlje unutar EU za vrijeme zimskih blagdana. Osim što je recipročnost očekivana, važno je naglasiti da je ona odgođena budući da postoji mogućnost sugeriranja želje za okončanjem odnosa u slučaju da odmah uzvratimo darivanje (Mysterud, Drevon i Slagsvold, 2006). S druge strane, odgođenost darivanja pojačava i produžuje vezu između primaoca i darivatelja.

Iznimke odgođenoj recipročnosti su blagdani kao što je Božić gdje je uvriježena razmjena darova u isto vrijeme.

Prema Saad i Gill (2003), najvažniji mehanizmi u podlozi darivanja iz perspektive evolucijskih psihologa su: altruizam prema srodnicima na temelju Hamiltonove (1964) teorije ukupnog reproduktivnog uspjeha, recipročni altruizam (Trivers, 1971) te strategije izbora partnera, koje proizlaze iz Triversove (1972) teorije roditeljskog ulaganja. Postoji mogućnost da je darivanje primarno evoluiralo kao adaptivni mehanizam unutar određene domene ponašanja objašnjene jednim od ovih teoretskih pristupa te se zatim proširio na druge domene, odnosno kognitivne mehanizme (Saad i Gill, 2003). Primjerice, darivanje se moglo razviti kao adaptivni mehanizam dijeljenja hrane (recipročni altruizam) te se kasnije proširiti u domenu odabira partnera kao strategija udvaranja. Ranija istraživanja u području darivanja predložila su konceptualne modele tog procesa, ističući različite stadije, dok je drugi dio teoretičara pokušao spoznati motive u podlozi darivanja kako bi ih se uspješno klasificiralo (Saad i Gill, 2003). U novije se vrijeme većina istraživanja darivanja iz perspektive evolucijske psihologije usmjerava na spolne razlike prilikom darivanja te na utjecaj povezanosti i razine bliskosti darivatelja i primaoca.

Spolne razlike

Proučavanjem darivanja i njegove adaptivne funkcije često nailazimo na tumačenje darivanja u skladu s Darwinovom teorijom spolnog odabira, u vidu adaptacije koja se pojavila kao posljedica uspješne reprodukcije. Buss (2012) ističe dva osnovna mehanizma djelovanja spolnog odabira:

unutarspolno natjecanje i međuspolni odabir. Kao što i ime kaže, unutarspolno natjecanje je natjecanje između pripadnika istog spola za pristup drugom spolu. Pri tome se svojstva, koja su pridonijela uspjehu pobjednika, prenose na buduće generacije za razliku od svojstva poraženog. S druge strane, međuspolni odabir odnosi se na specifične preferencije u izboru partnera prema kojima svojstva poželjna suprotnom spolu pružaju veće šanse reprodukcije onim pojedincima koji ih posjeduju. Evolucijski psiholozi se u svojim istraživanjima upravo najčešće bave strategijama reprodukcije pa je tako utvrđeno da muškarci i žene vrednuju slične karakteristike kod svojih partnera neovisno o kulturnoj različitosti (Buss, 1994). Muškarci preferiraju mlađe i atraktivnije žene kao znak veće reproduktivne vrijednosti, dok žene ponajviše preferiraju muškarce koji imaju resurse te još važnije, spremni su ih dijeliti i ulagati i u njih i u njihove potomke. Oba spola su svjesna tih preferencija, u skladu s kojima koriste prikladne taktike kao što je darivanje. Saad i Gill (2003) iznose da, bez obzira na podrijetlo darivanja kao adaptivnog mehanizma, postoje urodene razlike u načinu darivanja među spolovima te u interpretaciji darivanja u kontekstu reprodukcije. Razlike u interpretaciji su utemeljene na motivima koje muškarci i žene pripisuju darivanju. Pretpostavlja se da su muškarci skloniji darivanju iz taktičkih razloga (postoji mogućnost da je darivanje evoluiralo kao distinktno muška strategija udvaranja) kako bi pokazali svoje bogatstvo, laskali te zaveli suprotni spol. Jedno istraživanje je utvrdilo da su muškarci skloniji darivati dobrotvornim udrugama te pomoći strancima u nevolji u prisutnosti žena, nego kada nisu u njihovoj prisutnosti (Griskevicius i sur., 2007). Iz toga možemo pretpostaviti da muškarci vide darivanje kao resurs koji ulažu u svrhu signaliziranja interesa i volje da pruže resurse suprotnom spolu.

U svom su istraživanju Saad i Gill (2003) istražili pretpostavku da će muškarci češće od žena navesti taktiku kao razlog darivanja, a kao dodatnu potporu toj tezi naveli su nalaze Caplowa (1982) prema kojima žene daruju jednako muškarce i žene, dok muškarci daruju dominantno žene. Tezu su u konačnici potvrdili, no zanimljivo je kako su objasnili svoj rezultat iz ženske perspektive. Naime, prema evolucijskoj perspektivi, evoluirani motivacijski sustavi usmjeravaju ponašanje prema maksimiziranju reproduktivnog uspjeha pojedinaca ili njihove genetički povezane rodbine. U skladu s tim, svi motivi trebaju evoluirati kao instrumenti prema tom cilju. Dakle, motivi žena prilikom darivanja ne mogu biti bez ikakvih taktičkih razloga; žene možda

samo izjavljuju da su njihovi motivi bez njih, no zapravo su nesvesne svojih pravih motiva maksimiziranja reproduktivnog uspjeha. Budući da su one u selektivnom položaju glede biranja partnera, osjećaj netaktičkog motiva darivanja može služiti kao sredstvo da se uvjere kako su odabrale pravog partnera. Takva samoobmana je često identificiran mehanizam koji facilitira adaptivna ponašanja u socijalnim domenama (Trivers, 1985; prema Saad i Gill, 2003). Osim toga, autori su došli do još jednog zanimljivog nalaza. Dok su žene potpuno svjesne razloga zašto muškarci daruju, muškarci su vrlo neprecizni u svojim predodžbama, što autori objašnjavaju time da im se rijetko udvara koristeći darivanje, stoga nisu naučili čitati takve signale. Iz perspektive evolucijske psihologije za muškarca nema troška ako krivo protumači motive partnera, te je krivo naveden na spolni odnos, budući da time povećava vlastiti reproduktivni uspjeh. Isto ne vrijedi za žene; stupanjem u spolni odnos sa svakim udvaračem naštete bi svojoj reproduktivnoj vrijednosti budući da su istraživanja muških dugoročnih strategija izbora partnera utvrdila promiskuitet kod žena kao vrlo nepoželjnu osobinu (Buss, 2012).

Mysterud, Drevon i Slagsvold (2006) proveli su također zanimljivo istraživanje u području spolnih razlika prilikom darivanja. Ispitali su 50 studenata u dobi od 23 do 30 godina te su među ostalim zaključili da žene više daruju i više troše od muškaraca. Objašnjavaju to prijašnjim nalazima da žene održavaju kompleksniju mrežu intimnih socijalnih odnosa od muškaraca (Geary, 1998; prema Mysterud, Drevon i Slagsvold, 2006) te su u prosjeku više motivirane razvijati i održavati recipročne i socijalno stabilne sustave međusobnih veza s relativno jednakom distribucijom resursa, za razliku od muškarca koji su više usredotočeni na ostvarivanje i održavanje socijalne dominacije. Nadalje, podupiru to podacima da žene održavaju snažnije emocionalne veze s drugima od muškaraca (Booth, 1972) te osjećaju jači normativni pritisak prema darivanju (Rossi i Rossi, 1990; prema Mysterud, Drevon i Slagsvold 2006). Evolucijsko objašnjenje zašto žene daruju široj mreži ljudi nego muškarci nudi Geary (1998; prema Mysterud, Drevon i Slagsvold 2006), koji tvrdi da te spolne razlike postoje zbog specifičnih grupa unutar kojih su vjerojatno živjeli naši preci. Muškarci su za razliku od ostalih muških primata ostajali najčešće unutar grupe u kojoj su se rodili, dok su žene živjele u grupama svojih partnera. U takvim uvjetima većina muškaraca je imala rodbinsku socijalnu mrežu kojom su bile okružene i njihove žene. Budući da su stabilne

socijalne veze i potpora važni za preživljavanje žene i njezine djece, bez obzira na rodnu povezanost, sile prirodne selekcije su favorizirale žene koje su bile vještije u razvijanju i održavanju takvih veza.

Osim što je utvrđeno da muškarci više obraćaju pažnju na cijenu (Rucker i sur., 1991), također je ustanovljeno da žene stavlju veći naglasak na to koliko će se dar svidjeti drugome. Saad i Gill (2003) navode da većina literature pokazuje kako su žene više uključene u darivanje, više daruju nego primaju, više izdvajaju prosječno na darove te su zadovoljnije svojim odabirom. Dapače, u svom radu Sherry i McGrath (1989) darivanje nazivaju „djelom žena“ (eng. *work of women*) objašnjavajući podrijetlo prevladavajućeg stava o darivanju kao konceptu koji obilježava ženski rod.

Motivi darivanja

Nakon što smo predstavili opće spolne razlike u darivanju, pokušat ćemo objasniti razloge zašto ljudi izabiru darivanje kao način ponašanja, jer je posebna pažnja mnogih istraživanja stavljena upravo na različite motive darivanja. Jonason i sur. (2009) su proveli istraživanje u kojem nastoje ustanoviti je li darivanje taktika udvaranja ili pak zadržavanja postojećeg partnera. Darivanje navode kao čestu taktiku unutar životinjskog carstva koju mužjaci koriste kako bi potaknuli ženke na parenje. Primjeri toga su: timarenje ženki dugorepih makaki majmuna od strane mužjaka, poklanjanje mesa ženkama čimpanzi te darivanje među kukcima gdje mužjaci nude darove različite nutritivne prirode ženkama, čime povećavaju svoju vjerojatnost reprodukcije. Njihovo istraživanje koristi komparativno-evolucijski pristup koji se vrlo rijetko može pronaći u ovom polju. Autori ističu da se proučavanje darivanja kod ljudi smatra valjanim načinom (makar nedovoljno istraženim) proučavanja procesa započinjanja veza i razvoja strategija koje pojedinci koriste prema tom cilju. Darivanje možemo u kontekstu započinjanja veza konceptualizirati kao skup signal reproaktivne kvalitete ili spremnosti na ulaganje (Jonason i sur., 2009). Signal je skup kada stvara „hendikep“ za darivatelja bez direktnog povratka ulaganja. Ipak, on povećava privlačnost darivatelja jer time prenosi korisne informacije drugima o njegovim kvalitetama (Grafen, 1990; prema Jonason i sur., 2009). Možemo pretpostaviti da reproaktivne signale poput darivanja trebaju koristiti muškarci da privuku žene jer su one manje voljne stupiti u spolni odnos te za to traže više ulaganja. U prvom dijelu svog istraživanja Jonason i sur. (2009) su potvrdili da muškarci daruju više svoje

partnerice nego žene svoje partnera, što je najizraženije u kontekstu dugoročnih veza. U drugom dijelu su pokazali da muškarci generalno daruju više u svrhu zadržavanja nego udvaranja, a žene lokaliziraju darivanje u obitelji što odgovara teorijama recipročnog altruizma (Hamilton, 1964) i modelima pomoći (Trivers, 1971). Slično tome Jonason, Tost i Koenig (2012) su pokazali da muškarci primarno daruju u svrhu podizanja veze na razinu spolnog odnosa ili u svrhu održavanja postojeće romantične veze.

Suprotno njihovim nalazima, ako naglasimo spolne razlike u preferencijama kod dugoročnih i kratkoročnih veza prema Triversu, možemo doći do drugačijeg zaključka. Trivers (1972) u teoriji roditeljskog ulaganja objašnjava da će onaj spol koji ulaže više u roditeljstvo biti selektivniji i seksualno restriktivniji (žene), te da su muškarci skloniji kratkoročnim vezama. Iz toga slijedi zaključak da je darivanje evoluiralo kao posebna strategija udvaranja budući da muškarci žele kratkoročne veze, a žene žele muškarce koji ulažu u njih. Primjer dvojakih nalaza u vezi navedenog je i istraživanje Mysteruda, Drevona i Slagsvolda (2006) prema kojemu su žene darivale više svoje partnera nego muškarci svoje partnerice, što je suprotno nalazima Jonason i sur. (2009). Autori to objašnjavaju tako da žene daruju više kako se stabilizira veza, a muškarci najviše na početku veze kao dio strategije zavođenja. Suprotnost nalaza različitih istraživanja na ovu temu ističe složenost proučavanja motiva darivanja te utjecaj ostalih socijalno-kulturalnih čimbenika na rezultate. Primjerice, u prethodno predstavljenim istraživanjima suprotstavljenih nalaza možemo primijetiti da su oni dobiveni na različitim populacijama. Istraživanje Mysterud, Drevon i Slagsvold (2006) provedeno je na populaciji studenata postdiplomskog studija, prosječne dobi od 26 godina. S druge strane, istraživanje Jonason i sur. (2009) provedeno je na mlađoj populaciji studenata preddiplomskog studija prosječne dobi od 21 godine. Razlika u starosti studenata mogla je utjecati na sklonost darivanju i motivaciju među spolovima u smjeru izraženijeg darivanja žena od strane partnera u svrhu udvaranja kod mlađih studenata te češćeg darivanja muškaraca od strane partnerica u svrhu održavanja veze kod starijih studenata. Stariji studenti su vjerojatnije u dužim i stabilnijim vezama nego mlađi, stoga bi za potrebu usporedbe suprotnih nalaza ovih istraživanja bilo poželjno kontrolirati vrijeme provedeno u vezi kao faktor koji utječe na sklonosti darivanju među spolovima.

Postoje i druge instance darivanja koje nisu taktičke (rođendan, Božić, uzvraćanje), a

možemo ih klasificirati kao vanjske ili situacijske motive koji su dio socijalnih normi. Saad i Gill (2003) u svojem istraživanju pretpostavljaju da će oba spola izjaviti jednaku frekventnost situacijskih razloga darivanja partnera. Tu hipotezu su potvrdili, dakle nije bilo razlike među spolovima u situacijskim motivima potaknutim vanjskim faktorima. Objasnjavaju da je čin darivanja u tim situacijama vođen potrebom da se uskladimo sa socijalnim normama. Zaključno, uz već predstavljene nalaze, Nettle i sur. (2011) predlažu da motivi darivanja mogu također biti i razne koristi od darivanja u obliku potencijala budućeg uzvraćanja dara, prisutnosti drugih što čini obranu teritorija od predadora lakšom, lakši lov u skupini, veće prilike za reprodukciju, stjecanje informacija, tj. sve koristi socijalnog života koje se darivanjem facilitiraju.

Bliskost i darivanje

Tijekom proučavanja darivanja utvrđen je snažan utjecaj povezanosti i bliskosti (rodne ili socijalne) između darivatelja i primaoca dara na njegovu vrijednost, broj darova te na frekventnost darivanja. Mysterud, Drevon i Slagsvold (2006) su proučavali darivanje povodom Božića, i utvrdili da su, osim partnerima, najvrjedniji darovi darivani rodbini, prema pravilu bliži rod = češće davan dar veće vrijednosti. Sudionici su u svim slučajevima darivali romantične partnere, svoje roditelje, djecu te braću ili sestre. Većina je darivala bake i djedove, dok je tete i ujake darivala samo jedna trećina ispitanika. Kako se smanjivala bliskost tako je i opadao broj podijeljenih darova. Slično je vrijedilo i za prijateljstva, te se pokazalo da je mreža prijateljstava održavana manjim, jeftinijim ili vlastoručno napravljenim darovima, iz čega su autori zaključili da prijateljstva nisu primarno održavana darivanjem, nego drugim oblicima uzajamne pomoći. Osim toga, utvrđeno je da više trošimo na darove osobama koje su geografski bliže nama, što je u skladu s nalazima Cunninghama (1985) o sklonosti ljudi da budu povezani s onima koje najčešće susreću.

Glavna razlika prirode socijalnih veza između rodbine i prijatelja je u reciprocitetu. Veze s rodbinom, pogotovo veze roditelji - djeca nisu uvijek recipročne. Suprotno tome, dugoročne prijateljske veze su definirane reciprocitetom (Trivers, 1974). Uz utjecaj bliskosti, Mysterud, Drevon i Slagsvold (2006) su ustanovili i jasan efekt redoslijeda rođenja na obrasce darivanja što podržava generalne nalaze Sullowaya (1996) koji upućuju na to da je redoslijed rođenja važan parametar koji utječe na razvoj osobnosti. Prvorođeni su trošili

više od kasnije rođenih, davali više roditeljima, braći te bakama i djedovima. Ti nalazi podržavaju tezu da se prvorođeni snažnije identificiraju s roditeljima i autoritetom (bake i djedovi) te da identifikacija oblikuje njihovu osobnost u ranoj dobi zbog čega su više orientirani na obitelj te pod jačim utjecajem rodbinskih veza (Salmon i Daly, 1998). Novija istraživanja na temu utjecaja redoslijeda rođenja na razvoj osobnosti (Marini i Kurtz, 2011; Rohrer, Egloff i Schmukle, 2015), suprotno prethodnim nalazima Sullowaya (1996), nisu pokazala postojanje efekta redoslijeda rođenja na razvoj osobnosti. Nalazi tih istraživanja upućuju na to da je razvoj osobnosti u manjoj mjeri determiniran ulogom pojedinca unutar obitelji nego što se mislilo. Nalaze Mysterud, Drevon i Slagsvold (2006) možemo objasniti mogućnošću da redoslijed rođenja ima utjecaj na frekvenciju darivanja zbog toga što su prvorođeni ujedno i stariji. Dob djece može određivati njihovu mogućnost darivanja pa tako za stariju djecu postoji veća vjerojatnost da su zaposlena ili da se obrazuju na višoj razini od mlađe djece, što ih čini financijski sposobnijima u pogledu darivanja. Saad i Gill (2003) su također proučavali podjelu troškova darivanja među rodbinskim i ne-rodbinskim odnosima. Prema njima, temelj darvinovskog razmišljanja je tvrdnja da je krajnji cilj svakog organizma širiti svoje gene, u skladu s čim se reproduktivni uspjeh mjeri brojem potomaka koje pojedinac ima. Hamilton (1964) je proširio taj koncept reproduktivnog uspjeha i na druge pripadnike rodbine, tako da novorođenče povećava reproduktivni uspjeh ne samo svojih roditelja, nego i bliže rodbine (stričevi, tete, ujne itd.). Takav teorijski okvir je često korišten za objašnjavanje altruističnog ponašanja prema članovima rodbine koje prema Darwinu inače nije optimalno, budući da je iz perspektive njegove teorije prirodnog odabira logičnije pomoći samo sebi, a ne i drugima (Buss, 2012).

Osim prethodno navedenog istraživanja, mnoga druga su pokazala povezanost frekventnosti darivanja i rodbinske udaljenosti pri čemu su darovi rodbini vrijedniji nego ne-rodbini (Mysterud, Drevon i Slagsvold, 2006; Saad i Gill, 2003; Dyble, van Leeuwen i Dunbar, 2015; Tifferet i sur., 2018). U skladu s Darwinovim razmišljanjem, alokacija darova među rođacima je funkcija genetske povezanosti, tj. više smo altruistični prema genetski bližoj rodbini. U skladu s tim Saad i Gill (2003) su u svojem istraživanju potvrdili da će trošak darivanja biti pozitivno povezan s genetskom povezanošću darivatelja i prijatelja. Ispitanici su najviše potrošili pri darivanju partnera, zatim bliže obitelji, bližih

prijatelja te šire obitelji. Prema ovakvom redoslijedu možemo ustvrditi da nam je vlastiti reproduktivni uspjeh najvažniji, zatim reproduktivni uspjeh genetski bliskih osoba te zadnje recipročni altruizam u obliku prijateljskih veza.

Zaključak

U novije se vrijeme povećao broj istraživanja darivanja iz evolucijske perspektive što je značajno doprinijelo razumijevanju adaptivne vrijednosti tog fenomena i mehanizama u njegovoj podlozi. Istraživanja se većinom koncentriraju na proučavanje spolnih razlika, utjecaja bliskoštadi darivatelja i primaoca te motive u podlozi darivanja. Većina nalaza podržava temeljne teoretske okvire evolucijske psihologije, kao što su Hamiltonova (1964) teorija ukupnog reproduktivnog uspjeha te Triversove teorije recipročnog altruizma (1971) i roditeljskog ulaganja (1972). Istraživanja pokazuju korisnost evolucijskog pristupa u objašnjavanju ljudskog ponašanja, no ostaju ograničena relativno malim uzorcima na kojima su dobiveni podaci te činjenicom da su u većini slučajeva istraživanja provedena na studentima. Studenti kao populacija su često najdostupniji kao ispitanci, no dovode u pitanje mogućnost generalizacije nalaza budući da se iz evolucijske perspektive nalaze na početku reproduktivne dobi (što vjerojatno utječe na njihove obrasce darivanja). Valja napomenuti da je evolucijska psihologija u vidu predstavljenih istraživanja objedinila različita polja psihologije i njihove nalaze što predstavlja dobar primjer prema cjelovitijem razumijevanju darivanja i ostalih obrazaca ponašanja. Sve u svemu, ostaje na budućim istraživanjima da nastave proučavati darivanje unutar šireg okvira altruističnog ponašanja kako bi bolje razumjeli složene međuljudske odnose te faktore koji ih stvaraju, grade i održavaju.

Literatura

- Booth, A. (1972). Sex and social participation. *American Sociological Review*, 37, 183-192.
- Buss, D. M. (1994). *The Evolution of Desire: Strategies of Human Mating*. New York: Basic Books.
- Buss, D. M. (2012). *Evolucijska psihologija – Nova znanost o umu*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Caplow, T. (1982). Christmas gifts and kin network. *American Sociological Review*, 47, 383-392.
- Cosmides, L., i Tooby, J. (1992). Cognitive adaptations for social exchange. In J. H. Barkow, L. Cosmides, & J. Tooby (Eds.). *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* (pp. 163-228). New York: Oxford University Press.
- Cunningham, M. R. (1985). Levites and brother's keepers: A sociobiological perspective on prosocial behavior. *Humboldt Journal of Social Relations*, 13, 35-67.
- Dyble, M., van Leeuwen, A. J., i Dunbar, R. M. (2015). Gender differences in Christmas gift-giving. *Evolutionary Behavioral Sciences*, 9(2), 140-144.
- Griskevicius V., Tybur, J.M., Sundie, J.M., Cialdini, R.B., Miller, G.F., i Kenrick, D.T. (2007). Blatant benevolence and conspicuous consumption: When romantic motives elicit strategic costly signals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 85-102.
- Hamilton, W. D. (1964). The genetical evolution of social behaviour, I and II. *Journal of theoretical Biology*, 7, 1-52.
- Jonason, P. K., Cetrulo, J. F., Madrid, J. M., i Morrison, C. (2009). Gift-giving as a courtship or mate-retention tactic?: Insights from non-human models. *Evolutionary Psychology*, 7(1), 89-103.
- Jonason, P. K., Tost, J., i Koenig, B. L. (2012). Sex differences and personality correlates of spontaneously generated reasons to give gifts. *Journal Of Social, Evolutionary, And Cultural Psychology*, 6(2), 181-192.
- Marini, V. A., i Kurtz, J. E. (2011). Birth order differences in normal personality traits: Perspectives from within and outside the family. *Personality And Individual Differences*, 51(8), 910-914.
- Mysterud, I., Drevon, T., i Slagsvold, T. (2006). An evolutionary interpretation of gift-giving behavior in modern Norwegian society. *Evolutionary Psychology*, 4406-425.

- Nettle, D., Panchanathan, K., Rai, T. S., i Fiske, A. P. (2011). The evolution of giving, sharing, and lotteries. *Current Anthropology*, 52(5), 747-756.
- Rohrer, J. M., Egloff, B., i Schmukle, S. C. (2015). Examining the effects of birth order on personality. *PNAS Proceedings Of The National Academy Of Sciences Of The United States Of America*, 112(46), 14224-14229.
- Rucker, M., Leckliter, L., Kivel, S., Dinkel, M., Freitas, T., Wynes, M., i Prato, H. (1991). When the thought counts: Friendship, love, gift exchanges and gift returns. In R.H. Holman, and M.R. Solomon (Eds.), *Advances in Consumer Research Volume 18* (pp. 528-531). Provo, UT: Association for Consumer Research.
- Saad, G., i Gill, T. (2003). An Evolutionary Psychology Perspective on Gift Giving among Young Adults. *Psychology & Marketing*, 20(9), 765-784.
- Salmon, C. A., i Daly, M. (1998). Birth order and familial sentiment: Middleborns are different. *Evolution and Human Behavior*, 19, 299-312.
- Sherry, J. F., Jr. & McGrath, M. A. (1989). Unpacking the holiday presence: A comparative ethnography of two gift stores. In E. Hirschmann (Ed.), *Interpretive consumer research* (pp. 148-167). Provo, UT: Association for Consumer Research.
- Sulloway, F. J. (1996). *Born to Rebel: Birth Order, Family Dynamics, and Creative Lives*. New York: Pantheon Books.
- Tifferet, S., Saad, G., Meiri, M., i Ido, N. (2018). Gift giving at Israeli weddings as a function of genetic relatedness and kinship certainty. *Journal Of Consumer Psychology*, 28(1), 157-165.
- Trivers, R. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *The Quarterly Review of Biology*, 46, 35-57.
- Trivers, R. L. (1972). Parental investment and sexual selection. In B. Campbell (Ed.), *Sexual selection and descent of man: 1871-1971* (pp. 136-179). Chicago: Aldine.
- Trivers, R. L. (1974). Parent-offspring conflict. *The American Zoologist*, 14, 249-264.

Abstract

As a universal phenomenon, gift giving is frequently studied by various disciplines and fields within the social sciences, including evolutionary psychology. Numerous sex differences were observed in the variety of patterns of gift giving which evolved as an adaptive mechanism towards securing higher reproductive success. On top of that, other effects affecting gift giving were documented, such as the effect of genetic and social relationships and the birth-order effect. Most of the findings are in accordance with the core evolutionary theories, while offering explanations of the adaptive value of gift giving as well as its underlying motives.

Keywords: gift giving, theory of evolution, sex differences, closeness, adaptation

Trivers-Willardova hipoteza

BORNA BEZJAK

Trivers-Willardova hipoteza podrazumijeva da će omjer muških i ženskih potomaka biti pristrand ovisno o stanju roditelja. Roditelji u boljem stanju vjerojatnije će imati sina, a oni lošijeg stanja vjerojatnije će imati kćer. Taj efekt registriran je kod mnogih vrsta uključujući i ljudi, iako su u njihovom slučaju nalazi manje jednoznačni. Prošireni oblik hipoteze (generalizirana Trivers-Willardova hipoteza) prepostavlja da će na pristranost spolnog omjera utjecati bilo koji faktori koji dovode do različitog reproduktivnog uspjeha potomaka. Ovaj oblik hipoteze također je dobio značajnu potporu.

Ključne riječi: Trivers-Willardova hipoteza, spolni omjer, generalizirana Trivers-Willardova hipoteza

Uvod

Trivers i Willard (1973) postulirali su da će prirodni odabir u određenim uvjetima favorizirati odstupanje od uobičajenog (50/50) omjera muških i ženskih potomaka. Ako bi dobivanje muškog potomka povećalo ukupni reproduktivni uspjeh roditelja, oni će vjerojatnije imati sina. Također, ako bi ženski potomak u većoj mjeri doveo do povećanja ukupnog reproduktivnog uspjeha, tada je vjerojatnije da će imati kćer. Ukupni reproduktivni uspjeh odnosi se na vlastiti reproduktivni uspjeh (RU) organizma, ali i na reproduktivni uspjeh njegovih genetskih srodnika (Dawkins, 1982). Trivers i Willard (1973) navode 3 prepostavke na kojima se temelji njihov model:

1) Stanje roditelja korelira sa stanjem potomaka, tj. majke koje su u dobrom stanju tendiraju imati potomke koji su u dobrom stanju. Stanje roditelja može utjecati na stanje potomaka izravno, odnosno putem nasleđivanja heritabilnih karakteristika, ali i neizravno kroz veći kapacitet ulaganja (roditelji koji su u boljem stanju mogu u svoje potomstvo uložiti više resursa nego roditelji lošijeg stanja, što će rezultirati i boljim stanjem samih potomaka) (Veller, Haig i Nowak, 2016).

2) Razlike u stanjima potomaka koje postoje po završetku roditeljskog ulaganja do određene mjeru persistiraju do reproduktivne zrelosti. Ove su razlike relevantne za njihov diferencijalni RU (Veller i sur., 2016).

3) Razlike u stanjima u različitom će stupnju utjecati na RU muških i ženskih potomaka. Mužjak koji je u dobrom stanju bi na kraju razdoblja roditeljskog ulaganja trebao imati veći RU od svoje sestre u podjednako

dobrom stanju. Međutim, ako su oboje u lošem stanju, RU ženke bit će veći (Trivers i Willard, 1973). Tome je tako jer je u većini slučajeva RU mužjaka varijabilniji i osjetljiviji na resurse od RU ženki (Almond i Edlund, 2007). Oni mužjaci koji su u najboljem stanju monopolizirat će reproduktivne prilike i imati velik broj parenja, dok će oni lošeg stanja biti isključeni iz prilika za parenje. S druge strane, ženski RU je znatno stabilniji i većina ženki će dobiti priliku za parenje, bez obzira na njihovo stanje (Kanazawa, 2005).

Kao primjer dobrog stanja, Trivers i Willard (1973) navode težinu. Ako teže ženke imaju veću sposobnost nošenja i dojenja djece nego lakše, na kraju perioda roditeljskog ulaganja će zdravije i jače dijete biti ono majke veće težine. Ovakve razlike u zdravlju i snazi potomaka će u većoj mjeri utjecati na reproduktivni uspjeh muških potomaka, nego na reproduktivni uspjeh ženskih potomaka. Dakle, roditeljima koji su u boljem stanju više se "ispłati" imati sina, dok se roditeljima lošijeg stanja više "ispłati" imati kćer jer na taj način će maksimalizirati svoj ukupni reproduktivni uspjeh. I zaista, mnoge studije, koje su navedene u dalnjem tekstu, pokazale su da je za roditelje boljeg stanja vjerojatnije da će imati muškog potomka, a za roditelje lošijeg stanja da će imati ženskog.

TWH kod ljudi

Pristrand u omjeru muških i ženskih potomaka ovisno o stanju roditelja pronađena je kod mnogih subhumanih vrsta. Neki od primjera uključuju crvene jelene (Clutton-Brock i sur., 1986, prema Kanazawa, 2005), majmune pauke (Symington, 1987, prema Kanazawa, 2005), parazitske ose (Charnov, 1981, prema Veller i sur., 2016), ptice (Ewen i sur., prema Kanazawa, 2007) te sisavce općenito (Cameron, 2004). Postoji značajna podrška

hipotezi i u istraživanjima na ljudima iako rezultati nisu konzistentni.

Almond i Edlund (2007) su pokazali da majke koje su udane, višeg stupnja obrazovanja te mlađe životne dobi (što se sve smatra povoljnijim stanjem) rađaju više sinova i imaju manji rizik od smrtnosti sinova. Analizirali su čak 310 000 novorođenačkih smrти i nalazi sugeriraju da je i smrtnost novorođenčadi, a ne samo pristranost spolnog omjera potomaka, važan faktor u oblikovanju TW efekta. Veller i sur. (2016) navode da kod ljudi postoji pristranost u spolnom omjeru potomaka u smjeru koji predviđa TWH, ali rezultati su manje jednoznačni kada se analizira diferencijalno ulaganje. Drugim riječima, roditelji boljeg stanja imaju više sinova, a oni u lošijem stanju više kćeri, no nije jasno ulažu li roditelji boljeg stanja više u sinove. Jedan od mogućih razloga je činjenica da roditeljsko ulaganje može poprimiti puno različitih oblika pa nije posve jasno što sve treba uzeti u obzir kako bi se pravilno procijenila ukupna briga za potomstvo i eventualna pristranost (Veller i sur., 2016). Nalazi u skladu s hipotezom dobiveni su i kod intergeneracijskog prijenosa prihoda. Roditelji niskog socioekonomskog statusa ulagali su više u kćeri (imale su više završenih godina obrazovanja i primale su više financijske podrške tijekom studija), a oni višeg statusa ulagali su više u sinove (Pink, Sachman i Fieder, 2017). Ovaj nalaz je očekivan jer kćeri niskog statusa imaju veći RU od sinova niskog statusa, dok sinovi višeg statusa nadmašuju kćeri u RU. Međutim, autori pri interpretaciji rezultata ne odbacuju mogućnost utjecaja socijalnih faktora na efekt. Hipoteza je potvrđena i u Kini, na uzorku stanovnika seoskih naselja (Luo, Zhao i Weng, 2016). Autori su pokazali da je prijenos statusa s roditelja na potomke stabilan u vremenu, da obitelji višeg statusa imaju više sinova te da roditelji visokog statusa u većoj mjeri ulažu u sinove (u smislu obrazovanja). Fujita i sur. (2012) pronašli su da u Keniji siromašne majke ne samo da češće doje kćeri nego sinove, već je i mlijeko kojim ih doje hranjivije (bogatije mastima). Suprotan efekt pronađen je za bogate majke.

Međutim, postoje i istraživanja koja nisu dala potporu hipotezi. Quinlan i sur. (2003, prema Buss, 2012) nisu potvrdili hipotezu na ruralnom uzorku s otoka Dominika. Keller, Nesse i Hoefferth (2001) u istraživanju na velikom uzorku iz SAD-a zaključuju da TWH ne predviđa različito ulaganje resursa u sinove i kćeri obzirom na roditeljski status. Hopcroft (2005, prema Pink i sur., 2017) navodi da je mogući razlog ovakvih rezultata korištenje

samoprocjena roditeljskog ulaganja. U tom slučaju roditelji bi trebali priznati favoriziranje jednog djeteta pred drugim. Kanazawa (2005) navodi da treba imati na umu da je današnje društvo bitno drukčije od okoline ljudske evolucijske povijesti, pa je svaki efekt utvrđen u suvremenom društvu zapanjujući.

Generalizirana Trivers-Willardova hipoteza (gTWH)

U originalu se TWH odnosi na materijalno i ekonomsko stanje roditelja te njihovu sposobnost da variraju omjer potomaka u skladu s tim uvjetima, no Kanazawa (2005) navodi da je ovu logiku možda moguće proširiti. On smatra da će ako potomak određenog spola iz bilo kojeg razloga ima veću vjerojatnost postići veći RU, roditelji imati više potomaka tog spola. Na pristranost spolnog omjera potomaka mogu utjecati bilo koji nasljedni faktori koji dovode do različitog muškog i ženskog RU u određenoj okolini (Kanazawa, 2005). Odnosno, ako roditelji posjeduju bilo koju nasljednu karakteristiku koja povećava muški RU u većoj mjeri nego ženski, onda će ti roditelji imati više muških potomaka. Sukladno tome, imat će više kćeri ako posjeduju karakteristiku koja u većoj mjeri povećava ženski RU. Dakle, uvjeti koji utječu na pristranost spolnog omjera potomaka nisu nužno ograničeni samo na materijalno i ekonomsko stanje roditelja (Kanazawa, 2005). Budući da su visina i težina visoko nasljedne, te pozitivno povezane s muškim RU (u evolucijskoj povijesti pružali su korist u unutarspolnom natjecanju za reproduktivne resurse), ali ne i sa ženskim, Kanazawa je pretpostavio da će veliki i teški roditelji imati više sinova. Ta pretpostavka je i potvrđena (Kanazawa, 2005). Nadalje, tjelesna privlačnost je nasljedno svojstvo za koje se očekuje da u većoj mjeri utječe na ženski RU, nego na muški (Kanazawa, 2007). Muškarci preferiraju mlađe i atraktivnije žene, dok su žene više usmjerene na bogatstvo i status, a manju važnost pridaju atraktivnosti partnera (Buss, 1989). Sukladno tome, Kanazawa (2007) je pokazao da su sudionici procijenjeni kao "vrlo privlačni" imali čak 26% manju vjerojatnost da imaju sina. Pronađeno je i da će nasilni muškarci vjerojatnije imati sina nego kćer (Kanazawa, 2006). Mogući razlog tome je da agresivnost, koja je u evolucijskoj povijesti predstavljala prednost u unutarspolnoj kompeticiji, ovisi o razini testosterona koja je visoko heritabilna. Još jedan primjer koji navodi Kanazawa (2005) odnosi se na jezične poremećaje. Budući da žene imaju bolje jezične sposobnosti od muškaraca, jezični poremećaji predstavljaju veći problem za kćeri, nego za sinove te se

stoga očekuje da majke (a ne očevi) s razvojnim jezičnim poremećajima imaju više sinova nego kćeri, što je i potvrđeno (Tallal i sur., 1989, prema Kanazawa, 2005).

Zaključak

TWH ima znatnu podršku u literaturi, iako rezultati nisu uvijek jednoznačni. Čini se da postoji pristranost u omjeru muških i ženskih potomaka, ovisno o stanju roditelja, a potrebno je još istraživanja kako bi se sa sigurnošću moglo utvrditi da kod ljudi postoji pristranost roditeljskog ulaganja kakva se može očekivati na temelju hipoteze. Također, možda je i TWH samo specifičan slučaj gTWH koju predlaže Kanazawa (2005), ali kako i sam navodi, potrebno je još istraživanja da bi hipoteza bila priznata kao čvrsto biološko načelo.

Literatura

- Almond, D., i Edlund, L. (2007). Trivers-Willard at birth and one year: Evidence from US natality data 1983-2001. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 274(1624) 2491-2496.
- Buss, D. M. (1989). Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. *Behavioral and brain sciences*, 12(1), 1-14.
- Buss, D. M. (2012). *Evolucijska psihologija: Nova znanost o umu*. Jastrebarsko: Naklada slap.
- Cameron, E. Z. (2004). Facultative adjustment of mammalian sex ratios in support of the Trivers-Willard hypothesis: Evidence for a mechanism. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 271(1549), 1723-1728.
- Dawkins, R. (1982). *The extended phenotype*. Oxford: W. H. Freeman & Co.
- Fujita, M., Roth, E., Lo, Y.-J., Hurst, C., Vollner, J. i Kendell, A. (2012). In poor families, mothers milk is richer for daughters than sons: A test of Trivers-Willard hypothesis in agropastoral settlements in Northern Kenya. *American Journal of Physical Anthropology*, 152(4), 571-571.
- Luo, L., Zhao, W., i Weng, T. (2016). Sex-biased parental investment among contemporary Chinese peasants: Testing the Trivers-Willard hypothesis. *Frontiers in Psychology*, 7(1215).
- Kanazawa, S. (2005). Big and tall parents have more sons: Further generalizations of the Trivers-Willard hypothesis. *Journal of Theoretical Biology*, 235(4), 583-590.
- Kanazawa, S. (2006). Violent men have more sons: Further evidence for the generalized Trivers-Willard hypothesis (gTWH). *Journal of Theoretical Biology*, 239(4), 450-459.
- Kanazawa, S. (2007). Beautiful parents have more daughters: A further implication of the generalized Trivers-Willard hypothesis (gTWH). *Journal of Theoretical Biology*, 244(1), 133-140.
- Keller, M. C., Nesse, R. M., i Hofferth, S. (2001). The Trivers-Willard hypothesis of parental investment: No effect in the contemporary United States. *Evolution and Human Behavior*, 22(5), 343-360.
- Pink, K. E., Schaman, A., i Fieder, M. (2017). Sex differences in intergenerational income transmission and educational attainment: Testing the Trivers-Willard hypothesis. *Frontiers in Psychology*, 8(1879).
- Trivers, R. L., i Willard, D. E. (1973). Natural selection of parental ability to vary the sex ratio of offspring. *Science*, 179(4068), 90-92.
- Veller, C., Haig, D. i Nowak, M. A. (2016). The Trivers-Willard hypothesis: Sex ratio or investment? *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 283(1830).

Abstract

The Trivers-Willard hypothesis indicates that the ratio of male and female offspring will be biased depending on the conditions of the parents. Parents in better conditions are more likely to have a son, and parents in poor conditions are more likely to have a daughter. This effect has been observed in a number of species including people, although findings are less conclusive in their case. The extended form of the hypothesis (generalised Trivers-Willard hypothesis) suggests that the biased sex ratio will be influenced by any factor that leads to differential reproductive success. This form of the hypothesis has also received notable support.

Keywords: Trivers-Willard hypothesis, sex ratio, generalised Trivers-Willard hypothesis

Kakve koristi od depresije? Depresija iz evolucijske perspektive

VLADO BRCKOVIĆ

Zašto je depresija tako česta u moderno doba? Mnogi su se znanstvenici suočili s ovim pitanjem. Iz evolucijske perspektive depresiju je moguće objasniti kao adaptaciju koja je postala neadaptivna. Ponuđene su brojne hipoteze o adaptivnoj ulozi depresije ili pojedinih mehanizama u njenoj podlozi. Pojedini autori smatraju da je depresija adaptivna zato što potiče ponašanje koje je korisno u obrani imunosnog sustava od infekcija i stresora, dok drugi njenu korist vide u poticanju ponašanja koje štiti pojedinca od nepotrebnih ozljeda ili pomaže očuvanju pojedinčevih resursa. Neke hipoteze naglašavaju adaptivnu važnost depresije kod poticanja pojedinca na ponašanja koja će smanjiti vjerojatnost njegova isključenja iz grupe, dok druge depresivno stanje vide kao mehanizam koji upozorava bliske osobe da je pojedincu potrebna njihova pomoć. Određeni pak autori smatraju depresiju adaptivnim mehanizmom za rješavanje kompleksnih problema te popratne pojave poput ruminacije i anhedonije vide korisnima u tu svrhu.

Ključne riječi: depresija, evolucijski pristup, upalna teorija depresije, hipoteza socijalnog ranga, hipoteza socijalnog rizika, hipoteza socijalne navigacije, hipoteza analitičke ruminacije

„Vjerojatno neću učiniti ništa više nego se zadovoljiti divljenjem napretcima drugih u znanosti.“
Charles Darwin (F. Darwin, 1887; str. 272)

Darwin je, kao što znamo, u ovom slučaju bio u krivu. Njegovo je životno djelo jedno od najvećih znanstvenih postignuća u povijesti ljudskoga roda i danas nam se ova njegova izjava, i mnoge njoj slične, čine apsurdnima. Što je onda potaknulo velikog Charlesa Darwina da razmišlja na ovakav način? Radi li se o svojevrsnoj skromnosti i niskom samopoštovanju ili pak je u podlozi nešto drugo? Charles Darwin većinu je svoga života (40-ak godina) patio od dugih napadaja povraćanja, bolova u trbuhi, glavobolja, umora, dermatoloških problema te depresije. Tokom života nijedan mu liječnik nije mogao pomoći te je priroda njegovih zdravstvenih tegoba ostala misterij (Campbell i Matthews, 2004). Ono što se sa sigurnošću zna na temelju njegovih zapisa jest da je patio od organskog problema pogoršanog depresijom (Campbell i Matthews, 2004). Ipak, njegove ga zdravstvene tegobe i depresivne epizode nisu spriječile da uspije u znanosti. Dapače, možda su mu i pomogle potičući ga da se povuče iz svakodnevног života i fokusira na rad. Predložiti kako depresija može biti korisna, mnogima će se činiti kontroverznim, no i sam je Darwin dao naslutiti da ona ima adaptivnu ulogu.

Vlado Brcković, Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju,
ORCID: 0000-0003-2358-0821.

„Bol i patnja bilo koje vrste, ukoliko je dugotrajna, izaziva depresiju i umanjuje moć djelovanja, no usprkos tome dobro je prilagođena da potakne biće da se zaštiti od bilo kakvog velikog ili iznenadnog zla.“

Charles Darwin (F. Darwin, 1887; str. 310)

No o čemu govorimo kada koristimo izraz „depresija“? U Darwinovo vrijeme koncept depresije kao mentalne bolesti nije postojao. Danas o depresiji znamo puno više, no još uvijek nedovoljno. Ona je veliki zdravstveni problem moderne civilizacije. Depresivni je poremećaj najčešći među svim psihijatrijskim poremećajima (Jakovljević, 2004; prema Begić, 2014). Svjetska zdravstvena organizacija navodi da od depresije pati preko 300 milijuna ljudi svih dobi u svijetu i taj je broj u stalnom porastu (WHO, 2017), a prema zadnjim procjenama depresija je treća bolest po učestalosti na svijetu (WHO, 2008). U SAD-u se procjenjuje da će čak svaka šesta osoba oboljeti od velikog depresivnog poremećaja u nekom trenutku u svom životu (Kessler i sur., 2003).

Paradoks je depresije u njenoj prevalenciji. Pokazuje se da se ona javlja češće od drugih mentalnih bolesti (Begić, 2014). Zašto je depresija tako česta? Upravo to pitanje muči mnoge znanstvenike. Dio je njih, većinom oni sa znanjem i interesom za evolucijsku psihologiju, pomislio kako se razlog tome krije u mogućoj

adaptivnoj vrijednosti depresije ili nekih od mehanizama u njenoj podlozi. Postoje razne teorije koje pokušavaju objasniti evolucijsku vrijednost depresije. Premda im je svima zajednički evolucijski pristup, one se razlikuju po tome na koje činitelje stavlju fokus prilikom objašnjenja pojave depresivnih simptoma. Pojedine teorije naglasak stavlju na biološke utjecaje poput upala, dok neki drugi autori smatraju da je svrha depresije povezana sa socijalnim odnosima i ulogom pojedinca u grupi. Naposljetku, neki smatraju da kognitivni i bihevioralni simptomi depresije pomažu razrješenju kompleksnih problema s kojima se pojedinac suočava. U nastavku slijedi pregled ovih teorija.

Upalna teorija depresije

Jedna od teorija koja se bavi prirodom pojave depresije upalna je teorija. Ona polazi od opažanja medicinske struke da su upalne i autoimune bolesti često praćene većom incidencijom depresije te da je kod depresivnih bolesnika utvrđen porast razine upalnih citokina, proteina koji utječu na razinu serotonina (Begić, 2014). Raison i Miller (2012) otkrili su kako većina genetskih varijacija povezanih s depresijom utječe na funkcioniranje imunosnog sustava. Oni tvrde kako su geni koji se nalaze u podlozi depresije pomogli našim precima, posebno maloj djeci, da ne umru od infekcija u tadašnjem predcivilizacijskom okruženju.

Kako su genetska istraživanja pokazala da geni koji povećavaju rizik od depresije također pružaju garnituru imunoloških i bihevioralnih mehanizama koji djeluju kao obrana organizma od patogena (Raison i Miller, 2012), javlja se pitanje jesu li ti geni opstali jer je korist (obrana organizma od patogena) veća od štete (depresije) ili je sama depresija bihevioralna manifestacija mehanizama obrane od infektivnih bolesti?

Kinney i Tanaka (2009) prepostavljaju kako je sama promjena u ponašanju koju uzrokuje depresija korisna u obrani imunosnog sustava od infekcija i stresora koji ga potencijalno ugrožavaju. Oni navode kako depresija sprječava infekciju tako što smanjuje želju za društvenom interakcijom i aktivnostima koje bi potencijalno mogle dovesti do prijenosa infektivnih bolesti. Naprimjer, depresija dovodi do gubitka želje za upuštanjem u seksualne odnose, što pak sprječava prijenos spolno prenosivih bolesti. Slično tome, depresivne su majke rjeđe u kontaktu s djecom, što smanjuje mogućnost zaraze. Također, gubitak apetita

vezan uz depresiju može smanjiti izloženost bolestima ili parazitima koji se prenose hranom.

Nadalje, pretpostavka da upala i oslobođanje citokina u mozgu može inducirati depresiju navela je znanstvenike na istraživanje u tom smjeru. Raison i suradnici (2013) pokušali su primijeniti Infliximab, lijek koji se koristi u tretmanu upalnih i autoimunih bolesti, kod pacijenata koji pate od depresije. Lijek se pokazao uspješnim u tretmanu depresije, ali samo u podgrupi depresivnih pacijenata s visokom razinom biomarkera u krvi koji upućuju na upalu. Uspjeh lijeka na samo malenom dijelu depresivnih pacijenata upućuje na širu prirodu depresije od one koju su autori prepostavili.

Hipoteza socijalnog ranga

Svako se živo biće, pa tako i ljudi, nosi s dva ključna evolucijska problema – preživljavanjem i reprodukcijom. Ljudi su društvena bića i pripadnost društvenim zajednicama znatno nam olakšava nošenje s oba problemima. Price, Sloman, Gardner, Gilbert i Rohde (1994) ističu važnost hijerarhija unutar društvenih zajednica. Viši rang unutar društvene hijerarhije nosi veću korist za pojedinca, stoga su borbe za viši rang očekivane. Evolucijom društvenih hijerarhija razvili su se i psihobiološki mehanizmi koji omogućuju osobama da procijeni razinu uspjeha, odnosno neuspjeha u konfliktnim situacijama (Gilbert i Allan, 1998). Price i suradnici (1994) prepostavljaju kako će pojedinca u borbi za dominaciju, koji percipira da će borbu izgubiti, mehanizam depresije potaknuti da odstupi i prihvati podređenu ulogu. Ovaj mehanizam sprječava pojedinca da „uzvrati udarac“ i navodi ga da pokaže kako nije prijetnja ni suparnicima ni pobornicima koji bi ga htjeli vratiti u borbu zbog čega dolazi do završetka sukoba i smirenja odnosa u grupi. No ukoliko taj mehanizam ne dovede do smirenja sukoba, njegove će manifestacije postati intenzivnije i očitovati se dugotrajnom depresijom. Na ovaj način depresija je prikazana kao adaptivna jer potiče pojedinca na ponašanje koje ga štiti od nepotrebnih ozljeda, potiče očuvanje pojedinčevih resursa te pomaže održavanju društvene hijerarhije (Price i sur., 1994). Dakle autori tvrde kako je depresija dio strategije ponašanja razvijene za ulogu niskorangirane jedinke unutar društvenih hijerarhija kroz našu evolucijsku povijest.

Hipoteza socijalnog rizika

Hipoteza socijalnog rizika Allena i Badcocka (2003) slična je hipotezi socijalnog

ranga, no ona se usmjerava na važnost izbjegavanja isključenja iz društvenih zajednica, dok se hipoteza socijalnog ranga fokusira prvenstveno na izbjegavanje izravne štete za pojedinca poput ozljeda i gubitka resursa. Ukratko, hipoteza socijalnog rizika pokušava objasniti povezanost socijalnog ponašanja, socijalne kognicije i depresivnosti. Prema toj hipotezi depresivno se raspoloženje razvilo kako bi potaknulo pojedinca da pristupa socijalnim interakcijama kako bi izbjegao rizik u situacijama koje su predstavljale opasnost od isključenja pojedinca iz društvenog okruženja. Naglasak se stavlja na korist koju pojedinac ima od svoje pripadnosti društvenoj zajednici. Budući da ljudske grupe sadrže potencijalne reproduktivne partnera, obitelj, rodbinu te ostale pojedince s kojima je moguća suradnja i razmjena resursa, učinak isključenja iz društva ima značajne posljedice za pojedinca, a može ugroziti čak i preživljavanje (Buss, 1990).

Hipoteza socijalnog rizika kaže kako se gubitak ili prekidanje važnih interpersonalnih odnosa, kao i iskustva koja upućuju na nizak status osobe (poput poraza ili poniženja), mogu opisati kao signali koji su tijekom naše evolucijske povijesti bili povezani sa sniženom socijalnom vrijednošću, koja je mogla dovesti do progona iz važnih društvenih zajednica (Allen i Badcock, 2006). Neki od primjera precipitirajućih čimbenika depresije jesu: negativna interpersonalna iskustva (poput gubitka ili odbijanja), neuspjeh u važnom cilju, gubitak društvenog ranga ili statusa i percepcija nedostatka kontrole u društvenim situacijama. Aktivacijom depresivnog mehanizma osoba postaje nesklona riziku, odnosno usvaja ponašanja koja će smanjiti vjerojatnost njena isključenja iz grupe (Allen i Badcock, 2006).

Allen i Badcock (2006) objašnjavaju veću prevalenciju depresije u moderno doba nekompatibilnošću tog nekad adaptivnog mehanizma sa sociokulturalnim uvjetima sadašnjice.

Hipoteza socijalne navigacije

Slično prethodnim hipotezama, hipoteza socijalne navigacije (Watson i Andrews, 2002) pojavu depresije veže uz društvene probleme i konflikte. Autori tvrde kako adaptivna funkcija kliničke depresije leži u dvije komplementarne funkcije. Prva, nazvana *funkcijom socijalne ruminacije*, odnosi se na prijedlog kako depresija stvara kognitivne promjene koje usmjeravaju ograničene kognitivne resurse pojedinca na analizu i rješavanje ključnih društvenih problema s

kojima je suočen. Druga, nazvana *funkcijom socijalne motivacije*, predlaže kako troškovi za pojedinca i osobe u pojedinčevom društvenom okruženju vezani uz anhedoniju i psihomotorne smetnje depresije mogu potaknuti bliske osobe, koje su inače možda nesklone pomoći, da tu pomoći pruže (Watson i Andrews, 2002).

Za razliku od hipoteze socijalnog ranga i sličnih hipoteza, ova hipoteza smatra ruminaciju korisnom. Ruminacija je usmjeravanje pažnje na simptome problema te na njihove moguće uzroke i posljedice (Nolen-Hoeksema, Wisco i Lyubomirsky, 2008), pa stoga Watson i Andrews (2002) predlažu kako je ona jedna od dvaju ključnih mehanizama kojima depresija potiče rješavanje kompleksnih životnih problema. Osoba koja je izgubila društveni status treba pojačane sposobnosti analize da nadoknadi gubitak, no isto je tako bitno da takva osoba uspješno motivira bliske osobe da joj pruže pomoći. Kako je depresija skupa za depresivnu osobu, ona sama po sebi služi kao iskreni signal potrebe za pomoći koji motivira bliske osobe da pomognu. Ukoliko su te osobe izvorno nesklone pomoći, negativne posljedice koje one same trpe zbog depresije druge osobe mogu poslužiti kao motivator pružanja pomoći toj osobi, čime pomoći postaje sebična strategija uklanjanja takvih posljedica (Watson i Andrews, 2002).

Hipoteza analitičke ruminacije

Konačno, hipoteza analitičke ruminacije Andrewsa i Thomsona (2009) donekle se nadovezuje na hipotezu socijalne navigacije te dodatno razrađuje spomenutu adaptivnu ulogu ruminacije. Autori naglašavaju kako osobe koje pate od depresije često imaju teške i kompleksne probleme te je ruminacija učestala popratna pojava. Kliničari ruminaciju vide kao patološku jer ju je teško prekinuti te stoga što ometa sposobnost koncentracije na druge stvari (Andrews i Thomson, 2009). No upravo pojavu ruminacije, tvrde autori, mnoge osobe koje pate od depresije smatraju korisnom jer im daje uvid u njihove probleme. Oni stoga predlažu da je depresivna ruminacija adaptivni mehanizam. Hipoteza analitičke ruminacije prepostavlja da je depresija adaptacija koja je evoluirala kao odgovor na kompleksne probleme s kojima smo se susretali u evolucijskoj povijesti i čija je funkcija usmjeriti pažnju i dostupne kognitivne resurse na rješavanje tih kompleksnih problema dovodeći osobu u stanje tzv. *analitičke ruminacije*.

Anhedonija, gubitak uživanja u aktivnostima koje su inače ugodne, još je jedna

pojava karakteristična za depresiju. Prema hipotezi analitičke ruminacije, anhedonija pomaže depresivnom pojedincu tako što smanjuje želju za sudjelovanjem u aktivnostima koje pružaju kratkoročni užitak, što znači manje distrakcija i olakšano održavanje usmjerene pažnje na problem (Andrews i Thomson, 2009). Psihomotorne promjene poput smanjene fizičke aktivnosti, težnja k samoci, slabiji apetit i nesanica također smanjuju distrakcije. Primjerice, nesanica sprječava da pospanost i san ometaju proces svjesne analize problema. Fizička aktivnost kao i društvene interakcije predstavljaju distrakcije koje oduzimaju dio potrebnih kognitivnih resursa, stoga ih depresivne osobe izbjegavaju (Andrews i Thomson, 2009).

Još jedna od karakteristika depresije osjećaj je žaljenja koji potiče pojedinca na dosjećanje i analiziranje događaja iz prošlosti da bi utvrdio njihov uzrok i mogući način na koji bi ih se u budućnosti moglo spriječiti. Povećanje intenziteta i učestalosti REM-faze spavanja karakteristično za depresiju pomaže u procesiranju pamćenja, tj. pomaže kod dosjećanja događaja iz prošlosti u svrhu njihove analize (Andrews i Thomson, 2009).

Zaključak

Je li depresija evolucijska adaptacija trenutno ne možemo sa sigurnošću reći, no navedene hipoteze to pretpostavljaju. Depresija je mogla biti korisna našim precima u slučajevima kada bi, primjerice, inhibirala ponašanja rizična ili štetna po organizam poput ustrajanja u nedostižnim ciljevima ili izazivanja autoriteta (Nesse, 2000). Ako je depresija adaptacija, neki tretmani i kulturni trendovi današnjice ometaju funkciju za koju se depresija razvila (Watson i Andrews, 2002). Zbog sociokulturalnog okruženja umnogome različitog od okruženja naših predaka, u kojem se depresija kao adaptivni mehanizam razvila, moguće objašnjenje prevalencije depresije u ovo moderno doba leži u tome da ona više ne predstavlja pouzdan mehanizam rješavanja problema, a ako problem nije otklonjen, neće biti ni depresija (Allen i Badcock, 2003).

Literatura

- Allen, N. B. i Badcock, P. B. (2003). The social risk hypothesis of depressed mood: evolutionary, psychosocial, and neurobiological perspectives. *Psychological bulletin*, 129(6), 887-913.
- Allen, N. B. i Badcock, P. B. (2006). Darwinian models of depression: a review of evolutionary accounts of mood and mood disorders. *Progress in Neuropsychopharmacology and Biological Psychiatry*, 30(5), 815-826.
- Andrews, P. W. i Thomson, J. A. (2009). The bright side of being blue: Depression as an adaptation for analyzing complex problems. *Psychological Review*, 116(3), 620–654.
- Begić, D. (2014). *Psihopatologija*. Medicinska naklada, Zagreb.
- Buss, D. M. (1990). The evolution of anxiety and social exclusion. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9(2), 196-201.
- Campbell, A. K. i Matthews, S. B. (2004). Darwin's Illness Revealed. *Postgraduate Medical Journal*, 81, 248–251.
- Darwin, F. (1887). *The Life and Letters of Charles Darwin*. London: John Murray.
- Gilbert, P. i Allan, S. (1998). The role of defeat and entrapment (arrested flight) in depression: an exploration of an evolutionary view. *Psychological medicine*, 28(3), 585-598.
- Kessler, R. C., Berglund, P., Demler, O., Jin, R., Koretz, D., Merikangas, K. R., Rush, J. A., Walters, E. E. i Wang, P. S. (2003). The epidemiology of major depressive disorder: results from the National Comorbidity Survey Replication (NCS-R). *JAMA*, 289(23), 3095-3105.
- Kinney, D. K. i Tanaka, M. (2009). An evolutionary hypothesis of depression and its symptoms, adaptive value, and risk factors. *The Journal of nervous and mental disease*, 197(8), 561-567.
- Nesse, R. M. (2000). Is Depression an Adaptation? *Archives of General Psychiatry*, 57, 14-20.

- Nolen-Hoeksema, S., Wisco, B. E. i Lyubomirsky, S. (2008). Rethinking rumination. *Perspectives on psychological science*, 3(5), 400-424.
- Price, J., Sloman, L., Gardner, R., Gilbert, P. i Rohde, P. (1994). The social competition hypothesis of depression. *The British Journal of Psychiatry*, 164(3), 309-315.
- Raison, C. L. i Miller, A. H. (2012). The evolutionary significance of depression in Pathogen Host Defense (PATHOS-D). *Molecular Psychiatry*, 18, 15-37.
- Raison, C. L. i sur. (2013). A randomized controlled trial of the tumor necrosis factor antagonist infliximab for treatment-resistant depression: The role of baseline inflammatory biomarkers. *JAMA Psychiatry*, 70, 31–41.
- Watson, P. J. i Andrews, P. W. (2002). Toward a revised evolutionary adaptationist analysis of depression: The social navigation hypothesis. *Journal of affective disorders*, 72(1), 1-14.
- World Health Organization (2008) *The Global Burden of Disease: 2004 Update*. Preuzeto 12. travnja 2018. s: http://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/GBD_report_2004update_full.pdf?ua=1
- World Health Organization (2017). *Depression and Other Common Mental Disorders: Global Health Estimates*. Preuzeto 12. travnja 2018. s: <http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/254610/1/WHO-MSD-MER-2017.2-eng.pdf>

Abstract

Why is depression so common in modern times? Many scientists tackled this question. From an evolutionary perspective, depression can be explained as an adaptation that became maladaptive. Many hypotheses about the adaptive role of depression or some of the mechanisms in its basis have been proposed. Certain authors consider depression to be adaptive because it stimulates behaviour useful in the defence of the immune system against infections and stressors, while others see its benefit in inducing behaviour that protects an individual from unnecessary injuries or helps preserve the individual's resources. Some hypotheses stress the adaptive importance of depression in stimulating the individual towards behaviour that will reduce the possibility of their exclusion from the group, while other hypotheses see the depressive state as a mechanism which warns close people that the individual needs their help. Certain authors consider depression to be an adaptive mechanism designed for solving complex problems and accompanying phenomena such as rumination and anhedonia to be helpful for that purpose.

Keywords: depression, evolutionary approach, inflammation theory, social rank hypothesis, social risk hypothesis, social navigation hypothesis, analytical rumination hypothesis

Važnost časti u *Igru prijestolja* iz evolucijske perspektive

DUBRAVKA PEŠORDA

Fantastični serijal *Igra prijestolja* stekao je svjetsku popularnost svojom kompleksnom radnjom te brojnim likovima s kojima se gledatelji mogu povezati. Ponašanje glavnih likova predmet je mnogih rasprava te ga je moguće sagledati iz različitih perspektiva. U ovom se radu ponašanje likova kao što su Arya Stark, Sansa Stark, Cersei Lannister i Jaime Lannister analizira iz evolucijske perspektive, s naglaskom na važnost časti za njihovo ponašanje.

Ključne riječi: čast, resurs, serijal, Igra prijestolja, evolucijska perspektiva

Uvod u serijal

Igra prijestolja fantastična je srednjovjekovna saga koja je u posljednjih nekoliko godina osvojila svijet. Nastala je kao adaptacija serijala romana *Pjesma leda i vatre* Georgea R. R. Martina. Serijal uključuje velik broj likova i zapleta, no moguće je izdvojiti tri glavne priče. Središnja priča odnosi se na Željezno prijestolje Sedam kraljevstava te na borbu plemićkih obitelji, bilo oko preuzimanja prijestolja bilo oko dobivanja neovisnosti od prijestolja. Druga priča slijedi posljednju kćer kraljevske dinastije prognanu preko mora, odlučnu da se vrati i preuzme prijestolje koje joj pripada rođenjem. Treća se priča usmjerava na bratstvo na krajnjem sjeveru kojem je zadatak obraniti kraljevstvo od mitskih bića koja se ponovno pojavljuju nakon tisuća godina.

Dio popularnosti serijala svakako leži u velikom broju kompleksnih likova – službene analize HBO-a navode više od 500 glumaca koji su se pojavili u serijalu, dok portal *A Song of Ice and Fire* navodi da se, u prosjeku, u svakoj epizodi pojavilo 33,8 likova, dok su 3,88 bila nova. Uz toliki broj likova nije čudo da se gotovo svaki gledatelj u nekom trenutku može povezati s određenim likom. Umjesto uobičajene podjele na pozitivne i negativne likove, *Igra prijestolja* svoje je junake obojala u različite nijanse sive. Junaci prolaze kroz mnoge situacije koje ih mijenjaju te u njima možemo prepoznati i vlastita iskustva – gubitke bliskih osoba, izdaju bliskih osoba, zabranjene ljubavi, odnose s braćom i sestrama i još mnogo toga.

Kultura časti

Serijal *Igra prijestolja* smješten je u zamišljeni srednjovjekovni svijet – Westeros.

Dubravka Pešorda, Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju,
ORCID: 0000-0002-5977-2916.

Westeros bismo mogli nazvati društвom u kojem vlada kultura časti (Nisbett i Cohen, 1996). U takvim društвima časni su muškarci snažni i ne podnose nepоštovanje, dok su časne žene čedne i odane svojoj obitelji. Svi članovi takvih društava imaju obvezu štititi svoju čast, čak i po cijenu vlastitog života. Osoba čija je čast povrijeđena borit će se da je obrani, ne birajući sredstva. Gubitak časti smatra se sudbinom znatno težom od smrti.

Upravo takve socijalne norme poštuju se i u Westerosu. Kada je Ned Stark zaprijetio kraljici Cersei da će javno objaviti da njezina djeca zapravo nisu nasljednici krune te da su rezultat preljuba i incesta, poduzela je sve u svojoj moći kako bi ga spriječila da to objavi – zatvorila ga je u tamnicu i naredila ubojstvo njemu bliskih osoba, zaštitivši time svoju čast.

Nakon što je Robb Stark uvrijedio Waldera Freya prekršivši dano obećanje da će oženiti jednu od njegovih kćeri, Frey je organizirao Crvenu svadbu – zabavu koja je zapravo bila krinka za masakr koji je uslijedio, u kojem su ubijeni Robb Stark, njegova žena te njegova majka. Počinivši takvo nasilje kao odgovor na nanesenu uvredu, Walder Frey ipak je u jednom dijelu narušio svoju čast prekršivši staro pravilo – pravo gosta. Čast u kulturi Westerosa obvezuje svakoga da gostu ne nanese nikakvu štetu dok je pod njegovim krovom. Kako bi osvetila svoju obitelj i uvredu koja joj je nanesena, Arya Stark otrovala je sve Freyeve sinove.

Gledano iz evolucijske perspektive kultura časti ne čini se baš učinkovitom. Neka od glavnih pitanja na koja evolucijska psihologija odgovara jesu: kako su se razvile različite funkcije ljudskoguma, zašto je ljudski um takav kakav jest i kako okolina utječe na njega (Tinbergen, 1963). Na kraju, sva ta pitanja imaju jedan, zajednički odgovor – osiguravanje preživljavanja i razmnožavanja. Zbog čega onda dovoditi ova dva temeljna cilja

Ijudske vrste u pitanje samo da bi se obranilo nešto tako apstraktno poput časti?

U društvu, čast je vrsta društvenog ugovora; osoba je časna kako bi ju drugi vidjeli kao takvu te kako bi održala svoj integritet i pozitivnu sliku o sebi. S te strane, ovakva situacija izgleda poput jedne od onih u kojima kulturna objašnjenja ponašanja nadjačavaju evolucijske postavke, no daleko je od toga. Evolucijske postavke ponašanja idu toliko daleko da čast može utjecati i na reproduktivni uspjeh jedinke.

Važnost časti za reproduktivni uspjeh

U kulturama časti čast je važan *resurs* kao što je u davnoj evolucijskoj prošlosti bila hrana. Osoba koja se smatra nečasnom nije poželjan bračni partner, što može izravno utjecati na njezin cilj – reprodukciju s kvalitetnim partnerom što će dovesti do poželjnijeg potomstva. Triversova hipoteza roditeljskog ulaganja (Trivers i Willard, 1973) između ostalog navodi da žene, zbog toga što više ulazu u potomstvo, postaju seksualno izbirljivije. Traže predanog partnera dobrog finansijskog statusa koji će se moći pobrinuti za potomstvo te traže partnera koji je u dobroj tjelesnoj formi kako bi potomstvo bilo zdravo. S druge strane, budući da i muškarci ulazu svoje resurse u potomstvo, vrlo im je važno osigurati da zaista ulazu resurse u preživljavanje vlastitih gena, tj. da budu sigurni da je potomstvo doista njihovo. Čast ovdje predstavlja još jednu poželjnu osobinu partnera za žene i za muškarce, što je vidljivo i u serijalu.

Sansa Stark koju upoznajemo na početku serijala nudi mnoge resurse – mlada je, zdrava, te je kći časnog čovjeka zbog čega ni njezina čast nije nikad dovedena u pitanje. Zbog toga ima pristup jednom od najpoželjnijih partnera u Westerosu – prijestolonasljedniku Joffreyu, mladom i zdravom princu bez tjelesnih mana, sinu najmoćnijeg i unuku najbogatijeg čovjeka u čitavom kraljevstvu. Iz evolucijske perspektive Joffrey predstavlja savršenog partnera za reprodukciju. Feinberg i suradnici (2006) navode kako su upravo to karakteristike prema kojima žene odabiru potencijalne partnere za reprodukciju s obzirom da veličina tijela i dominantno ponašanje kod muškaraca upućuju na zdravlje i plodnost.

U dalnjim događajima serijala Sansa postaje obilježena kao kći izdajnika kraljevstva gubeći jedan od svojih vrlo važnih resursa – čast. Princ Joffrey je odbacuje te predaje svojem ujaku Tyrionu – starijem muškarcu patuljastog rasta, nelijepa izgleda, bez stvarne moći i bogatstva, što ga čini značajno manje

poželjnim partnerom. Vidljivo je da je Sansin reproduktivni uspjeh znatno narušen gubitkom časti njezine obitelji, unatoč tome što sama nije ništa učinila.

Sukob kulturnih i evolucijskih normi

Ponekad su kulturne i evolucijske norme u sukobu. Cilj preživljavanja ne odnosi se samo na preživljavanje pojedinca, već i na očuvanje njegovih gena, to jest na preživljavanje i zaštitu bliskih srodnika kao i na njihov reproduktivni uspjeh. Prema Hamiltonu (1964), ukupni reproduktivni uspjeh (eng. *inclusive fitness*) neke jedinke odnosi se na njezin reproduktivni uspjeh i utjecaj koji ta jedinka ima na reproduktivni utjecaj svojih bliskih srodnika.

Jaime Lannister godinama je služio kao član Kraljeve garde – posebno odabrane skupine sedam vitezova koja ima zadaću štititi kralja do smrti. Taj posao smatra se vrlo časnim i vitezovi Kraljeve garde uživaju posebno poštovanje u narodu. Ipak, nakon što je kralj Aerys II. od Jaimea tražio da ubije vlastitog oca zbog sumnji u njegovu izdaju, Jaime je prekršio zavjete i ubio samog kralja. U tom je trenutku birao između dviju nepoželjnih opcija – ubiti kralja i time zauvijek okaljati svoju čast ili ubiti vlastitog oca, svoju krv, što bi dovelo do uništenja cijele obitelji. Njegov otac, Tywin Lannister, bio je čvrsta ruka koja je držala obitelj na okupu te izazivala strahopostovanje na sam spomen obiteljskog imena. Njegovom smrti bi se moći obitelji značajno umanjila te bi vjerojatno došlo i do smrti Jamieve sestre i brata koji više ne bi imali zaštitu. Odlučio je osigurati preživljavanje svoje bliske obitelji žrtvujući svoju čast i zaradivši nadimak Kraljosjek koji ga prati ostatak života. Dosadašnja istraživanja pokazuju slične rezultate – evolucijski uspjeh jedinke određen je time koliko kopija svojih gena ona ostavlja iza sebe. Ipak, to ne znači nužno ostavljanje što većeg broja potomaka, već i očuvanje onih jedinki koje su nam genetski bliske – roditelja, braće, sestara i ostalih rođaka (Buss, 2011). Zbog toga ljudi ponekad riskiraju vlastiti život i uspjeh kako bi njihovi srodnici mogli postići veći uspjeh.

Zaključak

Društveno uređenje Westerosa, kao i ponašanje glavnih likova u *Igru prijestolja*, dobro ilustriraju pojmove poput kulture časti, važnosti reproduktivnih resursa i ukupnog reproduktivnog uspjeha. Od davnina je prepoznata vrijednost priča u prenošenju znanja, iskustava i poruka. Kako bi likovi iz popularne kulture bili uvjerljivi i bliski ljudima, njihovi se autori trude prikazati nam njihovu

motivaciju, njihove želje, vrline, mane i osobine. Zbog toga primjeri iz popularne kulture mogu biti dobri ilustratori različitih psiholoških fenomena. Kompleksne međuljudske odnose u *Igori prijestolja* moguće je sagledati iz mnogih perspektiva te je perspektiva evolucijske psihologije samo jedna od njih.

Literatura

A Song Of Ice And Data. (n.d.). Pristupljeno 10. ožujka 2018., from <https://got.show/>

Buss, D.M. (2011). *Evolutionary Psychology*. Monterey: Brooks-Cole.

Feinberg, D. R., Jones, B. C., Law Smith, M. J., Moore, F. R., DeBruine, L. M.; Cornwell, R. E.; Hillier, S. G.; Perrett, D. I. (2006). "Menstrual cycle, trait estrogen level, and masculinity preferences in the human voice". *Hormones and Behavior*. 49 (2): 215–222.

Hamilton, W. D (1964). *The genetical evolution of social behaviour I and II*. Journal of Theoretical Biology, 7: 1-16 & 17-52.

Nisbett, R. E., Cohen, D. (1996). *New directions in social psychology. Culture of honor: The psychology of violence in the South*. Boulder, CO, US: Westview Press.

Tinbergen, N. (1963). *On aims and methods of Ethology*. Zeitschrift für Tierpsychologie, 20, 410-433.

Trivers, R. L.; Willard, D. E. (1973). "Natural selection of parental ability to vary the sex ratio of offspring". *Science*. 179 (4068): 90–92.

Abstract

The fantasy series *The Game of Thrones* has gained world-wide popularity with its complex action-packed plot and numerous characters that viewers can relate to. The actions of the main characters are the subject of many discussions and can be observed from different perspectives. In this paper the behaviour of the characters Arya Stark, Sansa Stark, Cersei Lannister and Jaime Lannister is analysed from an evolutionary point of view, with an emphasis on the importance of honour in their behaviour.

Keywords: honor, resource, series, The Game of Thrones, evolutionary point of view

Evolucija anksioznosti

LUCIJA ŠUTIĆ

Anksioznost je strah od nepovoljnih ishoda koji će nas ugroziti bilo tjelesno, bilo socijalno. Ako je neosnovana i ometa funkcioniranje smatra se patološkom. Ovaj pregledni rad bavi se filogenetskim podrijetlom anksioznosti te raspravlja o njezinoj adaptivnoj funkciji tijekom evolucije, ali i u suvremenom svijetu.

Ključne riječi: teorija evolucije, anksioznost, adaptacija

Kada se zaustavimo na semaforu sekundu prije no što automobil projuri ispred nas, osjetimo nelagodu. Sličnu, intenzivniju ili manje intenzivnu, osjetimo dok profesor dijeli ispit za koji smo se dugo pripremali ili dok pričamo s osobom koja nam se sviđa. Tu nelagodu najčešće karakteriziraju ubrzano lupanje srce, znojenje, prvenstveno dlanova, i suhoća usta – sve ono što u svakodnevnom govoru smatramo znakovima straha ili, ovisno o intenzitetu, treme. Anksioznost je upravo strah da će nam se dogoditi nešto loše (Begić, 2014). Ona je evolucijski adaptivna jer se javlja u trenucima kada smo ugroženi mi ili naši resursi, poput materijalnih sredstava ili socijalnog statusa (Marks i Neese, 1994). Dakle, anksioznost će se javiti neovisno o tome je li nam jureći automobil ugrozio život ili nam je pokazivanje nekome da nam se sviđa potencijalno ugrozilo ugled u društvu. Nikolaas Tinbergen (1963) smatra da za svako ljudsko ponašanje možemo postaviti pitanja o njegovom filogenetskom i ontogenetskom razvoju, neposrednom uzroku te o njegovoj funkciji. Cilj ovog rada je sažeti moguće odgovore o filogenetskom podrijetlu i adaptivnoj funkciji anksioznosti, ali i razmotriti anksioznost u suvremenom kontekstu.

Filogenetsko podrijetlo anksioznosti

Dok ontogeneza označava razvoj jednog organizma tijekom njegovog života, filogenetski razvoj odnosi se na razvoj živih bića tijekom prošlosti, odnosno na njihovu evoluciju. Anksioznost ne možemo proučavati na fosilnim ostacima, no možemo pratiti pojavu anksioznih ponašanja kod drugih vrsta (Scott Price, 2013). Prvi oblik ponašanja koji podsjeća na reakciju uzrokovana strahom pokazuju već pokretne jednostanične bakterije, stare između dvije milijarde i 600 milijuna godina (Margulis, 1993; prema Hofer, 2002). Ove bakterije po čitavoj

površini stanične membrane imaju raspoređeno pet do sedam flagela, tj. bičeva, koji im omogućavaju kretanje, i do 30 receptora, koji biokemijskim putem kontroliraju pokrete flagela. Receptori su osjetljivi na različite molekule, uključujući toksine, pa kada detektiraju molekulu koja bi mogla biti otrovna, usmjere flagele u suprotnom smjeru (Koshland, 1980; prema Hofer, 2002).

Kandel i suradnici (Kandel, 1983) proveli su niz eksperimenata na morskom zekanu (*Aplysia*), predstavniku morskih beskralježnjaka koji su se pojavili prije otprilike 500 milijuna godina. Kod ove životinje nisu samo klasično uvjetovali strah od škampa, koji im nije prirodni neprijatelj (Walters, Carew i Kandel, 1979), već su uspjeli izazvati stanje nalik generaliziranoj anksioznosti te su pritom utvrdili važnost neurotransmitera serotonina (Kandel, 1983), koji se nalazi u podlozi anksioznih simptoma kod ljudi (Begić, 2014). Anksiono ponašanje dalje možemo pratiti kod malih kopnenih sisavaca pa tako, primjerice, mладунčad štakora nastoji izbjegći podražaje koji dovode do njihovog odvajanja od majke (Smith i sur., 1985; prema Hofer, 2002). Što se primata tiče, u populaciji rezus majmuna na Karibima, 20% onih koji pokazuju znakove generaliziranog anksioznog poremećaja ima kratke alele na genu koji kodira transporter serotonina (poznat kao 5-HTT) (Suomi, 2006; prema Hofer, 2002). Kratki aleli na ovom genu i ljudi čine podložnjima razvoju anksioznih poremećaja (Feder, Costi, Iacoviello, Murrough i Charney, 2017). Sve navedno pokazuje nam kako različite oblike anksioznog ponašanja možemo opaziti ne samo kod čovjeka, već kod svih živih bića, od onih najjednostavnijih poput bakterija pa sve do primata.

Adaptivna funkcija anksioznosti

Marks (1987; prema Marks i Nesse, 1994) razlikuje četiri mehanizma obrane od prijetećih podražaja: bijeg, borba, zamrzavanje (engl. freezing) i submisivnost. Važno je naglasiti da bijeg ne treba shvatiti doslovno jer uključuje i reakcije poput povraćanja (dakle, bijeg od

otrovnih tvari). Različiti prijeteći podražaji izazivaju različite reakcije: dok nas predatori potiču na borbu, socijalna prijetnja izaziva u nama submisivnost. Ponekad se istovremeno javlja više obrambenih mehanizama pa se tako osobe s agorafobijom, odnosno strahom od otvorenih prostora, prvo najčešće „zamrznu“, a zatim „pobjegnu“ u sigurnost svoga doma (Marks i Neese, 1994).

Anksioznost može biti normalna i patološka. Patološka anksioznost je prvenstveno ona koja ometa svakodnevno funkcioniranje, a javlja se neovisno o tome je li prijetnja prisutna. Patološka anksioznost javlja se kao simptom u brojnim psihičkim poremećajima, prvenstveno u skupini anksioznih poremećaja (Begić, 2014). Marks i Neese (1994) su racionalom evolucijskog pristupa zaključili da je patološka anksioznost samo ekstreman oblik normalne te ih ne razlikuju. Tako se pojava simptoma anksioznosti uzrokovana udisanjem ugljikovog dioksida smatra adaptivnom jer upozorava na gušenje, no kod nekih osoba može se razviti u panični poremećaj. Naime, ako je osoba genetski sklona ovom poremećaju, a oko nje se nalaze znakovi da bi se mogla ugušiti (npr. gužva na javnim mjestima), uobičajena razina ugljikovog dioksida u krvi može izazvati simptome poput ubrzanog lutanja srca ili gubitka zraka, odnosno simptome paničnog napada (Klein, 1993; prema Hofer, 2002). Dakle, anksiozne reakcije koje nam u ugrožavajućim uvjetima omogućavaju preživljavanje mogu ometati svakodnevno funkcioniranje ako se jave u uvjetima koji nisu ugrožavajući.

Anksioznost u suvremenom svijetu

Suvremeni epidemiološki podaci pokazuju kako od anksioznih poremećaja u nekom trenutku u životu boluje sedamnaest posto populacije (Merikangas, 2017). Najčešće dijagnoze su generalizirani anksiozni poremećaj i socijalna fobija (Begić, 2014). Generalizirani anksiozni poremećaj je osjećaj neprestane brige i tjeskobe, iako oboljeli često ne znaju reći zbog čega brinu. John Scott Price, američki psihijatar, smatra kako je jedan od razloga sve učestalije pojave anksioznih poremećaja dostupnost loših vijesti. Naime, dok su naši preci živjeli izolirano i u skupinama od oko 150 članova, mi živimo u svijetu internetskih portala i društvenih mreža preko kojih svakodnevno saznajemo niz vijesti o ubojstvima, terorističkim napadima i prirodnim katastrofama (Scott Price, 2013), što su sve realne prijetnje koje mogu i ne moraju pogoditi i nas same. MacLeod, Mathews i Tata (1986)

istraživali su utjecaj prijetećih podražaja na vizualnu pažnju te utvrđili kako sudionici skloni anksioznosti brže uočavaju neutralni podražaj kada se nalazi blizu prijetećeg podražaja. Dakle, osobe genetski sklone razvoju anksioznih poremećaja, brže procesiraju prijeteće informacije pa ne treba čuditi da u ovako prijetećoj okolini u kakvoj danas živimo doista razviju generalizirani anksiozni poremećaj. Također je zanimljivo što su još uvijek najčešće fobije od zmija, paukova, visine, grmljavine i ostalih pojava koje su našim precima ugrožavale život. Iako su današnjem čovjeku veća prijetnja automobili ili vatreno oružje, još uvijek lakše razvijemo strah od zmija, s kojima se većina nas nikada neće susresti, barem ne u prirodnom okruženju (Marks i Neese, 1994). Tako je u općoj populaciji prevalencija fobije od kukaca, zmija i ostalih životinja 4,7 posto, fobije od visina 4,5 posto, fobije od letenja 2,9 posto, a vožnje u autobusu, automobilu ili vlaku 0,7 posto (Stinson i sur., 2007). Čini se da se naša okolina promjenila brže nego što se ljudski organizam mogao prilagoditi (Scott Price, 2013).

Zaključak

Anksioznost, odnosno anksiozna ponašanja javljaju se već kod najprimitivnijih organizama poput jednostaničnih bakterija, a kod razvijenih vrsta postaju sve složenija, što nam daje naslutiti kako je anksioznost bila evolucijski adaptivna. U prilog njezine važnosti tijekom evolucije govori i njezina biološka podloga kod ljudi, prvenstveno aktivnost serotonergičkog sustava. Anksioznost je adaptivna jer priprema za suočavanje s prijetnjom, no u suvremeno doba sve češće poprima patološki oblik jer ne živimo u okolini za koju su naši obrambeni mehanizmi prilagođeni.

Literatura

- Agras, S., Sylvester, D. i Oliveau, D. (1969). *Comprehensive Psychiatry*, 10, 151-156.
- Begić, D. (2014). *Psihopatologija*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Hofer, M.A. (2002). Evolutionary concepts of anxiety. U: D.J. Stein i E. Hollander (Ur.), *Textbook of Anxiety Disorders* (str. 57-69). Washington: American Psychiatric Publishing Inc.

- Feder, A., Costi, S., Iacoviello, B.M., Murrough, J.W. i Charney, D.S. (2017). Anxiety Disorders: Neurobiology and Neuroscience. U: B.J. Sadock, V.A. Sadock i P. Ruiz (Ur.), *Kaplan & Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry* (str. 4463-4489). Philadelphia: Wolters Kluwer
- Kandel, E.R. (1983). From Metapsychology to Molecular Biology: Explorations Into the Nature of Anxiety. *American Journal of Psychiatry*, 140, 1277-1293.
- MacLeod, C., Mathews, A. i Tata, P. (1986). Attentional Bias in Emotional Disorders. *Journal of Abnormal Psychology*, 95, 15-20.
- Marks, I.M. i Nesse, R.M. (1994). Fear and Fitness: An Evolutionary Analysis of Anxiety Disorders. *Ethology and Sociobiology*, 15, 247-261.
- Merikangas, K.R. (2017). Anxiety Disorders: Introduction and Overview. U: B.J. Sadock, V.A. Sadock i P. Ruiz (Ur.), *Kaplan & Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry* (str. 4407-4414). Philadelphia: Wolters Kluwer.
- Scott Price, J. (2013). An Evolutionary Perspective on Anxiety and Anxiety Disorders. U: F. Durbano, *New Insights into Anxiety Disorders*. Preuzeto s: <https://www.intechopen.com/books/new-insights-into-anxiety-disorders/an-evolutionary-perspective-on-anxiety-and-anxiety-disorders>. Pristupljeno 6. siječnja 2018.
- Stinson, F.S., Dawson, D.A., Chou, S.P., Smith, S., Goldstein, R.B., Ruan, W.J. i Grant, B.F. (2007). The epidemiology of DSM-IV specific phobia in the USA: results from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions. *Psychological Medicine*, 37, 1047-1059.
- Tinbergen, N. (1963). On aims and methods of ethology. *Zeitschrift für Tierpsychologie*, 20, 410-433.
- Walters, E.T., Carew, T.J. i Kandel, E.R. (1979). Classical conditioning in *Aplysia californica*. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 76(12), 6675-6679.

Abstract

Anxiety is a fear of unfavourable outcomes that could be a physical or social threat for us. It is considered pathological if it is unfounded and interferes with everyday life. This review article discusses the topics of the phylogeny of anxiety and the adaptive function of anxiety during human evolution, and in today's time.

Keywords: theory of evolution, anxiety, adaptation

Kako je pjesništvo evolucijski adaptivno?

MIRNA BABIĆ

U okviru evolucijskog pristupa psihologiji, sva jednostavna i složena ljudska ponašanja i osobine možemo izravno ili neizravno protumačiti kao adaptacije za preživljavanje i razmnožavanje. Pjesništvo, kao raširen i kompleksan književni rod ima nekoliko specifičnih adaptivnih prednosti, kao i nekoliko onih koje dijeli s ostalim književnim rodovima. Većina književnih djela pomaže nam u stjecanju i razvoju teorije umu te obrtanja scenarija. Samo pjesništvo izdvaja se lingvističkom kompleksnošću i fokusom na emocije, pa između ostalog može i bolje poslužiti u udvaranju.

Ključne riječi: pjesništvo, teorija evolucije, adaptacija, književnost

Uvod

Evolucijska psihologija pristup je psihologiji koji koristi znanja i načela evolucijske biologije u istraživanju strukture ljudskog uma. S takvog stajališta, um je sklop mehanizama za obradu informacija, koji su dizajnirani prirodnim odabirom za rješavanje adaptivnih problema s kojima su se susretali naši preci iz lovačko-sakupljačkih društava (Cosmides i Tooby, 1997). Pojednostavljeni argument bi glasio približno ovako: tjelesne, psihološke i ponašajne osobine vrste imaju za nju jednu od dviju adaptivnih svrha: pružaju prednost ili za preživljavanje ili za povećanje vjerojatnosti seksualnog uspjeha. U svakom slučaju, cilj je prenijeti dalje vlastiti genetski materijal (Marshall, 2013). Osnovna pretpostavka ove teorije jest da prirodni odabir djeluje tako da nagrađuje i zadržava osobine koje pogoduju preživljavanju i reprodukciji, dok ostale s vremenom nestanu, bilo zato što jedinke koje ih posjeduju nisu uspjele preživjeti dovoljno dugo da bi pronašle seksualnog partnera, ili su preživjele, ali zbog nedostatka privlačnih osobina za jedinke suprotnog spola svoje vrste nisu postigle reproduktivni uspjeh (Cosmides i Tooby, 1997). Za neke osobine i vještine lako je pretpostaviti njihovu adaptivnu prednost, primjerice duga i gusta kosa pokazatelj je zdravlja, razvijeni mišići snage i tjelesne kondicije, pet prstiju nam služi za fine motoričke pokrete, ali što je s književnošću? Univerzalnost pojave narativnih vrsta i pjesama nam govori da one moraju imati neku važnu adaptivnu svrhu, jer zašto bi se inače ljudi iz raznih kultura i tijekom velikog dijela ljudske povijesti posvećivali ovim aktivnostima (Marshall, 2013)? Kada govorimo o adaptivnoj funkciji

književnosti, treba napomenuti da je pisanje produžetak usmene komunikacije, pa kada govorimo o adaptivnoj vrijednosti književnih djela, zapravo mislimo na adaptivnu vrijednost usmenih prethodnika pisanih priča, pjesama i drama (Carroll, 2004). Znanstvena disciplina koja se bavi proučavanjem književnih tekstova sa stajališta evolucijske psihologije naziva se evolucijski književni kriticizam, književni darvinizam, evokriticizam ili biopoetika (Marshall, 2013). Pitanje adaptivne prednosti književnosti često se svodi na temeljne funkcije; preživljavanje i reprodukciju (Carroll, 2004).

Kapacitet za umjetnost

Za razvoj složenih ponašanja, poput stvaranja književnih djela, bitan je pojam kognitivne fluidnosti – svojstva našeg mozga koje se temelji na mogućnosti stvaranja analogijskih poveznica između različitih modula, odnosno psiholoških struktura posvećenih različitim domenama ili adaptivnim zadacima. Mithen (1996; prema Carroll, 2004) pretpostavlja da je za razvoj ovog svojstva kritično razdoblje od prije 300 000 do prije 100 000 godina. Potencirajući ovakav razvoj, moguće je da je prirodni odabir oblikovao ljudski kapacitet za umjetnost, barem neizravno (Lange i Euler, 2014).

Prednosti književnosti

Zbog kognitivne fluidnosti smo skloni konstrukte iz jedne domene iskustva koristiti da bismo objasnili odgovarajuće konstrukte u nekoj drugoj domeni, odnosno "naš prirodni konceptualni sistem... temeljno je metaforične prirode" (Lakoff i Johnson, 1980, str. 3). Književnost predstavlja ljudske interese, brige i motive, stoga je pisana i čitana da bi zadovoljila ljudske potrebe. U književnosti su zastupljene različite domene ljudskog iskustva i kognicije, ali one nisu jednoznačno definirane niti

klasificirane. Iako, mnogi se slažu da postoje barem tri kognitivne domene: tjelesna, psihološka i biološka. Psihološka domena se ponekad naziva i modulom teorije umra, a sastoji se od prepoznavanja osjećaja i razmišljanja drugih ljudi (Carroll, 2004). Uz teoriju umra, čitanje književnih djela može nam pomoći da razvijemo mentalni proces obrtanja scenarija.

Teorija umra

Shvaćanje da drugi ne moraju imati percepciju realnosti jednaku našoj zapravo je prilično sofisticirana mentalna operacija, a narativ nas iznova podsjeća da iz te činjenice mogu proizaći razni nesporazumi (Marshall, 2014). Donedavno je književnost bila jedini veliki repozitorij ljudske prirode (prije razvitka moderne psihologije). Tijekom velikog dijela povijesti, najveći "psiholozi" bili su romanopisci, pjesnici i dramski pisci. Autori su intuitivno razumjeli da je glavni predmet književnosti ljudsko iskustvo, zasnovano na zajedničkim prirodnim motivima i osjećajima te da suojećajna reakcija na prikaz ljudskog iskustva u tekstu ovisi o dijeljenom iskustvu autora, prikazanih likova i publike. Razumijevanje čovjekovih unutarnjih previranja je u srži literarne tradicije. Kod ljudi je svijest o individualnim osobama nužan preduvjet za organizaciju ponašanja koje vodi prema nekom cilju i za interakciju pojedinaca u socijalnim grupama (Carroll, 2004).

Obrtanje scenarija

Narativni oblici pronalaze svoju svrhu i u nečemu što neuropsiholog William Calvin naziva "okretanje scenarija" (eng. *scenario spinning*), odnosno priprema nas za situacije s kojima se možemo suočiti u životu (Marshall, 2014). Burke (1973) čak tvrdi da književnost možemo sveukupno promatrati kao strategije za nošenje sa situacijama ili pak stav prema situaciji. Uspoređuje ih s proširenjem narodnih izreka koje su često kontradiktorne, ali pružaju drugačiji stav za specifične situacije. Ovisno o situaciji, narodne izreke (i sva književna djela u cjelini) mogu pružiti utjehu, simboličnu osvetu, savjete za mudar život itd. Joseph Carroll (2004), jedan od velikih doprinositelja polju literarnom darvinizmu, objašnjava da nam književnost prikazuje razne čestice prostora i vremena – kulturni kontekst, individualne okolnosti i osobne karakteristike – i integrira te čestice s elementarnim strukturama ljudskih interesa. Tako dobivamo uvid u vlastite i tuđe strukture interesa, filtriramo trivijalne i rubne aspekte iskustva i vidimo duboko u ljudsku prirodu. Smještamo se u vlastito okruženje i organiziramo osjećaje i razmišljanja kojima

reguliramo vlastito ponašanje. Književnost doprinosi našem kapacitetu za fleksibilnost i promjenu reakcije na kompleksne i promjenjive okolnosti.

Pjesništvo

Dosad su se darvinisti više usmjeravali na dramu i beletristiku nego na poeziju (Carroll, 2011). Iako se dosad spomenute prednosti književnosti mogu primijeniti i na poeziju, ali ne u tolikoj mjeri kao na ostale spomenute rodove, pjesništvo ima i neke specifične adaptivne vrline. Treba imati na umu da motivi za djelovanjem i brige nisu u prvom redu posredovani konceptualnim obrascima ili metaforičkim sustavima, već emocijama ili afektima. Ekman tvrdi (1994; prema Carroll, 2004) da su sličnosti u događajima koji izazivaju određene emocije produkt naše evolucije i da one odražavaju najbitnije ili najčešće događaje s kojima su se naši preci susretali. Publika koja čita sudjeluje u emotivnim iskustvima likova (ili lirskega subjekta u slučaju poezije), suojeća s njima i na kraju doživljava zadovoljstvo ili razočaranje ovisno o ishodu. Osnovna emocionalna putanja svakog djela može se reprezentirati kombinacijama raznih emocija. Raspon metaforičkih kombinacija u književnim djelima je neograničen, ali kombinacije postaju smislene tek kada su integrirane u elementarnu strukturu ljudskih motiva i emocija. Lirska djela definiraju se kao književna djela koja pobuđuju usredotočenu svijest o nekom zamišljenom iskustvu ili određenom emocionalnom odgovoru (Encyclopedia Britannica, 2018). Osim toga, neki pristupi predlažu da je spolni odabir mogao produkciju književnosti oblikovati izravno kao ponašanje koje privlači partnere (Miller, 1999) ili neizravno kao signal dobro razvijenih viših kognitivnih sposobnosti. Osoba može prikazati svoje mentalne sposobnosti kroz pričanje priča i tako obznaniti svoju pogodnost za reprodukciju. Jezik koji se koristi za pisanje u suglasnosti je s ovom teorijom jer se pjesničke figure, rime i ritam mogu smatrati hendikepima (Locke i Bogin, 2006) po Zahavijevom načelu. Zahavi (1975) zagovara teoriju da se kvaliteta jedinke koja ne doprinosi preživljavanju (ustvari, poprilično odmaže), ali je vrlo privlačna suprotnom spolu (npr. paunovo perje) može shvatiti kao svojevrstan test koji je jedinka prošla i tako reklamira suprotnom spolu svoju sposobnost preživljavanja unatoč hendikepu u obliku privlačne (ali nepraktične) kvalitete. Jedinke koje mogu imati jednakou visoku sposobnost preživljavanja, ali nemaju navedenu kvalitetu, neće biti izabrane jer ne reklamiraju svoju sposobnost pomoći hendikepa ili trošenja resursa. Verbalna umjetnost uglavnom je dvosmislena, složena,

teško ju je protumačiti i još teže producirati, pa stoga može biti pokazatelj visoke inteligencije. Stvaranje književnih djela troši vrijeme, a ono je ograničeni resurs koji se može iskoristiti za ostale životne napore kao što su parenje ili roditeljske aktivnosti (Alexander, 1987). Stjecanje kompetencije za literarnu pismenost također oduzima vrijeme. Pisac uz to mora imati energiju, motivaciju i izdržljivost da bi završio/la svoje djelo. Wishbow (1988; prema Lange i Euler, 2014) i Kaufman i Kaufman (2007) su pokazali da pjesnici trebaju oko 10 godina pripreme prije nego se njihovi napor ostvare kao važan literarni doprinos. Ovaj višak resursa nije dostupan svima, pa stoga razlike u sposobnostima pomažu potencijalnim partnerima da procijene te sposobnosti i donesu odluku (Simonton, 1999). Prema teoriji spolnog odabira (Darwin, 1871; prema Lange i Euler, 2014; Trivers, 1972), muškarci, koji se moraju više nadmetati kako bi ostvarili priliku za spolni odnos sa ženama, bi trebali biti skloniji produkciji književnih djela od žena, zbog međuspolnog odabira i unutarspolnog natjecanja. Pokazalo se da su muškarci zaista skloniji pisanju od žena (Lange, 2011; Miller, 1999) i da pričaju priče na kompetitivniji način (Locke i Bogin, 2006; Scalise Sugiyama, 1996) te dominiraju u javnim iskazivanjima verbalne umjetnosti (počinju negdje oko puberteta), dok žene više čitaju od muškaraca (Garbe, 2002; prema Lange i Euler, 2014). TTR test, koji se koristi kao pokazatelj leksičke raznovrsnosti književnog djela, a računa se kao omjer različitih oblika riječi i ukupnog broja riječi (Kemper i Sumner, 2001), je pokazao da su lirska djela leksički raznovrsnija od ostalih, što podržava hipotezu Langea i Eulera (2014) da su pjesničke figure u poeziji složenije te imaju više potencijala da ih se smatra hendikepom. Naposljetku, većina zapleta će se više temeljiti na pitanjima osobne moći i ljubavi (psihološka domena ljudskog iskustva) nego na problemima vezanima uz socijalni antagonizam, socijalnu afilijaciju i stjecanje znanja o fizičkom i prirodnom svijetu. Iako, fizički i biološki okoliš koji sadržavaju osobnu i socijalnu interakciju imaju svoju emocionalnu vrijednost i zastupljeni su u poeziji o prirodi i opisivanju okoline u književnosti (Carroll, 2004).

Zaključak

Sve što je ljudsko je sadržano unutar doseg biološke evolucije, a "sve ljudsko" uključuje i proizvode ljudske maštice (Carroll, 2011, str. 10). Razvojem svojih psiholoških struktura smo uspjeli razviti složena ponašanja, kakvo je i pisanje i konzumiranje književnih djela. Kada je riječ o tako kompleksnim

ponašanjima, lako ih je uzeti zdravo za gotovo i ne razmišljati o putanji njihova razvoja i prvobitnoj svrsi koja je potaknula taj razvoj. Čitanje literarnih djela je višestruko korisno: ono poboljšava percepciju tuđih razmišljanja i osjećaja, pomaže bolje razumjeti ljudsku prirodu i čini odgovore na različite životne situacije fleksibilnijima. Pjesništvu se kao književnom rodu nije do sada posvetilo puno pažnje u kontekstu evolucijske psihologije, ali evidentna je njegova posebnost u stavljaju naglaska na osjećaje, primarne motivatore za djelovanje, i u njegovoj lingvističkoj kompleksnosti, koja, između ostalog, može služiti kao dokazivanje kognitivnih sposobnosti u udvaranju.

Literatura

- Alexander, R. D. (1987). *The biology of moral systems*. New York: Aldine de Gruyter.
- Burke, K. (1973). Literature as Equipment for Living. *Philosophy of the Literary Form: Studies in Symbolic Action*, 3, 293-304.
- Carroll, J. (2004) *Literary Darwinism: Evolution, human nature, and literature*, New York: Routledge.
- Carroll, J. (2011) *Reading human nature: Literary Darwinism in theory and practice*, New York: SUNY Press.
- Cosmides, L. i Tooby, J. (1997) *Evolutionary psychology: A primer*. Preuzeto s: <http://www.cep.ucsb.edu/primer.html>. Pristupljeno 17. siječnja 2018.
- Encyclopedia Britannica (2018). *Poetry*. Preuzeto s: <https://www.britannica.com/art/poetry>. Pristupljeno 17. siječnja 2018.
- Kaufman, S. B. i Kaufman, J. C. (2007). Ten years to expertise, many more to greatness: An investigation of modern writers. *The Journal of Creative Behavior*, 41, 114–124.
- Kemper, S. i Sumner, A. (2001). The structure of verbal abilities in young and older adults. *Psychology and Aging*, 16, 312-322.
- Lakoff, G. i Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago i London: The University of Chicago Press.

- Lange, B. P. (2011). Male proneness to verbal display production. *Acta Linguistica*, 5, 97–104.
- Lange, B. P. i Euler, H. A. (2014). Writers have groupies, too: High quality literature production and mating success. *Evolutionary Behavioral Sciences*, 8(1), 20-30.
- Locke, J. L. i Bogin, B. (2006). Language and life history: A new perspective on the development and evolution of human language. *The Behavioral and Brain Sciences*, 29, 259-280.
- Marshall, I. (2013) Stalking the Gaps: The Biopoetics of Haiku. *Mosaic: a journal for the interdisciplinary study of literature*, 46 (4), 91-107.
- Miller, G. F. (1999). Sexual selection for cultural displays. U R. Dunbar, C. Knight i C. Power (Ur.), *The evolution of culture* (str. 71-91). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Scalise Sugiyama, M. (2001). Food, foragers, and folklore: The role of narrative in human subsistence. *Evolution and Human Behavior*, 22, 221– 240.
- Simonton, D. K. (1999). Creativity as blind variation and selective retention: Is the creative process Darwinian? *Psychological Inquiry*, 10, 309–328.
- Trivers, R. L. (1972). Parental investment and sexual selection. U B. B. Campbell (Ur.), *Sexual selection and the descent of man* (str. 136–179). Chicago: Aldine.
- Zahavi, A. (1975). Mate selection—A selection for a handicap. *Journal of Theoretical Biology*, 53, 205– 214.

Abstract

In regard to the evolutionary approach in psychology, each simple or complex human trait or behaviour can be, directly or indirectly, interpreted as a functional adaptation developed for the purposes of survival and reproduction. Poetry, as a widespread and complex literary genre, has several of its own adaptive advantages as well as several of those shared with other literary genres. Most literature helps us acquire and develop the "theory of mind" and "scenario spinning". Poetry on its own is distinguished from other literary genres by its linguistic complexity and focus on emotions, which is why it can, among other functions, be especially useful in courtship.

Keywords: poetry, theory of evolution, adaptation, literature

Evolucijska perspektiva teorije vodstva

JELENA MARIJA POLJAK

Moderni čovjek u mnogim aspektima nije prilagođen okolini u kojoj živi, što uzrokuje teškoće u suočavanju sa svakodnevnim zadacima. Primjerice, vođenje suvremenih organizacija, poput velikih tvrtki, zahtijeva drukčiji komplet vještina od vođenja grupe pretpovijesnih ljudi. Evolucijska teorija navodi razna objašnjenja za postojanje ovog nesklada, a jedno od njih je i evolucijska teorija vodstva. Prema toj teoriji prepreke uspješnom vodstvu u današnjem svijetu su: nesklad između modernog okoliša i okoliša naših predaka, specifične sklonosti pri donošenju odluka i evoluirani psihološki mehanizmi dominantnosti. U ovom radu ukratko su objašnjene te tri prepreke.

Ključne riječi: evolucija, maladaptacija, vodstvo

Uvod

Kroz proces evolucije organizmi razvijaju svojstva koja im omogućuju veću stopu preživljavanja i bolji reproduktivni uspjeh u okolini u kojoj se nalaze. Takva svojstva nazivaju se adaptacijama. Međutim, proces evolucije vrlo je spor, a drastične promjene u okolini u kojoj organizam živi mogu nastupiti vrlo rapidno. Organizam tada ne raspolaže s adaptacijama prilagođenima životu u takvoj okolini te mora preživljavati u novoj okolini sa starim sustavom adaptacija, od kojih neke mogu biti štetne. Primjerice, u evolucijskoj povijesti ljudi razvijaju sklonost masnoj hrani koja im pomaže preživjeti u uvjetima izrazite oskudice hrane. Međutim, u modernom je svijetu masna hrana široko dostupna, a urođene preferencije za masnim mogu uzrokovati njen prekomjeran unos te posljedično i zdravstvene probleme. Takva se svojstva nazivaju maladaptacijama.

Svi seleksijski pritisci koji se javljaju u razdoblju evolucije neke adaptacije i koji su odgovorni za razvoj te adaptacije nazivaju se okolina evolucijske adaptivnosti (Bowlby, 1969). Današnji čovjek živi s evoluiranim fizičkim i psihološkim adaptacijama u okolini koja se uvelike razlikuje od one u kojoj je evoluirao. Jedna od novijih evolucijskih teorija koja se bavi neskladom (engl. mismatch) evoluiranog čovjeka i njegove trenutne okoline, a dolazi iz socijalne psihologije, je evolucijska teorija vodstva (Buss, 2015). Prema toj teoriji vodstvo je evoluirana adaptacija čija je svrha riješiti probleme koordinacije u grupi. Ova teorija smatra da se vodstvo pojavilo i prije razvoja čovjeka te se može opažati i kod subhumanih

vrsta (Ahuja i Van Vugt, 2010). Naravno, nemaju samo evolucijski utjecaji učinke na procese vodstva. Primjerice, postoje kulturne razlike u definiranju dobrog vodstva i vođe (Van Vugt i Ronay, 2014).

Socijalni odnosi

Ljudi su socijalna bića s neproporcionalno velikim i razvijenim mozgom koji im omogućava da žive u socijalno kompleksnim grupama. Istraživanjima je utvrđeno kognitivno ograničenje broja osoba s kojima pojedinac može funkcionalno održati stabilni socijalni odnos. Ono je u vezi s relativnom veličinom neokorteksa i iznosi oko 150 ljudi (Dunbar, 1992). Ovaj broj nam se može činiti premalim ako uzmemo u obzir da ljudi danas žive u milijunskim gradovima, no mozek modernog čovjeka jednak je mozgu naših predaka koji su živjeli 250,000 godina prije nas (Buss, 2015). Ovdje dolazi do „mismatcha“ jer su prema nekim nalazima oni živjeli u lovačko-sakupljačkim skupinama koje su se sastojale od otprilike 150 pojedinaca koji su se međusobno poznavali. Problem modernog čovjeka je što društvo nije toliko kompaktno i integrirano.

Evolucijska teorija vodstva

Evolucija se temelji na razvoju adaptacija koje nam pomažu u preživljavanju i reprodukciji. Tako je i vodstvo proizašlo iz potrebe da se koordiniraju grupne aktivnosti koje će omogućiti opstanak. Našim predcima je bio potreban pojedinac koji će voditi grupno kretanje – preuzeti inicijativu i znati kada i gdje treba krenuti. Nadalje, bilo je potrebno imati nekoga tko će rješavati sukobe u grupi, upravljati unutargrupnim odnosima, voditi akcije lova i dijeljenja hrane i sl. (Van Vugt i Ronay, 2014). Na primjer, ukoliko nismo dovoljno fizički jaki, a prijeti nam neka opasnost, pratit ćemo fizički jačeg pojedinca.

U današnjem svijetu uloga vodstva poprimila je drugačiji smisao. Dobro vodstvo ključno je za „preživljavanje“ i uspjeh organizacija kao što su razne tvrtke, banke, državne ustanove i sl. (Day i Antonakis, 2012; prema Van Vugt i Ronay, 2014). Usprkos njegovoj važnosti, velikom je broju organizacija teško postaviti kvalitetno vodstvo. Zaposlenici u velikoj mjeri (60-70% njih) izjavljuju da im je najstresniji aspekt posla interakcija s nadređenima (Hogan, 2006). Evolucijska psihologija nudi jedinstveno gledište o prevladavanju prepreka kako bi se postiglo efikasno vodstvo i na taj način unaprijedilo zadovoljstvo zaposlenika, a time i uspješnost same organizacije. Tri glavne prepreke uspješnog vodstva u organizacijama koje navode istraživači u ovom području su a) nesklad između modernog i okoliša naših predaka, b) specifične sklonosti pri donošenju odluka i c) evoluirani psihološki mehanizmi dominantnosti (Van Vugt i Ronay, 2014).

Prepreke uspješnom vodstvu

Nesklad između modernog okoliša i okoliša naših predaka

Moderno radno okruženje dovelo je do mnogih dobrobiti za ljudi. Bolje zdravlje, socijalno stanje, kvalitetnije obrazovanje i tehnologija – sve su to proizvodi razvoja rada i općenitog napretka u tehnološkom smislu. No, zbog različite brzine evoluiranja ljudskog tijela i okoliša u kojem se ono nalazi došlo je i do brojnih nepodudarnosti između onog što je bilo adaptivno nekada i što je adaptivno danas. Vodstvo naših predaka bilo je situacijsko; pojedinac koji je najspasobniji obaviti neki zadatak i koji je imao velik utjecaj na druge izdvojio bi se kao vođa aktivnosti vezanih uz neki specifični zadatak. Grupa je spontano birala vođu ukoliko je posjedovalo vještine koje su njima potrebne te nije bilo vođa koji su koordinirali sve aktivnosti i donosili sve grupne odluke. Današnje vodstvo je strukturalno; pojedinac koji ima ulogu vođe odgovoran je za upravljanje svim funkcijama (Van Vugt i Ronay, 2014). Stoga je i uspješnost vođe u pozitivnoj korelaciji s njegovom svestranošću. Problem se javlja jer postoji vrlo mali broj vođa koji imaju sve vještine potrebne za ispunjavanje svih ciljeva organizacije (Kaiser i Kaplan, 2006). Stoga ne čudi veliko nezadovoljstvo podređenih kao ni loša efikasnost u rješavanju organizacijskih problema. Danas se vođe biraju procesom odozgo prema dolje, gdje nadređeni biraju među svojim podređenima. Tako izabrane vođe često nemaju potrebne vještine, kao što su, primjerice, integritet, ustrajnost, kompetentnost ili poniznost, što nije bio slučaj u prošlosti kada

su vođe birane upravo na temelju tih vještina (Hogan i Kaiser, 2005).

Kao rješenje ovog problema neka istraživanja su predložila strukturu dijeljenog vodstva u organizacijama. To je oblik vodstva kojeg karakterizira dinamični proces utjecaja među pojedincima unutar grupe, koji usmjeravaju jedni druge kako bi se postigli određeni grupni ciljevi (Pearce i Conger, 2003). Pokazali su da dijeljeno vodstvo i „mudrost mase“ (Surowiecki, 2004) može poboljšati zadovoljstvo zaposlenika, produktivnost i prosocijalno ponašanje (Wassenaar i Pearce, 2012). Organizacije koje imaju takvu strukturu povlače informacije iz mnogih umova. Također osiguravaju i da ekstremna mišljenja ne budu prihvaćena i na taj način sprječavaju grupnu zasljepljenost (Janis, 1972).

Specifične sklonosti pri donošenju odluka

U podlozi ove prepreke uspješnom vodstvu nalazi se evolucijska prednost donošenja lažno pozitivnih odluka u odnosu na lažno negativne. Evolucijski pisholozi nazvali su to teorija upravljanja pogreškama. Naime, za naše pretke je puno manja greška bila zamjeniti štap za zmiju nego ne prepoznati zmiju kada im je bila u blizini te su ljudi evoluirali da rade više lažno pozitivnih nego lažno negativnih pogrešaka (Buss, 2015). Istraživači evolucijske teorije vodstva navode da teorija upravljanja pogreškama ima bitnog utjecaja pri izboru vođa i tipu odluka koje su isti skloni donositi. Kako u prošlosti, tako je i danas ključno prepoznati dobrog vođu. Primjerice, ljudi su iznimno osjetljivi na dojam o samopouzdanju. Ukoliko osoba ima jako izraženo samopouzdanje postoji velika vjerojatnost da postane vođa, zbog visokog socijalnog statusa koji ima i popularnosti među društvom radi svog čvrstog stava. Međutim, često se događa da osoba može biti iznimno samopouzdana, ali nedovoljno kompetentna. Zbog ljudske tendencije donošenju lažno pozitivnih odluka izabrana je za vođu iako nije sposobna obavljati tu ulogu i može donijeti velik broj pogrešnih odluka (Van Vugt i Ronay, 2014). U prošlosti ovo nije bio velik problem jer bi ljudi jednostavno prestali slijediti vođu koji radi previše grešaka. No, kako se danas vođe nalaze na vrhu hijerarhije i kontroliraju sve ispod njih, njihovo ponašanje se teže i kasnije regulira. Moguće je da rade velik broj grešaka zbog manjka samosvijesti, nerealnih samoprocjena, nepriznavanja učinjenih grešaka i nedostatka učenja iz pogrešaka (Hogan, Hogan i Kaiser, 2010).

Evoluirani psihološki mehanizmi dominantnosti

Treća prepreka uspješnom vodstvu, prema evolucijskoj teoriji vodstva, proizlazi iz natjecanja koje je temeljan proces u prirodnoj selekciji. Pojedinci imaju za cilj osigurati svoj opstanak i reprodukciju, pa čak i na štetu drugih. Posjeduju mehanizme stvorene kako bi se dominiralo i iskoristilo druge te tako stvorila prednost tih pojedinaca u procesu prirodne selekcije (Van Vugt i Ronay, 2014). Kako su ljudi bili lovačko-sakupljačka društva koja su kooperacijom dolazila do svojih ciljeva, ovaj mehanizam nije bio toliko izražen, no ipak je dominacija dio našeg nasljeda. Velik broj dokaza, kako iz tradicionalnih, tako i iz modernih društava, potvrđuje da će vođe iskoristiti podređene ukoliko misle da mogu proći nekažnjeno. Pojedinci mogu postići i održati vodstvo kroz korupciju, mito ili nepotizam. Nadalje, vođe mogu osigurati svoj položaj kroz davanje raznih povlastica svojim „sljedbenicima“ kako bi se pokazali boljim izborom od konkurenčije, što se naziva kompetitivnim altruizmom (Hardy i van Vugt, 2006). To je kratkoročna strategija za pridobivanje sljedbenika koja na kraju može smanjiti učinkovitost organizacije. Još jedan problem vezan uz dominaciju je i taj što vođe mogu kontrolirati protok informacija unutar organizacije, čime se brane od kritika. Kada ih se ne kritizira mogu činiti krive odluke, a da ih nisu ni svjesni; također, podređeni koji ne smije iznijeti kritike u manjoj se mjeri osjeća dijelom organizacije (Van Vugt i Ronay, 2014). Ovo su samo neki od primjera koji ilustriraju kako ljudska adaptacija dominacije u ekstremno izraženoj mjeri može biti otežavajući faktor za uspješno vodstvo. Naše urođene sklonosti dominiranju čine nas podložnima korupciji, zloupornabi moći, agresiji i sukobima, jednom kada se nađemo u ulozi vođe.

Zaključak

Proizašla iz evolucijskog pristupa, evolucijska teorija vodstva govori da je vodstvo evoluiralo kao adaptacija za rješavanje problema koordinacije u grupama organizama kojima je bilo važno biti u interakciji i živjeti skupa kako bi preživjeli. Istiće važnost sagledavanja evolucijskih mehanizama koji su u podlozi uspješnog ili neuspješnog vodstva. No, treba naglasiti kako osim evolucije postoje i mnogi drugi čimbenici koji utječu na kvalitetu vodstva, kao npr. kulturne razlike u definiranju dobrog vodstva i vođe. Evolucijska teorija vodstva je samo jedan od prozora kroz koje treba gledati kako bi uspješno definirali vodstvo.

Literatura

- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Attachment* (vol. 1). New York, NY: Basic Books.
- Buss, D. (2015). *Evolutionary psychology: The new science of the mind*. London, UK: Psychology Press.
- Dunbar, R. I. (1992). Neocortex size as a constraint on group size in primates. *Journal of human evolution*, 22(6), 469-493.
- Hardy, C., i van Vugt, M. (2006). Nice guys finish first: The competitive altruism hypothesis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 1402–1413.
- Hogan, R. (2006). *Personality and the fate of organizations*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Hogan, J., Hogan, R., i Kaiser, R. B. (2010). Management derailment. *APA handbook of industrial and organizational psychology*, 3, 555-575.
- Hogan, R., i Kaiser, R. (2005). What we know about leadership. *Review of General Psychology*, 9, 169–180.
- Kaiser, R. B., i Kaplan, R. E. (2007). *Leadership Versatility Index: Facilitator's guide*. Greensboro, NC: Kaplan DeVries Inc.
- Machery, E. (2010). Explaining why experimental behavior varies across cultures: A missing step in “The weirdest people in the world?”. *Behavioral and brain sciences*, 33(2-3), 101-102.
- Pearce, C. L., i Conger, J. A. (2003). *Shared leadership: Reframing the hows and whys of leadership*. Thousand Oaks: Sage.
- Surowiecki, J. (2004). *The wisdom of crowds*. New York, NY: Anchor Books.
- Van Vugt, M. i Ahuja, A. (2010). *Why some people lead, why others follow, and why it matters*. London, UK: Profile Books.
- Van Vugt, M. i Ronay, R. (2014). The evolutionary psychology of leadership: Theory, review, and roadmap. *Organizational Psychology Review*, 4(1), 74-95.

Wassenaar, C. L., i Pearce, C. L. (2012). *The nature of shared leadership*. U D. Day i J. Antonakis (Ur.), The nature of leadership 363–392, London, UK: Sage.

Abstract

The modern man is, in many aspects, not adapted to the environment in which he lives. For example, leading a modern organisation, such as a big company, requires a different set of skills than leading a group of prehistoric humans. The theory of evolution states various explanations for that mismatch, one of which is the evolutionary theory of leadership. According to that theory, obstacles to successful leadership in today's world are: a mismatch between modern and ancestral environments, specific decision-making tendencies and evolved psychological mechanisms of dominance. This article briefly explains these three obstacles.

Keywords: evolution, maladaptation, leadership

Kriteriji za procjenu fizičke privlačnosti muškaraca iz biološke i evolucijske perspektive

DANIELA TOMANJIK

Pretpostavlja se da evolucijske adaptacije utječu na spolni odabir partnera. U ljudskoj vrsti žene su angažiranije u brzi za potomke te su, posljedično, selektivnije u odabiru partnera. Kada se govori o ženskim preferencijama fizičkog izgleda muškaraca, žene u prosjeku preferiraju muškarce na čijem se izgledu manifestiraju njihova snaga i zdravlje. Neki od mogućih pokazatelja snage i zdravlja jesu visina, ravnomjerna raspoređenost hemoglobina i melanina na koži, simetrija bilateralnih organa i izražena spolno dimorfna obilježja. Međutim, utvrđeno je da je preferencija muških fizičkih karakteristika ovisna o hormonalnom statusu žene (odnosno mogućnošću začeća), njenoj vlastitoj fizičkoj privlačnosti, o želji za kratkoročnom ili dugoročnom vezom i o tome ima li već partnera. Žene koje sebe procjenjuju fizički privlačnim, koje traže kratkoročnu vezu, koje već imaju partnera i one koje imaju veću šansu začeća preferiraju muškarce kod kojih su izraženiji pokazatelji snage i zdravlja, odnosno „dobrih gena“.

Ključne riječi: izbor partnera, teorija dobrih gena, bilateralna simetrija, znakovi snage i zdravlja, spolni dimorfizam

U današnjem društvu nije neuobičajena uvjerenost u ljudsku racionalnost i mišljenje kako su ljudske preferencije, stavovi, vjerovanja i želje u potpunosti u svjesnoj i namjernoj domeni. Međutim, čovjek u svojem današnjem obliku proizvod je evolucijskih procesa koji traju milijunima godina, a psihički procesi karakteristični za ljudsku vrstu evolucijski su mladi. Stoga je prirodno zaključiti da su mnoga ljudska mišljenja i ponašanja rezultat evolucijski starijih adaptacija. Kada su u pitanju primjerice refleksi, to ne prihvata samo znanstvena, već i opća ljudska zajednica. Međutim, kada je u pitanju spolna privlačnost, odnosno preferencije u odabiru partnera, među mnogima je prisutno mišljenje da na takve preferencije utječu isključivo socijalni čimbenici, to jest, da okolina i trendovi kreiraju aktualne ljudske stavove o tome koje su fizičke i psihičke karakteristike ljudi privlačne. Kao primjer za to može se promotriti aktualna rasprava u javnosti o tome je li ideal ženske ljepote oduvijek bio povezan s vitkošću, kao što danas jest, ili je ta povezanost ustvari rezultat medijske i modne promocije takvog tipa tjelesne građe.

U ovom radu nastojat će se iz biološke i evolucijske perspektive obraditi neki faktori fizičkog izgleda za koje se smatra da u heteroseksualnih žena utječu na odabir

partnera. Također, valja napomenuti da će se ovaj rad usmjeriti na preferencije fizičkog izgleda partnera, dok će se neki mentalni i socijalni faktori samo sažeto spomenuti, iako je istraživanjima utvrđeno kako oni kod žena imaju veći utjecaj na preferenciju partnera negoli sam fizički izgled (Buss, 2012).

Temeljne pretpostavke biološkog i evolucijskog pristupa selekciji partnera

Prema biološkom i evolucijskom pristupu preferencije i strategije u izboru partnera nisu u potpunosti proizvoljne i individualne (iako velike interindividualne razlike dakako postoje), već su strateški i evolucijski obilježene. One su odraz adaptivnih načina rješavanja problema vezanih uz reprodukciju s kojima su se naši preci suočavali u prošlosti. Budući da su se ti problemi za muškarce i žene razlikovali, njihove strategije i preferencije za odabir partnera bitno su drugačije (Buss, 1999; prema Buss, 2012).

Navedeni problemi odnose se na uspješno preživljavanje pojedinih pripadnika vrste i njihovih potomaka, tj. na očuvanje vrste. Dakle, ove evolucijski utemeljene strategije i preferencije pridonosile su očuvanju vrste u ljudskoj evolucijskoj prošlosti. One usmjeravaju i navode reproduktivno ponašanje i želje pojedinca kako na svjesnoj, tako i na nesvjesnoj razini (Buss, 1999; prema Buss, 2012).

Prema Triversovoj teoriji (1972), stupanj roditeljskog ulaganja važan je faktor za

spolni odabir. Spol koji više ulaze u potomstvo izbirljiviji je kod parenja. Pripadnici tog spola trude se maksimalizirati reproduktivni uspjeh pažljivim izborom partnera s obzirom na to da njima netaktičan izbor partnera može više naštetići. Pripadnici spola koji manje ulaze u potomstvo svoj će reproduktivni uspjeh nastojati maksimalizirati na način da će truditi što više povećati broj seksualnih partnera. Kod ljudske vrste, kao i kod većine drugih vrsta, spol koji više ulaze u potomstvo jest ženski i, posljeđično, one su u izboru partnera selektivnije od muškaraca.

Danas, zbog raznih dostupnih metoda kontracepcije i mogućnosti namjernog prekida trudnoće, spolni odnosi za žene ne moraju biti rizični u smislu da će rezultirati neželjenim potomstvom. Isto tako, danas najčešće oba partnera ulazu mnogo u zajedničke potomke. Međutim, ljudski evolucijski mehanizmi nisu u potpunosti prilagođeni aktualnim uvjetima, već prijašnjim koji su trajali značajno dulje, pa su žene zadrzale svoje mnogobrojne, ranije utemeljene strategije i kriterije za odabir partnera. Neki od njih promjenjivi su, o čemu će u nastavku biti riječi.

Također, treba napomenuti da su životne okolnosti i uvjeti naših predaka (pogotovo ženskih!) u prošlosti bili znatno teži. Zbog toga su veće šanse za preživljavanje do reproduktivne dobi (i posljeđično za razmnožavanje) imali potomci žena koje su za partnere birale muškarce s dovoljno resursa za njih i djecu te koji su ih s njima i s djecom željeli dijeliti, zatim one koji su bili snažni i voljni obraniti ih te nakraju zdrave i one s kojima je vjerojatnost očuvanja odnosa bila velika. Današnje žene potomci su žena koje su posjedovale navedeni set preferencija (Buss, 2012), iako neki segmenti tog seta danas i nisu od pretjerane koristi zbog promijenjenih uvjeta života.

Znakovi zdravlja i snage

Kao što je prethodno rečeno, žene fizički izgled ne vrednuju jednako kao muškarci. Smatra se da je to primarno zato što plodnost muškaraca ne ovisi ni približno toliko o njihovim godinama kao što ovisi kod žena (a mladost se manifestira kroz mlađoliki fizički izgled). Dok žene nakon menopauze postaju neplodne, muškarci su, nakon puberteta, plodni gotovo čitav život (Buss, 2012).

Međutim, u prošlosti, kada nisu postojali pravni zakoni o zaštiti slabijih i nemoćnih, za ženu kao pripadnicu slabijeg spola i majku nemoćne djece muškarčeva

zaštita bila je gotovo neophodna, ali i sigurnost u to da on neće umrijeti ili biti u nemogućnosti da ih uzdržava i brine o njima. Te funkcije muškarca mogu se predvidjeti njegovim zdravljem i snagom o kojima je moguće pretpostavljati iz fizičkog izgleda. Također, zdravlje muškarca osobito je važno i zbog opasnosti od prijenosa zaraznih bolesti na partnericu i potomke (Buss, 2012).

Međukulturalno je utvrđeno kako žene preferiraju muškarce u čijem su fizičkom izgledu prisutni znakovi snage i zdravlja, a isto je potvrđeno i u životinja (Hamilton i Zuk, 1982).

Popularna teorija vezana uz spolni odabir jest teorija „dobrih gena“ (eng. *good genes*) koja kaže da su u seksualnoj selekciji poželjniji partneri u čijem se fizičkom izgledu može naslutiti prisutnost gena koji će na potomstvo prenijeti kvalitetna svojstva. Kao jedan od mogućih indikatora njihove prisutnosti navodi se bilateralna simetrija. Istraživanja su pokazala da muškarci i žene, a i životinje, za partnere preferiraju jedinke čije su lice i tijelo bilateralno simetričniji, a da je taj efekt snažniji kada se promatra simetričnost sekundarnih spolnih obilježja u mužjaka (Møller i Thornhill, 1998). Sekundarna spolna obilježja osobito su podložna štetnim utjecajima koji ih čine asimetričnima (Buss, 2012). Smatra se da je bilateralna simetrija indikator razvojne stabilnosti, a da je fluktuirajuća asimetrija (asimetrija kod dijelova tijela koji su u prosjeku u populaciji simetrični) rezultat nemogućnosti organizma da se uspješno obrani od okolinskih i genetskih štetnih faktora kao što su pothranjenost, paraziti i mutacije (Møller, 1997; prema Penton-Voak i sur., 1999).

Također, utvrđeno je da zdrav izgled kože povećava procijenjenu privlačnost muškaraca u heteroseksualnih žena, neovisno o njihovim ostalim fizičkim karakteristikama kao što je oblik lica (Jones i sur., 2004), što je također u skladu s teorijama „dobrih gena“ s obzirom na to da je nezdrav izgled kože često indikator bolesti. Fink i sur. (2011) ustvrdili su da se koža s fotografijama lica mlađih muškaraca procjenjuje kao zdravija i atraktivnija, iako se radi o isjećima koji prikazuju samo kožu, a ne i ostatak lica. Percipiranje mlađe dobi, većeg zdravlja i veće privlačnosti u njihovom je istraživanju povezana s ravnomjernijom raspodjelom melanina i hemoglobina u koži, s time da je percipirana privlačnost bila više povezana s ravnomjernom raspodjelom hemoglobina.

Buss (2012) navodi sljedećih nekoliko istraživanja koja govore u prilog tome da žene preferiraju više muškarce. U istraživanju

Graziano i sur. (1978) ispitanice su prema fotografijama procjenjivale privlačnost muškaraca i najmanje privlačnima procijenile su one za koje su vjerovale da su niski, a najprivlačnjima su procijenjeni muškarci srednje visine. U istraživanju Lynna i Shurgota (1984) na oglase visokih muškaraca za traženje partnera javilo se više žena nego na oglase niskih muškaraca. Pawlowski i sur. (2000) istraživanjem u Poljskoj ustvrdili su da viši muškarci imaju veću vjerojatnost za stupanje u brak i dobivanje djece. Nalaz Ellisa (1992) jest da žene preferiraju visoke muškarce i za kratkoročne i za dugoročne veze. Ova preferencija povezuje se s time da žene visoke muškarce smatraju dominantnjima i snažnjima te, posljedično, sposobnjima da zaštite njih i potomke.

Spolni dimorfizam

Spolni dimorfizam odgovoran je za jasno razlikovanje ženskog od muškog lica (Samal, Subramani i Marx, 2007). Pojedinci maskulinog lica na njemu imaju izraženija muške spolno dimorfna svojstva od pojedinaca feminiziranog lica. Mnoga istraživanja bave se procjenom muževnosti lica, međutim ispitanici najčešće ne znaju definirati razloge zašto neka lica smatraju muževnjim odnosno feminiziranim od drugih (Samal, Subramani i Marx, 2007). Osim lica, i druge karakteristike tijela mogu biti spolno dimorfne kao što su veličina tijela (mužjaci sisavaca obično su veći od ženki), težina, visina, dlakavost, količina mišića (muškarci imaju veću količinu od žena), glas, oblik tijela, boja i tipična ponašanja (Wiskott, i sur., 1997; prema Samal, Subramani i Marx, 2007). Budući da ljudi veću pozornost i pažnju pridaju licu nego drugim dijelovima tijela, u ovom radu naglasak će biti na spolnom dimorfizmu lica, dok će se ostali dijelovi tijela samo spominjati. Ranije je spomenuta ženska preferencija visine partnera, što je također spolno dimorfno svojstvo.

Neke muške spolno dimorfne karakteristike na licu jesu šira i izraženija čeljust i brada od ženskih, velike i izražene jagodične kosti (Enlow, 1990; prema Little i sur., 2002), izraženija arkada čeone kosti (Thornhill i Gangestad, 1996; prema Penton-Voak i Perrett, 2000) dublje i više kose oči i tanje usne (Thornhill i Gangestad, 2006). Ove karakteristike pod utjecajem su razine testosterona za vrijeme adolescencije (Penton-Voak i Perrett, 2000) i u prenatalnom razdoblju (Whitehouse i sur., 2015). No visoke razine testosterona ugrožavaju funkcioniranje imunosnog sustava. Izražene muške

sekundarne spolne karakteristike mogu biti odraz funkcionalnijeg imunosnog sustava zato što si ih samo zdravi pojedinci mogu priuštiti, tj. mogu preživjeti, ostati zdravi i ne razviti fluktuirajuće asimetrije bilateralnih dijelova tijela unatoč nepovoljnem djelovanju visoke razine testosterona (potrebne za razvitak navedenih karakteristika) na njihov imunosni sustav (Folstad i Karter, 1992; prema Little i sur., 2002). U skladu s navedenim istraživanja su pokazala pozitivnu povezanost zdravlja i maskulinih facialnih karakteristika kod muškaraca (Rhodes i sur., 2003; Thornhill i Gangestad, 2006; prema Smith i sur., 2009).

Različite preferencije u ovisnosti o dugotrajnosti očekivane veze

Kada se govori o ozbiljnosti i dugotrajnosti veze, jedinke mogu tražiti partnera za dugoročnu, ali i za kratkoročnu vezu.

Izražene muževne sekundarne seksualne karakteristike moguć su indikator kvalitete imunosnog sustava na ranije opisani način zbog čega bi partner takvih karakteristika, prema teoriji „dobrih gena“, bio poželjan partner za zajedničko potomstvo. Međutim, visok stupanj muževnosti povezuje se s niskom razinom mužjakova roditeljskog ulaganja u potomstvo, niskom razinom brižnosti, emocionalnom hladnoćom i neiskrenošću (Perrett i sur., 1998). Pojava nižeg ulaganja muškog roditelja boljih fenotipskih kvaliteta uočena je i kod nekih drugih životinjskih vrsta gdje potomstvo odgajaju obe roditelje. Primjerice, u kukca *Ips pini* mužjaci većih tjelesnih proporcija ranije napuštaju ženku i mladunčad nego manji mužjaci, odnosno manje ulažu u ženku i potomstvo (Reid i Roitberg, 1995; prema Little i sur., 2001).

Također, rezultati istraživanja pokazuju da muškarci femininih karakteristika imaju više dugotrajnih veza od muškaraca muževnih karakteristika (Rhodes, Simmons i Peters, 2005), što može ukazivati na njihovu želju za obvezivanjem.

Istraživanja su pokazala kako žene u odabiru dugoročnog partnera preferiraju muškarce blago feminiziranih facialnih karakteristika, a u odabiru kratkoročnog muškarce muževnih facialnih karakteristika (Little i sur., 2002). Autori navode kako je trošak i opasnost od odabira maskulinog partnera manji kada žena bira partnera za kratkoročnu vezu jer njoj tada njegova nezainteresiranost i hladnoća ne mogu našteti kao kada bira dugoročnog partnera s kojim želi odgajati

potomstvo. Ovu su strategiju odabira partnera objasnili kao potencijalno adaptivnu zato što ona može: a) kratkoročnom vezom s muškarcom muževnih karakteristika povećati mogućnost prijenosa dobroih gena na potomstvo jer je veća šansa da on posjeduje kvalitetne gene i b) povećati mogućnost da će se dugoročni partner brinuti za nju i potomstvo zbog njegovih prosocijalnih osobina (toplina, brižnost, itd.), što pak povećava šansu za njihovim preživljavanjem (Little i sur., 2002).

Istraživanje Smith i sur. (2009) pokazalo je kako je taj efekt pojačan kod žena koje muškarce femininih facialnih karakteristika smatraju osobito pouzdanima.

Nalaz Littlea i sur. (2002) također je i da žene atraktivnima procjenjuju muškarce muževnih facialnih karakteristika kada se nalaze u sretnoj dugoročnoj vezi, što je također u skladu s njihovim objašnjenjem jer ono nalaže da je za vrstu adaptivno da žene s femininim muškarcima odgajaju djecu istovremeno prenoseći kvalitetne gene maskulinih muškaraca koji su biološki očevi te djece. Istraživanje Thornhilla i Gangestada (1994, prema Little i sur., 2002) pokazalo je da zauzete žene preferiraju muškarce simetričnijih tijela kada biraju partnere za aferu nego kada biraju dugoročnog partnera, a simetričnost je, kao što je ranije rečeno, također jedan od vizualnih znakova zdravlja muškaraca, odnosno njegovih kvalitetnih gena.

Različite preferencije ovisno o hormonalnom statusu žene

Zanimljivo je da navedene pojave nisu uočene kod žena koje koriste hormonalnu kontracepciju, tj. one i za dugoročne i za kratkoročne partnere preferiraju muškarce blago femininih facialnih karakteristika (Little i sur., 2002), što je također u skladu s ranije navedenim tezama zato što je ženama za vrijeme korištenja hormonalne kontracepcije onemogućeno da ostanu trudne i stoga one ne mogu profitirati od kvalitetnih gena muževnih partnera.

Promjena u preferenciji facialnih karakteristika prisutna je i s pomakom faze menstrualnog ciklusa. Istraživanje Penton-Voaka i Perretta (2000) pokazalo je da su žene sklonije procjenjivati privlačnijima muškarce muževnjih facialnih karakteristika kada su u kasnoj folikularnoj fazi ciklusa, odnosno fazi ciklusa u kojoj je začeće vjerojatnije, nego u ostalim fazama menstrualnog ciklusa kada je začeće malo vjerojatno. Dakle, kada je vjerojatnost začeća veća, žene preferiraju

muškarce facialnih karakteristika vezanih uz visoku razinu testosterona, koje mogu signalizirati imunokompetenciju (Penton-Voak i Perrett, 2000). Isti rezultati dobiveni su i u istraživanju na uzorku Japanki koje su procjenjivale privlačnost lica bjelačkih i azijskih muškaraca (Penton-Voak i sur., 1999).

U istraživanju Littlea, Jonesa i Burriša (2007) dobiveni su isti rezultati, ali za procjenu atraktivnosti muškog tijela. U kasnoj folikularnoj fazi ciklusa žene su privlačnijima procjenjivale muškarce muževnjih tjelesnih karakteristika nego kada su bile u lutealnoj fazi, ali samo kada su procjenjivale privlačnost partnera za kratkoročnu vezu, ne i za dugoročnu. Ova promjena u preferencijama također nije bila prisutna kod žena koje su pile hormonalnu kontracepciju.

Zanimljivo je da je ista promjena preferencija dobivena i za visinu muškaraca za kratkoročnu vezu i za folikularnu fazu ciklusa. U folikularnoj fazi i kada traže partnera za kratkoročnu vezu, žene preferiraju više muškarce nego inače (Pawlowski i Jasienska, 2005).

Različite preferencije u ovisnosti o samopouzdanju žene

Istraživanje Littlea i sur. (2001) pokazalo je povezanost između samoprocijenjene privlačnosti žena i njihovih preferencija u odabiru dugoročnog partnera. Naime, žene koje su se procjenjivale privlačnijima za dugoročne partnere preferirale su muškarce veće facialne simetrije i veće facialne muževnosti od žena koje su se procjenjivale manje privlačnima. Ovaj nalaz ne odnosi se na preferencije kratkoročnih partnera. Autori su navedene rezultate protumačili kao adaptivnu strategiju žena manje privlačnog fizičkog izgleda (*women of low mate value*) da uspješno odabiru partnere za dugoročnu vezu koji će više ulagati u njih i potomstvo. Ovdje doduše valja napomenuti da je privlačan fizički izgled samo jedan od faktora „vrijednosti partnera na tržištu“. U muškaraca izraženje muževnosti veća je šansa da će manje ulagati u potomstvo i partnericu, no partnerica visoke razine privlačnosti (*high mating value*) ima veću šansu da partnera navedenih karakteristika zadrži uz sebe i motivira ga da ulaže u nju i potomstvo. Slični rezultati dobiveni su i za žene čija je privlačnost procjenjivana nekim objektivnijim metodama od samoprocijene kao što je to učinjeno u istraživanju Penton-Voaka i sur. (2003).

Zaključno

Iako je utvrđeno kako žene fizički izgled u odabiru partnera vrednuju manje nego muškarci, istraživanja su pokazala da su ipak prisutni kriteriji selekcije za koje se vjeruje da su u ljudskoj evolucijskoj prošlosti imali adaptivne funkcije za očuvanje vrste. Fizički znakovi snage i zdravlja, kao i spolno dimorfna svojstva, utječu na percipiranu privlačnost muškarca. Međutim, kriteriji privlačnosti mijenjaju se s promjenama faze menstrualnog ciklusa (ili, općenitije, hormonalnog statusa), atraktivnošću žene i s time ima li stalnog partnera i planira li s partnerom kratkoročnu ili dugoročnu vezu.

Literatura

- Buss, D.M. (2012). *Evolucijska psihologija: Nova znanost o umu*. Zagreb: Naklada Slap.
- Fink, B., Matts, P.J., D'Emiliano, D., Bunse, L., Weege B., i Röder, S. (2011). Colour homogeneity and visual perception of age, health and attractiveness of male facial skin. *Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology, Volume 26*, 1486–1492.
- Hamilton, W. D. i Zuk, M. (1982). Heritable true fitness and bright birds: A role for parasites. *Science, 218*, 384–387.
- Jones, B.C., Little, A.C., Burt, D.M., Perret, D.I. (2004). When facial attractiveness is only skin deep. *Perception, 33*, 569 – 576.
- Little, A. C., Burt, D. M. ,Penton-Voak, I. S., Perrett, D. I. (2001). Self-perceived attractiveness influences human female preferences for sexual dimorphism and symmetry in male faces. *Proceedings of the Royal Society B, 268*, 39-44.
- Little A.C., Jones B.C., Burriss, R.P. (2007). Preferences for masculinity in male bodies change across the menstrual cycle. *Hormones and Behavior, 51(5)*, 633-9.
- Little, A. C., Jones B. C., Penton-Voak, I. S., Burt, D. M. i Perrett, D. I. (2002). Partnership status and the temporal context of relationships influence human female preferences for sexual dimorphism in male face shape. *Proceedings of the Royal Society of London Series B, 269*, 1095–1100.
- Møller, A. P. i Thornhill R. (1998). Bilateral symmetry and sexual selection: a meta-analysis. *The American Naturalist, 151(2)*, 174-92.
- Pawlowski B., Jasienska G. (2005). Women's preferences for sexual dimorphism in height depend on menstrual cycle phase and expected duration of relationship. *Biological Psychology, 70*, 38-43.
- Penton-Voak, I.S., Jones, B.C., Little, A.C., Baker, S.E., Tiddeman, B.P., Burt, D.M. i Perrett, D.I.(2001). Symmetry, sexual dimorphism in facial proportions and male sexual attractiveness. *Proceedings of the Royal Society of London Series B, 268*, 1617–1623.
- Penton-Voak, I. S., Little, A. C., Jones, B. C., Burt, D. M., Tiddeman, B. P. i Perrett, D. I. (2003). Female Condition Influences Preferences for Sexual Dimorphism in Faces of Male Humans (*Homo sapiens*). *Journal of Comparative Psychology, 117*, 264–271.
- Penton-Voak, I.S., Perrett, D., Castles, D., Burt, M., Koyabashi, T. i Murray, L.K. (1999). Female preferences for male faces change cyclically. *Nature, 300*, 741-742.
- Penton-Voak, I.S. i Perrett, D.I. (2000). Female preference for male faces changes cyclically: Further evidence. *Evolution and Human Behavior, 21*, 39–48.
- Perrett D.I., Lee K.J., Penton-Voak I., Rowland D., Yoshikawa S., Burt D.M., Henzi S.P., Castles D.L., Akamatsu S. (1998). Effects of sexual dimorphism on facial attractiveness. *Nature, 394* (6696), 884-7.
- Rhodes, G., Simmons, I. i Peters, M. (2005): Attractiveness and sexual behavior: Does attractiveness enhance mating success? *Evolution and Human Behavior, 26*, 186–201.
- Samal, A., Sibramani, V. i Marx, D. (2007). Analysis of sexual dimorphism in human face. *ScienceDirect. 18*, 453–463.
- Smith, F.G., Jones B.C., Little, A.C., DeBruine, L.M., Welling L.L.M. , Vukovic, J., Conway, C.A. (2009). Hormonal contraceptive use and Perceptions of trust modulate the effect of relationship context on women's Preferences for sexual dimorphism in Male face shape. *Journal of Evolutionary Psychology, 7*, 195–210.

- Thornhill, R. i Gangestad, S.W. (2006). Facial sexual dimorphism, developmental stability, and susceptibility to disease in men and women. *Evolution and Human Behavior*, 27, 131 – 144.
- Trivers, R. L. (1972). Parental Investment and Sexual Selection. U B. Campbell (ur.), *Sexual Selection and the Descent of Man* (str. 136-179). Chicago, IL: Aldine.
- Whitehouse, A.J.O., Gilani, S.Z., Shafait, F., Mian, A., Weiting Tan, D., Maybery, M.T., Keelan, J.A., Hart, R., Handelsman, D.J., Goonawardene, M., Eastwood, P. (2015).
- Prenatal testosterone exposure is related to sexually dimorphic facial morphology in adulthood. *Proceedings of the Royal Society of London Series B*, 282, 20151351.

Abstract

It is assumed that evolutionary adaptations influence the selection of sexual partners. When applied to humans, females are more engaged in caring for offspring and, therefore, more selective in choosing their partners. When it comes to female preferences in male physical looks, they usually prefer males whose physical appearance manifests their strength and health. Some possible indicators of strength and health are height, evenly spread haemoglobin and melanin on skin, bilateral symmetry and more prominent sexual dimorphism. However, studies show that preferred male physical characteristics change with the female hormonal status (that is, the possibility of conception), attractiveness of the female, her intentions for short-term or long-term relationships and her relationship status. Females who consider themselves physically attractive, who are looking for a short-term relationship, who already have partners and who have a greater chance of conception show greater preference for males whose physical appearance shows more indicators of strength and health, that is, “the good genes”.

Keywords: partner selection, good genes theory, bilateral symmetry, signs of strength and health, sexual dimorphism

Prediktori suicidalnosti kod adolescenata

DOMAGOJ DALBELLO i IVANA JELIĆ BALTA

U ovom preglednom radu prikazane su spoznaje i rezultati istraživanja o prediktorima suicidalnosti kod adolescenata. Adolescenti se, osim s razvojnim promjenama, suočavaju i s pritiskom očekivanja okoline. Zbog toga se kod nekih od njihjavljaju depresivnost, anksioznost, suicidalnost i drugi internalizirani problemi. Cilj ovog pregleda bio je prikazati različite individualne i okolinske čimbenike koji mogu biti prediktivni za pojavu suicidalnosti kod ove dobne skupine. Od zaštitnih čimbenika u ovoj domeni razmotreni su učinci duhovnosti i religioznost. U kontekstu rizičnih faktora, bavili smo se učinkom loših odnosa s obitelji i drugim bliskim osobama, sudjelovanjem u nasilničkom ponašanju, stresnim i traumatskim događajima, nižim socioekonomskim statusom i životom u jednoroditeljskim obiteljima. Osim toga, izneseni su i nalazi vezani uz moderirajuću ulogu spola.

Ključne riječi: adolescenti, suicidalnost, rizični faktori, zaštitni faktori

Uvod

U današnjem svijetu nije lako biti adolescent. Uz visoka očekivanja roditelja i bližnjih da budu odlični u školi, treniraju neki sport, a uz to sviraju i instrument, u svom privatnom životu nose se sa svojevrsnim natjecanjem u popularnosti. Njihovi životi počeli su se odvijati i otvaranjem korisničkih računa na mnogim društvenim mrežama. One im daju mogućnost objavljivanja slika koje se mogu okarakterizirati kao „sretne“, čime se nastoji ostaviti dojam zadovoljstva vlastitim načinom života, dopisivanja s prijateljima kao i mnoge druge opcije koje se podrazumijevaju kao obveze „normalnog“ adolescenta. Upravo se adolescencija naziva razdobljem „bure i oluje“ (Rudan, 2004), dok Austrian (2008) objašnjava da se adolescenti, osim s početkom puberteta i tjelesnim promjenama, moraju boriti i sa zahtjevima koji prate prijelaz od djetinjstva do odrasle dobi. Formiranje individualnog identiteta i ciljeva te budućih usmjerenja kao i odmak od ovisnosti o roditeljima, elementi su koji vode samostalnosti. Pritisak škole, roditelja

i vršnjaka te različite promjene s kojima su suočeni nekim adolescentima postaju nepodnošljivi zbog čega si odlučuju oduzeti život. Samoubojstvo je treći vodeći uzrok smrti među adolescentima od 13. do 19. godina (Minino, 2010), kao i među mladima od 15. do 24. godine, a što se tiče populacije srednjoškolaca i studenata nalazi se na (pre)visokom drugom mjestu (Schleifer, 2008; prema Graovac i Prica, 2014). U istraživanju Fergussona i sur. (2000) dobiveno je kako je 28,8% adolescenata do 21. godine razmišljalo o samoubojstvu, a 7,5% pokušalo. U ovom preglednom radu navest ćemo koji su to prediktori suicidalnosti kod adolescenata.

Internalizirani problemi

Pod internalizirane probleme u ponašanju spadaju pretjerano kontrolirana i prema sebi usmjerena ponašanja kao što su depresivnost, anksioznost, suicidalnost, povučenost, potištenost, bezvoljnost, lijepost i brojna druga (Maglica i Džanko, 2016). Oni su kod adolescenata važan prediktor mentalnog zdravlja i ishoda za budućnost. Ponekad su zbog načina manifestacije teško prepoznatljivi, a ponekad se čak doživljavaju kao poželjni (Novak i Bašić, 2008). Naime, mirni i povučeni učenici uzorno se vladaju na nastavi stoga nastavnici ne obraćaju pozornost na njihove emocionalne probleme koji su jedan od glavnih uzroka smanjenog školskog postignuća (Mikas,

Domagoj Dalbello, Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju,
ORCID: 0000-0002-1603-5158.

Ivana Jelić Balta, Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju,
ORCID: 0000-0001-8776-7543.

2012), a mogu djelovati i na niz drugih područja učenikovog života.

Lebedina Manzoni i Maglica (2004) tvrde da rizičnih faktora ima mnogo te da svjesni ili nesvjesni motivi samoubojstva mogu biti vrlo raznoliki. Neki od njih su: kažnjavanje samog sebe i/ili neke druge osobe, ucjenjivanje okoline, bijeg od bolnih, zastrašujućih ili nepodnošljivih okolnosti. Kod adolescenata samoubojstvo je posljedica nekog za njih traumatičnog događaja (prekid ljubavne veze, školski neuspjeh, neslaganje roditelja, gubitak ili odsutnost roditelja, zlostavljanje, promjena školskog okruženja, počinjen antisocijalni čin koji je ostavio osjećaj krivnje, alkoholizam, narkomanija) (Novak i Bašić, 2008; Lebedina Manzoni i Maglica, 2004; Žitnik i Maglica, 2002). Subotić, Brajša-Žganec i Merkaš (2008) navode kako u mladića samoprocjena nekompetentnosti značajno pridonosi objašnjenju autodestruktivnosti i suicidalne depresivnosti, dok kod djevojaka školski stres, samoprocijenjena nekompetentnost i lokus kontrole značajno pridonose objašnjenju autodestruktivnosti. U djevojaka se suicidalna depresivnost najbolje može objasniti samoprocijenjenom nekompetentnošću i eksternalnošću odnosno vanjskim lokusom kontrole. Značajni su rezultati istraživanja Mihaljević (2014) koji ukazuju na to da su duhovnost i religioznost u negativnoj korelaciji sa suicidalnošću i depresivnošću. Važno je napomenuti kako se religioznost odnosi na organizirani sustav vjerovanja, praksu i način bogoslužja koji može služiti kao put za usmjeravanje ili kanaliziranje izražavanja duhovnosti dok je duhovnost univerzalniji konstrukt od religioznosti koji pak pomaže u razumijevanju i pronalaženju svrhe i smisla u životu (Meezenbroek i sur., 2012, prema Mihaljević, 2014). Sudionici s više izraženom religioznošću pokazivali su značajno nižu suicidalnost u usporedbi s onima s nižom religioznošću. Više izražena duhovnost kod sudionika oboljelih od depresije utjecala je na brži oporavak od suicidalnosti za razliku od religioznosti koja se nije pokazala značajnim prediktorom oporavka od suicidalnosti. Takvi se rezultati mogu objasniti time što duhovne osobe snagu češće pronalaze u sebi samima, dok religiozne osobe, tražeći vodstvo kroz religiju, lokus kontrole pomiču izvan sebe što može izazvati osjećaj bespomoćnosti (Mihaljević, 2014).

Istaknut ćemo istraživanje opisano u doktorskom radu Tomac (2015) koji se bavi psihopatološkim specifičnostima adolescenata sa samoozljeđujućim ponašanjem. Važno je napomenuti da u navedenom radu nije riječ isključivo o suicidalnim adolescentima već o adolescentima s raznim vrstama samoozljeđujućih ponašanja. Međutim, s obzirom da je suicidalnost najekstremniji oblik samoozljeđujućeg ponašanja, vjerujemo da ovi rezultati mogu biti itekako indikativni za utvrđivanje bitnih rizičnih čimbenika suicidalnosti. Tomac (2015) je, između ostalog, proveo i polustrukturirani klinički intervju za djecu i adolescente pomoću kojega je procijenio sudionike na čitavom nizu kliničkih skala.

I kod muških i kod ženskih sudionika najrizičnijom za sklonost samoozljeđivanju pokazala se depresivnost. Taj nalaz ne čudi, s obzirom na saznanje da se suicidalne misli javljaju kod dvije trećine osoba s depresivnim poremećajem te da njih 10 do 15 posto počini samoubojstvo (Begić, 2014). Graovac i Prica (2014) u svome radu ističu još alarmantnije podatke, kako čak 85% mlađih s velikim depresivnim poremećajem razmišlja o samoubojstvu, a 60% mlađih koji su počinili samoubojstvo patilo je od depresije.

U istraživanju Fergusson i sur. (2000), dobiveno je da su od psihičkih smetnji sa suicidalnim ponašanjem najpovezaniji depresija, anksiozni poremećaji i zlouporaba psihoaktivnih supstanci. Kada je riječ o ostalim kliničkim skalamama, pronađene su određene spolne razlike (Tomac, 2015). Primjerice, nakon depresivnosti, kod ženskih sudionika najrizičnijima su se pokazali agresivnost i kršenje pravila dok su se kod muških sudionika najrizičnijima pokazali somatizacija i socijalni problemi. Takvi rezultati bi se mogli objasniti time što se u društvu ponekad ne prihvata ženska agresivnost ili buntovnost te muškarci sa socijalnim problemima, pa osobama zbog toga može biti još i teže.

Osim navedenih, spomenut ćemo i istraživanje Boergers, Spirito i Donaldson (1998) u kojem su dobiveni rezultati koji ukazuju na činjenicu da su adolescenti koji su pokušali suicid, a kao razlog naveli želju za umiranjem, postizali više rezultate na depresivnosti, bespomoćnosti, izražavanju lјutnje i društveno propisanom perfekcionizmu. Slične nalaze dobili su i Overholser, Adams, Lehnert i Brinkman (1995). Prema njihovom istraživanju,

koje su proveli na 288 srednjoškolaca i 254 adolescenata koji su hospitalizirani na psihijatrijskom odjelu, suicidalne misli i pokušaji povezani su sa depresivnošću, bespomoćnosti i niskim samopoštovanjem na oba uzorka. Autori ističu nisko samopoštovanje kao najbitniji prediktor koji je onda povezan i sa depresivnošću i sa bespomoćnosti (Overholser i sur., 1995).

Kada govorimo o suicidalnosti adolescenata, važno je i spomenuti i specifičnosti suicidalnosti kod adolescenata homoseksualne orientacije. Russell i Joyner (2001) ističu kako postoji pozitivna povezanost homoseksualnosti sa suicidalnim mislima i ponašanjima te kao moguća objašnjenja ovakve pojave navodi povećanu depresivnost, bespomoćnost, veću sklonost alkoholizmu i viktimalizaciju. Veću učestalost suicida kod adolescenata homoseksualne orientacije su potvrdili svojim istraživanjem i Remafedi, French, Story, Resnick i Blum (1998). Zanimljivo je da će se djevojke homoseksualne orientacije prije povjeriti prijateljima o svojoj suicidalnosti od heteroseksualnih djevojaka što autori tumače na način da njihova socijalna mreža uključuje osobe koje su im slične (Russell i Joyner, 2001).

Okolinski i obiteljski čimbenici

Osim internaliziranih poteškoća izuzetno je bitno razmotriti i neke okolinske čimbenike koji dovode do suicidalnosti adolescenata. Naime, prema Page (1996), adolescenti koji su pokušali počiniti samoubojstvo u većoj mjeri su proživjeli neki od sljedećih stresora: prekid veze, problemi u odnosima s braćom i sestrama, promjena u finansijskom statusu ili rastava roditelja, gubitak prijatelja, razni problemi u školi i slično, što jasno ukazuje na činjenicu da i okolinski uvjetovani stresori mogu biti povod samoubojstvu.

Kada je riječ o obiteljskim čimbenicima, rezultati istraživanja pokazuju da se neke obiteljske varijable, kao što su bračni status roditelja, kronična bolest oca ili sudjelovanje roditelja u Domovinskom ratu, nisu pokazale prediktivnima kada je riječ o suicidalnosti (Tomac, 2015). Međutim, bilo je itekako zanimljivih rezultata koji su čak pokazali i određene spolne razlike. Primjerice, ukoliko majka ima određenu kroničnu bolest, povećava se vjerojatnost sinove suicidalnosti, ali ne i

kćerine. S druge strane, kćeri će imati veću šansu postati suicidalne ukoliko smatraju da se roditelji ne brinu o njima, dok takve pojave nema kod sinova.

Haynie i sur. (2006) istraživali su povezanost preseljenja sa samoubojstvom te su utvrdili da nedavno preseljenje povećava šansu pokušaja samoubojstva kod djevojaka za čak 60%, dok isti efekt nije pronađen kod muških adolescenata. Autori ovakvu razliku tumače time da prekid ili poremećaj u socijalnim odnosima više pogoda žene nego muškarce (Haynie i sur, 2006). Također, autori ističu i kako neki drugi faktori, poput lošeg odnosa s roditeljima, iskustva viktimalizacije, slabe povezanosti sa školom ili socijalna izolacija također povećava šansu za pokušajem samoubojstva. Iz ovog istraživanja bi se moglo jasno zaključiti kako loši odnosi s osobama iz neposredne okoline mogu značajno utjecati na to hoće li adolescent pokušati učiniti samoubojstvo. Maimon i sur. (2010) također ističu loše odnose s obitelji kao jedan od ključnih faktora koji doprinosi suicidalnosti.

Osim navedenih, postoje i drugi obiteljski čimbenici koji mogu biti povezani sa suicidalnošću. U istraživanju Fergussona i sur. (2000) pronađeno je kako veće šanse za sklonost suicidalnom ponašanju imaju adolescenti koji žive u obiteljima koje su u lošijem socioekonomskom stanju, oni čiji su roditelji razvedeni, oni koji su slabije razvili privrženost s roditeljima te oni koji su bili žrtve seksualnog zlostavljanja. U istraživanju Bluma i sur.(2000) također je dobivena povezanost socioekonomskog statusa i života samo s jednim roditeljem sa suicidalnošću adolescenata.

Vršnjačko nasilje

Za kraj, htjeli bismo se osvrnuti na jedan vrlo specifičan, ali i izuzetno bitan okolinski čimbenik - povezanost vršnjačkog nasilja sa suicidalnošću. U istraživanju Kim i sur. (2005) na korejskom uzorku dobiveno je kako oni adolescenti koji su bili uključeni u nasilje, a osobito oni koji su bili i počinitelji i žrtve, imaju veći rizik od suicidalnosti. U istraživanju Bilić (2014) koje se bavi elektroničkim nasiljem, rezultati jasno pokazuju kako izloženost elektroničkom nasilju može dovesti do raznih negativnih ishoda kao što su depresivnost i psihosomatske teškoće, ali i do samoubojstva. Istaknuli bismo kako je, i u istraživanju Bluma i

sur. (2000) i u istraživanju Kim i sur. (2005) dobivena veća učestalost suicidalnosti kod ženskih sudionika.

Istiće se i istraživanje Kaltiala-Heino i sur. (1999) koje je pokazalo da su depresija i suicidalne misli češće kod zlostavljenih učenika, ali i učenika zlostavljača te da najveći rizik od suicidalnih primisli imaju učenici koji su bili i nasilnici i žrtve, a zatim oni koji su bili „samo“ nasilnici. Vjerojatno je takav ishod rezultat toga što su ljudi koji su spremni nanijeti štetu drugima oni kojima je i samima teško, to jest možda imaju vlastite probleme koji se ispoljavaju u obliku nasilničkog ponašanja prema drugima i prisutnošću suicidalnih misli.

Zaključni osvrt

Zaključno, ukoliko bismo trebali istaknuti jedan najbitniji rizični faktor, to bi svakako bila depresivnost. Naime, ona se javlja kao značajan čimbenik u velikom broju istraživanja i suicidalnost je sama po sebi jedan od njenih najvažnijih simptoma (Subotić i sur., 2008; Begić, 2014; Graovac i Prica, 2014; Fergusson i sur., 2000; Boergers i sur., 2008; Overholser i sur., 1995). Osim depresivnosti, kao važan internalizirani faktor pokazao se i osjećaj bespomoćnosti (Boergers i sur., 2008; Overholser i sur., 1995). Također, okolinski faktori kao što su loši odnosi s obitelji i drugim osobama u neposrednoj okolini, stres, događaji koje adolescenti doživljavaju traumatičnim, niži socioekonomski status i život u jednoroditeljskim obiteljima pokazali su se vrlo rizičnim te mogu imati veliku ulogu u suicidalnosti (Page, 1996; Haynie i sur., 2006; Maimon i sur., 2010; Novak i Bašić, 2008; Lebedina Manzoni i Maglica, 2004; Žitnik i Maglica, 2002; Fergusson i sur., 2010; Blum i sur., 2000). Nažalost, većinu njih ne možemo ili teško možemo kontrolirati, a najgori su kada djeluju u kombinaciji. Primjerice, socioekonomski status i jednoroditeljska obitelj bi mogli predstavljati dijatezu, a stres ili traumatski događaj povod suicidalnom ponašanju. Zanimljivo je i da se religioznost pokazala kao svojevrsni zaštitni faktor što upućuje na to da je suradnja psihologa i vjerskih zajednica svakako potrebna, a i korisno bi bilo istražiti i druge zaštitne faktore. U svakom slučaju, ova tema je izuzetno teška, ali je o njoj bitno raspravljati kako bi se uistinu pomoglo adolescentima za koje postoji opasnost od počinjenja samoubojstva. Zbog složenosti problematike htjeli bismo istaknuti kako je

izuzetno bitna suradnja psihologa i škole s roditeljima s obzirom na to da oni ipak predstavljaju najvažniju ulogu u životu djeteta.

Literatura

- Austrian, S. G. (Ur.). (2008). *Developmental theories through the life cycle*. Columbia University Press.
- Begić, D. (2014). *Psihopatologija*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Bilić, V. (2014). *Correlates and outcomes of cyberbullying and cybervictimization*. U International Conference InfoKomTeh.
- Blum, R. W., Beuhring, T., Shew, M. L., Bearinger, L. H., Sieving, R. E., & Resnick, M. D. (2000). The effects of race/ethnicity, income, and family structure on adolescent risk behaviors. *American Journal of Public Health*, 90(12), 1879.
- Boergers, J., Spirito, A., & Donaldson, D. (1998). Reasons for adolescent suicide attempts: Associations with psychological functioning. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 37(12), 1287-1293.
- Fergusson, D. M., Woodward, L. J., & Horwood, L. J. (2000). Risk factors and life processes associated with the onset of suicidal behaviour during adolescence and early adulthood. *Psychological medicine*, 30(1), 23-39.
- Graovac, M., Prica, V. (2014). Rizični čimbenici kod samoubojstva adolescenata. *Medicina fluminensis*, 50 (1), 74-79.
- Haynie, D. L., South, S. J., & Bose, S. (2006). Residential mobility and attempted suicide among adolescents: An Individual-Level Analysis. *The Sociological Quarterly*, 47(4), 693-721.
- Maglica, T., & Džanko, P. (2016). Internalizirani problemi u ponašanju među splitskim srednjoškolcima. *Školski vjesnik-Časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 65(4), 559-585.

- Maimon, D., Browning, C. R., & Brooks-Gunn, J. (2010). Collective efficacy, family attachment, and urban adolescent suicide attempts. *Journal of health and social behavior*, 51(3), 307-324.
- Mihaljević, S. (2014). *Utjecaj duhovnosti na suicidalnost i brzinu oporavka u oboljelih od depresije*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Mikas, D. (2012). Utjecaj emocionalnih i ponašajnih problema na školski uspjeh učenika. *Pedagogijska istraživanja*, 9(1/2), 83-99.
- Minino AM. (2010). *Mortality Among Teenagers Aged 12-19 Years: United States, 1999-2006. NCHS Data Brief* 37. Preuzeto s: <https://www.cdc.gov/nchs/data/databriefs/db37.pdf>. Pristupljeno 1. lipnja 2018.
- Novak, M., Bašić, J. (2008). Internalizirani problemi kod djece i adolescenata: obilježja i mogućnosti prevencije. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (3), 473-498.
- Lebedina Manzoni, M., Maglica, T. (2004). Suicid adolescenata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 40(1), 139-148.
- Kaltiala-Heino, R., Rimpelä, M., Marttunen, M., Rimpelä, A., & Rantanen, P. (1999). Bullying, depression, and suicidal ideation in Finnish adolescents: school survey. *BMJ*, 319(7206), 348-351.
- Kim, Y. S., Koh, Y. J., & Leventhal, B. (2005). School bullying and suicidal risk in Korea. *Pediatrics*, 115(2), 357-363.
- Overholser, J. C., Adams, D. M., Lehnert, K. L., & Brinkman, D. C. (1995). Self-esteem deficits and suicidal tendencies among adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 34(7), 919-928.
- Page, R. M. (1996). Youth suicidal behavior: Completions, attempts and ideations. *The High School Journal*, 80(1), 60-65.
- Remafedi, G., French, S., Story, M., Resnick, M. D. i Blum, R. (1998). The relationship between suicide risk and sexual orientation: results of a population-based study. *American journal of public health*, 88(1), 57-60.
- Rudan, V. (2004). Normalni adolescentni razvoj. *Medix*, 10(52), 36-39.
- Russell, S. T. i Joyner, K. (2001). Adolescent sexual orientation and suicide risk: Evidence from a national study. *American Journal of public health*, 91(8), 1276-1281.
- Subotić, S., Brajša-Žganec, A., & Merkaš, M. (2008). Školski stres i neka obilježja ličnosti kao prediktori suicidalnosti adolescenata. *Psihologische teme*, 17(1), 111-131.
- Tomac, A. (2015). Psihopatološke specifičnosti adolescenata sa samoozleđujućim ponašanjem. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Žitnik, E., Maglica, T. (2002). Bol i nada; *Priručnik za prevenciju suicida kod mladih*. Udruga Mi – centar za prevenciju suicida.

Abstract

The aim of this review is to present findings and results of research on the risk factors and predictors of the adolescent suicidality. Adolescents, in addition to the natural developmental changes, also face significant social pressure. For that reason, some of them are depressed, anxious, suicidal or struggling with other internalised problems. Thus, we decided to write a review concerned with various risk and protection factors related to this issue. In the context of the latter, studies on the effects of spirituality and religiosity are presented. As for the environmental factors, characteristics such as bad relationships with family and other close people, participation in bullying, stressful and traumatic events, lower socioeconomic status and life in single-parent families are discussed. Also, some conclusions regarding moderation effects of sex are drawn.

Keywords: adolescents, suicidality, risk factors, protective factors

Zadovoljstvo brakom i osobine ličnosti partnera

DOMAGOJ DALBELLO

U ovom preglednom radu bit će prikazani nalazi o povezanosti osobina ličnosti i zadovoljstva brakom. Kada je riječ o međusobnoj sličnosti partnera, pokazalo se da veća sličnost partnera u gotovo svim istraživanim osobinama, uključujući osobine petfaktorskog modela i osobine koje su povezane s vrijednostima i svjetonazorom, predviđa veće zadovoljstvo brakom. Iznimka bi mogla biti sličnost u savjesnosti koja nema jasnou povezanost sa zadovoljstvom brakom. Kada je riječ o pojedinačnim osobinama koje su povezane sa sretnim brakom, ugodnost i emocionalna stabilnost pokazale su se najboljim pojedinačnim prediktorima sretnog braka, dok su osobine mračne trijade povezane s nesretnim brakom. U razmatranje će biti uzeti i mogući moderatori, kao što je to, primjerice, spol.

Ključne riječi: osobine ličnosti, zadovoljstvo brakom

Uvod

Povezanost osobina ličnosti i zadovoljstva romantičnom vezom tema je koja već dugi niz godina intrigira psihologe, ali i širu javnost. Koje to osobine pomažu ljudima prilikom uspostave i održavanja sretne i uspješne veze pitanje je na koje bismo, vjerujem, svi htjeli znati odgovor. Vjerojatno ste primijetili beskrajne rasprave o tome privlače li se „sličnosti“ ili možda „suprotnosti“. Riječ je o životnom i svakodnevnom pitanju, ali i o pitanju oko kojega svatko od nas ima neko svoje mišljenje temeljeno na vlastitim iskustvima, osjećajima ili svjetonazoru. Ovaj pregledni rad nastojat će prikazati odgovore na to vječito pitanje iz znanstvenog gledišta kao i predstaviti dosadašnje spoznaje i mišljenja znanstvene i stručne zajednice. Također, u radu će biti i izneseni prijedlozi za daljnja istraživanja u ovom području.

Privlače li se sličnosti ili suprotnosti?

Da bismo odgovorili na ovo pitanje, trebali bismo, prije svega, krenuti od teorija. Psihologiji se često spominju dvije moguće hipoteze. Riječ je o teoriji komplementarnih potreba prema kojoj partneri mogu bolje funkcionirati ukoliko su međusobno različiti, a druga je teorija privlačenja sličnosti prema kojoj bolje funkcioniramo ukoliko smo međusobno slični (Larsen i Buss, 2005). Larsen i Buss (2005) ističu kako istraživanja najčešće idu u

prilog teoriji privlačenja sličnosti, odnosno tomu da ljudi preferiraju partnera koji su im slični, i to gotovo u svim karakteristikama – od osobina ličnosti do pripadnosti istim društvenim skupinama. Prema tome, navedena literatura bi mogla upućivati na to da je teza privlačenja sličnosti prihvaćenija u znanstvenoj zajednici.

Gaunt (2006) je provela istraživanje na 248 vjenčanih parova u kojem je istraživala sličnosti među partnerima na velikom broju osobina povezanih sa životnim vrijednostima (primjerice hedonizam, stimulacija, dobrohotnost, konformnost...), rodnim ulogama (maskuline, feminine i neutralne osobine), religioznosti i slično. Pritom su rezultati jasno pokazali kako je sličnost među partnerima pri velikom broju navedenih osobina bila pozitivno povezana sa zadovoljstvom u braku i nižom razinom neugodnih emocija. Također, korelacije osobina među partnerima bile su niske ili srednje, ali gotovo uvijek značajne. To znači da osobe u pravilu, no ne i uvijek, biraju partnera koji su im slični te su osobe koje su u braku sa sebi sličnim partnerima u pravilu njime zadovoljnije od onih koji imaju partnera različitih karakteristika od njihovih.

Pupavac (2017) je u sklopu svoga doktorskog rada provela istraživanje na 188 parova o tome koliko su partneri međusobno slični na dimenzijama petfaktorskog modela i na osobinama mračne trijade. Dobivene su relativno niske, ali pozitivne korelacije na gotovo svim osobinama. Naime, kada je riječ o petfaktorskom modelu, partneri su se pokazali sličnim na ekstraverziji, neuroticizmu, ugodnosti i otvorenosti, dok se razina savjesnosti dvaju partnera nije pokazala

povezanom. Kada je riječ o mračnoj trijadi, partneri se pokazuju sličnima na sve tri osobine – makijavelizmu, narcisoidnosti i psihopatiji. Pritom je važno istaknuti kako su korelacijske bile znatno više kada je riječ o mračnoj trijadi nego kod osobina petfaktorskog modela. Naime, korelacijske za petfaktorski model kretale su se između 0.15 i 0.2, što ukazuje na relativno nisku povezanost, ali s obzirom da je privlačnost složen fenomen na koji sigurno utječe velik broj čimbenika, ovakve se korelacijske smatraju zadovoljavajućima. Za mračnu se trijadu korelacijske kreću od 0.23 za psihopatiju pa sve do izuzetno visokih 0.45 za makijavelizam.

Također, kada je riječ o sličnosti u političkoj orientaciji, izrazito su zanimljivi rezultati istraživanja Botwina, Bussa i Shackelforda (1997), koji ukazuju na to da nema povezanosti između političkih uvjerenja partnera koji još nisu vjenčani, ali povezanost je vrlo visoka kod vjenčanih partnera. Autor zaključuje kako nam politička orientacija partnera očito nije preterano bitna u početku veze, međutim brak ipak sklapamo s osobama sličnih političkih pogleda. Naravno, ovakvi rezultati bi se mogli objasniti time da partneri s vremenom postaju međusobno sličniji, odnosno utječu jedan na drugoga.

Međutim, rezultati istraživanja u ovom području nisu sasvim jednoznačni. U istraživanju Shiota i Levenson (2007) dobivena je negativna korelacija između zadovoljstva brakom i sličnosti u ekstraverziji i savjesnosti. Ta negativna korelacija značajna je kod osoba srednje životne dobi, ali ne i kod starijih osoba, što je prilično zahtjevno za interpretirati. Moguće je da se ljudi u srednjoj dobi susreću s raznim profesionalnim izazovima pa je korisno da u vezi postoji partner koji je prodoran i onaj koji je podržavajući, dok u starijoj dobi takvih izazova više nema. Zanimljivi su i rezultati Subota (2007) koji ukazuju na to da oni partneri koji su međusobno slični na osobinama emocionalne stabilnosti i ugodnosti, svoj brak procjenjuju kvalitetnijim. Također se pokazala i veća kvaliteta braka u slučajevima kada žena postiže više rezultate na ekstraverziji od muškarca te u slučajevima kada muškarac postiže više rezultate na savjesnosti. Ovakvi rezultati ukazuju na to da sličnost i suprotnost nisu jedini prediktori koje treba razmotriti prilikom proučavanja zadovoljstva brakom, već da su i pojedinačne osobine važne.

Koje osobine predviđaju sretan brak?

U ovom dijelu rada pokušat ćemo odgovoriti na pitanje postoje li neke određene osobine koje su povezane sa sretnim brakom.

Botwin, Buss i Shackelford (1997) u svojem su istraživanju utvrdili kako su neke osobine ličnosti, kao što su emocionalna stabilnost, ugodnost, otvorenost i intelekt, pozitivno povezane sa zadovoljstvom braka. Shackelford, Besser i Goetz (2008) istraživali su povezanost ugodnosti i savjesnosti sa zadovoljstvom braka i nevjерom. Rezultati su jasno pokazali povezanost navedenih osobina u smislu da su osobe čiji su partneri bili ugodniji i savjesniji bile zadovoljnije svojim brakom te su pokazivale manju sklonost bračnoj nevjeri. Svim istraživanjima bilo je zajedničko istraživanje ugodnosti, što je u skladu s očekivanim, a to je da ugodnost predviđa kvalitetu odnosa među partnerima.

Dorčić i Kalebić (2009) su na hrvatskom uzorku otkrile određene spolne razlike u tome koje osobine doprinose kvalitetnom braku. Naime, zaključile su kako će muškarac biti zadovoljniji brakom ukoliko je ugodniji i emocionalno stabilniji, ako mu je supruga emocionalno stabilna te ukoliko su oni međusobno slični u ekstraverziji. S druge strane, žena će biti zadovoljnija brakom ukoliko je ugodnija i emocionalno stabilnija, ali njen zadovoljstvo brakom povezano je s većim brojem suprugovih osobina: pozitivno je povezano s njegovom ekstraverzijom i ugodnošću te negativno s neuroticizmom. Iz toga možemo zaključiti da emocionalna stabilnost također doprinosi zadovoljstvu brakom i to kod oba spola, dok je ugodnost osobito bitna ženama.

Zanimljivo je spomenuti i istraživanja koja su se bavila osobinama ličnosti koje ne spadaju pod petfaktorski model. Točaković (2017) je u sklopu svog diplomskog rada istraživala povezanost osobina mračne trijade sa zadovoljstvom u romantičnoj vezi. Rezultati njezinog istraživanja upućuju na to da su muškarci s izraženim makijavelizmom i psihopatijom manje zadovoljni svojom vezom. Kada je riječ o ženama, one će biti nezadovoljnije vezom ukoliko imaju izraženu bilo koju od osobina mračne trijade – makijavelizam, narcisoidnost ili psihopatiju.

Zaključni osvrt

Kada je riječ o sličnosti partnera, iako rezultati nisu jednoznačni, čini se da većina provedenih istraživanja ide u prilog prevladavajućem stavu u znanstvenoj zajednici, a to je da se sličnosti „privlače“ više nego suprotnosti. Naime, na temelju rezultata većine istraživanja (Gaunt, 2006; Pupavac, 2017; Botwin i sur., 1997) mogli bismo zaključiti da se nešto češće povezujemo s partnerima koji su

nam slični nego s onima koji se od nas razlikuju. Također, ono što je svakako izraženo jest činjenica da su ljudi zadovoljniji u braku i osjećaju manje neugodnih emocija s osobama koje dijele njihove osobine. Moglo bi se reći da je to zbog toga što razlike u osobinama mogu dovesti do neslaganja i sukoba, ali i zbog toga što manje strahuju od osude te se vjerojatno osjećaju prihvaćenije. Iznimka od ovog pravila mogla bi biti savjesnost s obzirom da ona u određenom broju istraživanja nije bila značajno povezana s partnerovim osobinama ili zadovoljstvom brakom, a u nekim je ova povezanost bila čak i negativna (Shiota i Levenson, 2007; Subota (2007). Moguće je da je savjesnost vrlo bitna u današnjem društvu pa je upitno koliko bi obitelj s dvije osobe koje su nisko na savjesnosti uopće mogla zajednički funkcionirati. Kada je riječ o osobinama koje doprinose sretnom braku, najbitnije osobine su ugodnost i emocionalna stabilnost, što je i očekivano, jer upravo one mogu sprječiti svađu i nepromišljene reakcije. Osim toga, u nekim istraživanjima utvrđeno je kako i druge osobine poput otvorenosti ili intelekta mogu biti povezane sa zadovoljstvom braka (Botwin i sur, 1997).

Kao što se može vidjeti, ovo područje je vrlo istraživano te su mu istraživači pristupali iz različitih perspektiva. Međutim, svakako su potrebna i daljnja istraživanja, osobito longitudinalna kako bismo dobili više podataka o dobrim razlikama u zadovoljstvu brakom.

Literatura

Botwin, M. D., Buss, D. M. i Shackelford, T. K. (1997). Personality and mate preferences: Five factors in mate selection and marital satisfaction. *Journal of personality*, 65(1), 107-136.

Abstract

In this review, correlation between various personality traits and marital satisfaction will be discussed. Previous studies have shown that similarity in almost all of the researched traits, including five-factor model traits and some traits related to values and worldview, predicts greater marital satisfaction. An exception could be a similarity in conscientiousness, because it doesn't have a clear connection to marital satisfaction. When it comes to individual traits associated with happy marriage, higher agreeableness and emotional stability are the best predictors of marital happiness, while the dark triad traits are associated with unhappy marriage. Moreover, some possible moderation effects, including sex differences, will be analyzed.

Keywords: personality traits, marital satisfaction

Martinac Dorčić, T. i Kelebić Maglica, B. (2009). Povezanost osobina ličnosti s bračnom kvalitetom i izraženošću psihičkih simptoma kod bračnih partnera. *Psihologische teme*, 18(1), 75-97.

Gaunt, R. (2006). Couple similarity and marital satisfaction: are similar spouses happier? *Journal of personality*, 74(5), 1401-1420.

Larsen, R.J. i Buss, D.M. (2005). *Psihologija ličnosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Pupavac, D. (2017). *Uparivanje po sličnosti i ličnosti i efekt razlika (sličnosti) u crtama ličnosti petofaktorskog modela i tamne trijade na zdravstvena ponašanja kod bračnih parova i parova u kohabitaciji* (Doktorski rad) Sveučilište u Rijeci. Filozofski fakultet. Odsjek za psihologiju.

Shackelford, T. K., Besser, A., i Goetz, A. T. (2008). Personality, marital satisfaction, and probability of marital infidelity. *Individual Differences Research*, 6(1).

Shiota, M. N., i Levenson, R. W. (2007). Birds of a feather don't always fly farthest: similarity in Big Five personality predicts more negative marital satisfaction trajectories in long-term marriages. *Psychology and aging*, 22(4), 666.

Subota, T. (2007). *Ličnost, sociodemografske karakteristike i kvaliteta braka*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.

Točaković, V. (2017). *Mračna trijada i zadovoljstvo u romantičnoj vezi*. Doktorski rad. Sveučilište u Zagrebu. Hrvatski Studiji. Odjel za psihologiju

Test kognitivne refleksije kao prediktor podložnosti pristranostima prilikom donošenja odluka

SANDRO KRAŠIĆ

Bihevioralna ekonomija je relativno novija grana ekonomije koja prilikom objašnjavanja ljudskog ekonomskog ponašanja koristi saznanja iz psihologije. Točnije rečeno, s kojim se sve iracionalnostima i ograničenjima pojedinci susreću prilikom donošenja odluka. Ovaj rad predstavlja kratki pregled istraživanja povezanosti rezultata na Testu kognitivne refleksije (CRT) s pristranostima prilikom donošenja odluka. Ljudi se, s obzirom na rezultat na CRT-u, može okarakterizirati kao impulzivne ili refleksivne, što se pokazuje ključnim prilikom donošenja odluka. U ovome su radu predstavljene heuristike reprezentativnosti, sidrenja i preferencije vremena i rizika. Generalno se pokazuje kako su refleksivni pojedinci manje podložni pristranostima od intuitivnih pojedinaca, no kako nalazi nisu robusni potrebna su daljnja istraživanja.

Ključne riječi: Test kognitivne refleksije, heuristike, kognitivni stil, bihevioralna ekonomija

Jedna od relativno novijih grana ekonomije koja se bavi pitanjem ljudskog odlučivanja jest bihevioralna ekonomija – područje proučavanja koje koristi kognitivne, afektivne i socijalne utjecaje prilikom objašnjavanja i razumijevanja ekonomskih odluka pojedinaca i ekonomskih institucija (Greenfinch, 2014). Od kraja 19. stoljeća u neoklasičnoj ekonomiji prevladava viđenje čovjeka kao *homo economicusa* (Greenfinch, 2014), tj. smatra se kako je čovjek u potpunosti racionalno biće koje sve odluke donosi želeći maksimizirati vlastitu dobit, no takvo se stajalište pokazalo nedovoljno točnim. Naime, uz korisnost odabrane alternative, velik broj drugih varijabli može utjecati na donošenje odluka. Neke od njih su privlačnost izabranog, njegova poznatost, hedonistički ton, dojmovi, vjerovanja itd. (Kahneman, 2013) što pokazuje kako je temeljna pretpostavka neoklasične ekonomije, ona „čovjeka kao u potpunosti racionalnog bića“, nedostatna te se tražilo preciznije objašnjenje *homo economicusa*.

Razvitkom kognitivističke psihologije i napuštanjem bihevioralnog načina razmišljanja, prema kojem je jedino ponašanje vrijedno istraživanja ono dostupno mjerenu, počelo se razmišljati o mozgu kao ljudskom središtu procesiranja informacija. Tada su se mozak i njegove funkcije počele uspoređivati s

funkcioniranjem računala te su se razvili modeli ljudskog funkcioniranja u skladu s tim prepostavkama. Time su postavljeni temelji razvitka bihevioralne ekonomije. Ključni rad koji koristi saznanja iz kognitivističke psihologije kako bi objasnio nalaze koje neoklasična ekonomска teorija ne može objasniti jest rad Kahnemana i Tverskog (1979) „Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk“. Taj rad predstavlja kritiku, do tada vodeće, teorije očekivane korisnosti kao deskriptivnog modela donošenja odluka u uvjetima rizika i razvija alternativnu teoriju nazvanu *teorija perspektive*. Za razliku od prethodne teorije koja pretpostavlja potpunu ljudsku racionalnost i jasne preferencije u odabiru koje se očitaju kroz ljudsko ponašanje, ovi su autori pokazali kako ljudi ponekad pogrešno shvaćaju vjerojatnosti ishoda određenih događaja, zbog čega se događaju pogreške prilikom donošenja odluka, odnosno odmak od potpune racionalnosti. Naime, Kahneman i Tversky (1979) su utvrdili kako postoje heurističke metode (tzv. prečaci u zaključivanju) koje se koriste prilikom procjene vjerojatnosti i određivanja vrijednosti odluka te su u njima pronašli „krivce“ ljudskoj nepotpunoj racionalnosti. Cilj ovoga rada je dati kratki pregled područja i poslužiti kao uvod studentima jer ovo područje nije pretjerano zastupljeno tokom studija.

Test kognitivne refleksije

Shane Frederick (2005) se pitao zašto se u istraživanjima donošenja odluka ne povezuju sposobnosti donošenja odluka s nečijim kvocijentom inteligencije. Kao primarni

razlog navodi da znanstvenici koji se bave donošenjem odluka zanemaruju intelektualne sposobnosti pojedinca i interindividualne razlike u tim sposobnostima jer ih jedino zanima prosječni efekt eksperimentalne manipulacije. Time se intelektualne sposobnosti svrstavaju u kategoriju neobjasnjene varijance. Kao drugi razlog navodi da su takva istraživanja najčešće rađena na studentskoj populaciji koja se smatra iznimno homogenom, dok treći razlog pronalazi u tome da razlikovanje pojedinaca u terminima inteligencije može asociратi na diskriminatorne politike. Dakle, skraćeno – nešto se u znanosti ne istražuje ako je nezanimljivo, ako se smatra nedovoljno varijabilnim unutar određene populacije ili može znanstvenika dovesti u nevolju (Frederick, 2005). No, kako Lubinski i Humphreys (1997; prema Frederick, 2005, str. 25) navode: „negirani aspekt ne prestaje djelovati samo zato što je negiran te zbog toga ne postoji opravdani razlog ignoriranja mogućnosti da su opća inteligencija ili određene specifične kognitivne sposobnosti važne determinante donošenja odluka“.

Kako bi potaknuo zanimanje za ovu zanemarenju temu, Frederick (2005) je osmislio „Test kognitivne refleksije“ (*Cognitive Reflection Test - CRT*) koji se, zanimljivo, sastoji od samo tri pitanja i predstavlja jednostavnu mjeru kognitivnog stila pojedinca. Test mjeri metakognitivnu sposobnost koja se očituje u stupnju u kojem se pojedinci mogu oduprijeti prvom, intuitivnom odgovoru te upustiti se u dodatno razmišljanje (Welsh, Burns i Delfabbro, 2013). U pozadini ovog testa je teorija dvostrukog procesiranja kojom su mnogi znanstvenici naglašavali razlike između dva tipa kognitivnog procesiranja (Epstein, 1994; Sloman, 1996; Chaiken i Trope, 1999; Kahneman i Frederick, 2002; prema Frederick, 2005). Stanovich i West (2000) su ta dva tipa nazvali Sustav 1 i Sustav 2. Sustav 1 je automatiziran, brz, paralelan i potrebno je vrlo malo ili nimalo pažnje za njegovo funkcioniranje, čime se taj sustav izjednačava s intuicijom. Sustav 1 je aktiviran, na primjer, kada čitamo riječi s velikog plakata, vozimo pustom cestom, ili se okrenemo prema izvoru iznenadnog zvuka. Sustav 2 je, pak, sustav koji zahtijeva napor, spor je te serijski obrađuje informacije i kao takav, zapravo, predstavlja razmišljanje. Koristimo ga kada se nađemo pred nekim zadatkom za koji nemamo intuitivan odgovor već trebamo promisliti o njegovom rješavanju (na primjer provjeriti valjanost logičke tvrdnje ili izračunati rješenja kvadratne jednadžbe). Također, Sustav 2 je taj koji nadgleda i ispravlja funkcioniranje Sustava 1 tako da programira inače automatske funkcije

usmjerenja pozornosti i pamćenja (Kahneman, 2013), primjerice kada na željezničkom kolodvoru čekamo svoju baku pa između svih putnika usmjerimo potragu samo na starije žene sa sijedom kosom.

CRT-om se prema tome, u idealnom slučaju, uspijeva ljudi podijeliti u dvije skupine – oni koji primarno za donošenje odluka koriste Sustav 1, odnosno Sustav 2, pa se, s obzirom na funkcije koje se pripisuju određenom sustavu, takav kognitivni stil naziva impulzivnost-refleksivnost. Test je sa svoja tri pitanja koncipiran tako da se kao odgovor (*impulzivno*) nameće odgovor koji je netočan, no ako se pojedinac nakratko zamisli nad pitanjem (*reflektira odgovor*), vrlo lako dolazi do točnog odgovora. CRT je u klasičnom smislu vrlo težak test jer vrlo malo sudionika odgovara točno na postavljena pitanja. No, s druge je strane to lagan test zato jer su rješenja lako shvatljiva nakon što su objašnjena, ali samostalno dolaženje do točnog odgovora često uključuje supresiju prvog, intuitivnog, netočnog odgovora (Frederick, 2005). Također, za dolazak do rješenja nužno je korištenje principa osnovnoškolske matematike s kojima je velika većina upoznata, što pridonosi jednostavnosti ovoga testa.

Jedno od pitanja koje se nalaze u izvornom CRT-u je:

Ako bejzbolska palica i loptica ukupno koštaju \$1.10, a palica košta \$1 više nego loptica, koliko košta loptica?

Ovim testom testirano je skoro 3500 studenata u 35 različitim istraživanja te su rezultati na CRT-u korelirani s pristranostima prilikom donošenja odluka, čime se pokazalo kako su pojedinci koji na CRT-u postižu viši rezultat (tj. refleksivniji sudionici) manje podložni pogreškama zbog pristranosti, nego sudionici koji postižu niži rezultat (tj. intuitivniji sudionici) (Frederick, 2005). Takvi rezultati su logični, uvezvi u obzir dvoprocesnu teoriju i pretpostavku o ljudima kao kognitivnim ljenivcima, odnosno ljudi pokazuju snažnu tendenciju oslanjanja na brzo, intuitivno procesiranje umjesto na zahtjevnije i napornije svjesno razmišljanje (Evans, 2008; Kahneman, 2011; prema De Neys, Rossi i Houde, 2013). Time dolazimo do zaključka kako se pojedinci razlikuju s obzirom na to koliko „uključuju“ vlastiti Sustav 2 i upuštaju se u kognitivne napore. Većina se oslanja na intuitivni Sustav 1, čime griješe na CRT-u, dok manji dio sudionika reflektira nad prvostrukim odgovorom te dolazi do točnoga odgovora. Takav način razmišljanja

koristan je prilikom donošenja odluka jer, krene li se nesvjesnim, heurističkim, *kraćim* putem, dolazi do pretjerane generalizacije informacija temeljene na heuristicima. Točnije, složeni zadatci procjenjivanja vjerojatnosti zamjenjuje se jednostavnim operacijama prosudbe (Tversky i Kahneman, 1974), što dovodi po pogrešaka prilikom donošenja odluka.

Heuristike

Kao što je već spomenuto, kognitivisti su funkciranje ljudskog umu usporedili s funkciranjem računala te su na taj način pokušali objasniti različite fenomene u ljudskom ponašanju. No, jedna velika, lako uočljiva razlika između ljudi i računala jest ta da je brzina ljudskog umu mnogo manja no što je brzina izračuna i mogućnosti istovremenog razmatranja većeg broja operacija kod računala. Psiholozi Newell i Simon su uočili da ograničenja te se dosjetili kako ljudi moraju koristiti određene mentalne prečace da bi riješili probleme s kojima se suočavaju i te su prečace nazvali heuristikama (Sternberg, 2005). Gigerenzer (1991; prema Eviatini, 2014, str. 51) heuristike definira kao „jednostavna, učinkovita pravila koja su u naš um *upisali* evolucijski procesi ili procesi učenja, a njima pokušavamo objasniti kako ljudi donose odluke, kako dolaze do svojih prosudbi i kako rješavaju probleme, obično kada se suoče sa složenim problemima ili nepotpunim informacijama.“

U većini slučajeva heuristike su korisne i praktične jer je svijet vrlo složeno mjesto te gotovo nikada ne postoji mogućnost provjeravanja i vaganja svake informacije kako bismo bili sigurni da smo donijeli pravu odluku. Zato se oslanjam na intuiciju i prethodna iskustva kako bismo imali vremena i prostora tokom vlastitog života uživati u njemu, a ne sjediti za stolom s bradom u ruci i razmišljati koju odluku donijeti. To je, naravno, jedan razlog, a drugi, znanstveniji, jest taj, kao što je već i navedeno, da se ljudi smatraju kognitivnim *ljenicima* (eng. cognitive misers). No, to što nam heuristike smanjuju kognitivno opterećenje prilikom donošenja odluka ne dolazi bez cijene. Naime, korištenje heuristika znatno povećava šanse za pogreške, pogotovo u uvjetima neizvjesnosti.

U dalnjem tekstu se navode rezultati istraživanja koji su povezivali rezultate na CRT-u pojedinaca s njihovim preferencijama vremena i rizika kao i heuristika reprezentativnosti i sidrenja. Razlog takvog odabira jest brojnost takvih istraživanja čime je

moguće izvesti određene zaključke oko dobivenih nalaza.

Preferencije vremena i rizika

Frederick (2005) je ispitivao razliku li se preferencije pojedinaca prema vremenu i riziku s obzirom na rezultat na CRT-u (visoki/niski). Preferencije rizika, odnosno vremena, se odnose na različitosti odluka koje će pojedinac donesti, ovisno o danoj situaciji.

Što se tiče vremenskih preferencija, sudionike se pitalo bi li radije dobili manju nagradu sada ili pričekali neko vrijeme kako bi dobili veću nagradu. Dakle, korištena su različita pitanja s odgođenim nagradama gdje se varirao vremenski odmak i količinu novaca koju bi pojedinac dobio kao nagradu. Pokazao je kako su refleksivniji pojedinci generalno strpljiviji, odnosno bili su spremniji čekati određeno vrijeme i dobiti veću nagradu za razliku od intutivnijih pojedinaca koji su bili spremni odmah uzeti nižu nagradu. Takvi rezultati idu u prilog prethodnim nalazima koji su pokazali kako su inteligentniji ljudi (mjereno različitim mjerama inteligencije) češće strpljiviji, tj. manje umanjuju vrijednost buduće nagrade (Melikian, 1959; Funder i Block, 1989; Mischel, 1974; Shoda, Mischel i Peake, 1990; prema Frederick, 2005). No, Frederickov nalaz vrijedi samo za kratkokrajna odgađanja. Odgađanja su bila od nekoliko tjedana, mjeseci do jedne godine. Također, svakim povećanjem odgađanja, statistička značajnost je bila sve manja, odnosno sve su manje bile razlike između skupina. Za čestice koje su uključivale dugotrajna odgađanja (po nekoliko godina) nije utvrđena povezanost između rezultata na CRT-u i preferencija. Nakon Fredericka, mnogi su istraživači provjeravali istu hipotezu te su utvrdili slične rezultate (Oechssler, Roider i Schmitz, 2009; Nofsinger i Varma, 2007; Toplak, West i Stanovich, 2014), no niti jednim radom nisu ispitana dugotrajna odgađanja, već su svi pokazali kako postoji statistički značajna razlika u kratkotrajnim vremenskim preferencijama s obzirom na uspješnost na CRT-u.

S druge strane, rezultati preferencija rizika nisu toliko jednoznačni. Frederick (2005) je pokazao da pojedinci s niskim rezultatom na CRT-u više riskiraju s gubicima nego s dobitcima. Takvi su nalazi u skladu s teorijom perspektive, koja kaže kako pojedinci riskiraju više u domeni gubitaka jer ih žele izbjegći, a neskloni su riziku u domeni dobitaka (Kahneman i Tversky, 1979; Tversky i Kahneman, 1986), tj. gubici pojedince puno više bole nego što ih dobitci usrećuju. Zorni prikaz

odbojnosti rizika kada prevladava osjećaj dobitka, odnosno sklonost riziku kada su u gubitku predstavlja efekt *uokvirenja* prikazan u obliku *Problema azijske bolesti*. Zamislite ovakvu situaciju s dva seta mogućih ishoda:

U Hrvatskoj se predviđa pojava neke neobične azijske bolesti i očekuje se da će ta bolest ubiti najmanje 600 ljudi. Predložena su dva načina borbe protiv bolesti. Pretpostavite da su egzaktne znanstvene procjene posljedica tih programa ovakve:

- a) Ako se prihvati program A, 200 ljudi će biti spašeno.
- b) Ako se prihvati program B, postoji trećina vjerojatnosti da će 600 ljudi biti spašeno i dvije trećine vjerojatnosti da nitko neće preživjeti zarazu.
- a') Ako se prihvati program A', 400 će ljudi umrijeti
- b') Ako se prihvati program B', postoji trećina vjerojatnosti da nitko neće umrijeti i dvije trećine vjerojatnosti da će 600 ljudi umrijeti.

Usporedimo li objektivne rezultate ovih dviju dilema, vidjeli bismo da su ishodi jednakci. No, ljudi prilikom odgovaranja najčešće nisu dosljedni te donose odluke ovisno o načinu na koji im se dilema predstavi. U prvoj situaciji gdje možemo birati između sigurnog dobitka i kockanja za veći dobitak, većina ljudi bira prvu opciju. S druge strane, u situaciji sigurnog gubitka i kockanja kojim ga se može izbjegći prihvativljivija je opcija kockanja (Kahneman, 2013). Također, ovaj efekt ne djeluje samo u situacijama koje se tiču ljudskih života, već i prilikom finansijskih odluka – ljudi će se prije kockati ako im se ponudi gubitak finansijskih sredstava, nego ako im se taj isti gubitak predstavi kao trošak (Slovic, Fischhoff i Lichtenstein, 1982; Schoemaker i Kunreuther, 1979; Hershey i Schoemaker, 1980; prema Kahneman, 2013). Pročitajte iduće primjere (Tversky i Kahneman, 1981):

Biste li pristali na okladu koja nudi 10% šansi za dobitak 95 dolara i 90% šansi za gubitak 5 dolara?

Biste li platili 5 dolara za sudjelovanje u lutriji koja nosi 10% šansi za dobitak 100 dolara i 90% šansi da ne dobijete ništa?

U oba slučaja, problem je jednak – postoji šansa zaraditi 95 dolara ili izgubiti 5 dolara. No, ovisno o tome kako se problem postavi, ljudi su skloniji birati jednu od opcija. U ovome slučaju je to druga opcija zbog toga što

se gubitak predstavio kao trošak, odnosno loš je ishod puno prihvatljivi ako se opiše kao cijena sreće koju nećemo dobiti nego gubitak oklade. Time se dolazi do spoznaje kako gubici izazivaju snažnije negativne osjećaje nego troškovi (Tversky i Kahneman, 1981).

No, s druge strane, Frederick je također pokazao kako su pojedinci s visokim rezultatom na CRT-u bili puno manje skloni riziku u domeni gubitaka, što je suprotno predviđanjima teorije perspektive. Nofsinger i Varma (2007) dobili su jednake rezultate za pojedince s niskim, odnosno visokim CRT-om – pojedinci koji postižu niski rezultat na CRT-u su skloni riziku u domeni gubitaka, dok su mu neskloni u domeni dobitaka, dok su pojedinci s visokim rezultatom, obratno, neskloni riziku u domeni gubitaka, a skloni u domeni dobitaka. Oechssler, Roider i Schmitz (2009) su, pak, pokazali kako su, neovisno o CRT-u, ljudi neskloni riziku u domeni gubitaka, dok domena dobitaka ovisi o CRT-u jednako kao i u prethodnim istraživanjima. Ovakvi rezultati snažno pokazuju kako je iznimno važno uzeti u obzir kognitivne sposobnosti pojedinaca prilikom evaluacije deskriptivne snage teorije koja objašnjava donošenje odluka (Frederick, 2005) u smislu da se teorija (kao što je to bio slučaj s teorijom očekivane korisnosti) ne smije temeljiti samo na direktno opažljivom bihevioralnom aspektu ljudskog funkcioniranja budući da tako izostavljamo jednako važne kognitivne i afektivne aspekte funkcioniranja.

Reprezentativnost

Prilikom procjenjivanja događaja, ljudi se tipično oslanjaju na heuristiku reprezentativnosti – vjerojatnost nekog događaja procjenjuju s obzirom na stupanj očite sličnosti s populacijom iz koje je izvučen i stupanj u kojem odražava istaknuta obilježja procesa kojim je generiran (Sternberg, 2005). Takva heuristika je u velikom broju slučaja korisna i točna jer „ako nešto izgleda kao patka, hoda kao patka, leti kao patka i glasa se kao patka, onda je to – patka.“ Odnosno, naše je pamćenje organizirano u kategorije i takva nam organizacija olakšava percipiranje i funkcioniranje. No, treba biti pažljiv jer pretjeranom generalizacijom činimo greške. Primjer heuristike koja spada pod pogreške zbog reprezentativnosti jest i neosjetljivost na veličinu uzorka. Klasični zadatak kojim se ispituje pristranost jest zadatak s dvije bolnice:

U gradu postoje dva rođilišta. Jedno je veće od drugoga. U većem se svakoga dana rodi otprilike 45 novorođenčadi, a u manjem oko

15. Kao što znamo, 50% novorođenčadi je muškog spola. Ali, taj postotak varira iz dana u dan, nekada je veći od 50%, a nekada manji. U razdoblju od jedne godine svako rodilište zabilježi nekoliko dana u kojima je postotak muške novorođenčadi veći od 60%. Koje je rodilište, prema vašem mišljenju, zabilježilo veći broj takvih dana?
- Veće rodilište
 - Manje rodilište
 - Oba rodilišta otprilike jednak, odnosno s maksimalnom varijacijom 5%.

Većina sudionika prilikom rješavanja ovakvog zadatka odgovori c) zato što sudionici procjenjuju da će vjerojatnost rezultata uzorka biti koherentna s odgovarajućim parametrom iz populacije, tj. misle kako uzorci različitih veličina jednako dobro i vjerno reprezentiraju populaciju iz koje su izvučeni. Zbog toga se prilikom procjene vjerojatnosti uzorka, ako se pretjerano oslanja na reprezentativnost, može pogrešno donijeti procjena neovisna o veličini uzorka (Tversky i Kahneman, 1974). Kao primjer se može navesti kako ljudi za prosječnu visinu muškaraca u određenom uzorku očekuju da bude 1,80 m samo zato jer je to prosjek populacije u kojoj se krećemo te je to najčešća visina muškaraca s kojima se susrećemo, a ne obraćaju pozornost na veličinu uzorka na temelju kojeg procjenjuju vrijednost. Istraživanja koja su ispitivala povezanost CRT-a s ovom heuristikom pokazala su kako su refleksivni sudionici točnije odgovarali na ovo pitanje od intuitivnih sudionika (Gal, Mrva i Gajdosova, 2014; Toplak, West i Stanovich, 2011). No, iako postoji statistički značajna razlika između tih dviju skupina, ipak je najveći broj ljudi u tim istraživanjima odgovarao netočno, što ide u prilog hipotezi o ljudima kao kognitivnim ljenivcima.

Pročitajte idući opis i pokušajte odgovoriti na pitanje:

Linda ima 31 godinu, neudata je, otvorena i vrlo pametna. Studirala je filozofiju. Kao studentica, ozbiljno se bavila pitanjima diskriminacije i društvene pravde i sudjelovala u protunuklearnim prosvjedima. Koja je od ovih alternativa najvjerojatnija?

- Linda je bankovna službenica.*
- Linda je bankovna službenica i aktivna je u feminističkom pokretu.*

Većina sudionika će zbog sličnosti opisa Linde s feminističkim pokretom zaokružiti opciju b) iako je ona manje vjerojatna od opcije a). Logički sud koji zadrži dvije premise s

operatorom „i“ manje je vjerojatan od bilo koje samostalne premise od kojih se sastoji. Primjer takve heuristike naziva se pogreška u zaključivanju te ona također pripada skupu heuristika reprezentativnosti. Istraživanja pokazuju kako refleksivni pojedinci točnije rješavaju ovaj zadatak od intuitivnih pojedinaca (Toplak, West, Stanovich, 2011; Oechssler, Roider i Schmitz, 2009), no Welsh, Burns i Delfabbro (2013) nisu utvrdili statistički značajnu povezanost tog zadataka s CRT-om. Isti autori navode kako CRT dobro predviđa pristranosti kod numeričkih heuristika, budući da su i zadaci u samom CRT-u numerički te dijele dosta zajedničke varijance s drugim numeričkim mjerama, dok kod nenumeričkih zadataka (kakva je i pogreška u zaključivanju), gdje nije potrebna numerička sposobnost pojedinca, CRT nije dobar prediktor. Ovakve bi pretpostavke valjalo dodatno istražiti.

Sidrenje

Ljudi često daju procjene tako što krenu s nekom početnom, zadatom vrijednosti te je prilagođavaju situaciji kako bi dobili konačan odgovor (Tversky i Kahneman, 1974). Tu početnu vrijednost pojedinac može „izvući“ iz formulacije problema, prijašnjeg iskustva ili djelomičnog izračunavanja. Slovic i Lichtenstein (1971) su pokazali kako se u bilo kojem od tih slučajeva ne načine dovoljne prilagodbe, odnosno kao da smo previše usidreni za početnu vrijednost i ne možemo se oslobođiti njezinog utjecaja. Takav fenomen se naziva „sidrenje“ (Tversky i Kahneman, 1974).

Mnogo je primjera zadataka koji demonstriraju učinak sidrenja. Najpoznatiji primjer je vjerojatno zadatak brze procjene rezultata sljedećih numeričkih izraza: a) jedna grupa procjenjuje izraz: $1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 \times 8$, b) druga grupa suprotan izraz: $8 \times 7 \times 6 \times 5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1$. Različito zadani zadaci dovode do različitih procjena iako je stvarni rezultat jednak. Naime, sudionici u roku od pet sekundi stignu pomnožiti tek prvi par brojeva te na temelju njih dolaze do procjene. Zbog toga su prosječne procjene izraza koji započinje s brojem jedan puno niže (512) nego prosječne procjene izraza koji započinje s brojem osam (2250). Također, zanimljivo je da su obje procjene daleko od točnog rezultata tih izraza (40 320) (Tversky i Kahneman, 1974).

Istraživanja koja se su bavila povezanosti CRT-a i učinka sidrenja pokazala su nikakvu ili slabu povezanost uspješnosti na CRT-u i podložnosti sidrenju (Oechssler, Roider i Schmitz, 2009; Welsh, Delfabbro i Burns,

2013; Gal, Mrva i Gajdosova, 2014), no nužno je napomenuti da ne postoji puno takvih istraživanja. Razlike u nalazima moguće je objasniti tipom postavljenih pitanja kojima se ispitivalo sidrenje. Istraživanja u kojima nije bilo pitanja koja su uključivala znanje („Kolika je duljina rijeke Temze u kilometrima? Je li dulja od 600km? Pokušajte numerički procijeniti...“), nego su pitala za procjenu rješenosti CRT-a ili vjerojatnosti pobjede u kartaškoj igri s obzirom na dobivene karte nisu utvrdila statistički značajnu povezanost između uspješnosti na CRT-u i podložnosti sidrenju. S druge strane, istraživanja koja su uključivala pitanja vezana uz opće znanje dobila su statistički značajnu, ali nisku povezanost gdje su intuitivniji sudionici imali veću podložnost sidru za razliku od refleksivnijih sudionika. Takvi rezultati su možda mogući zbog toga jer su pitanja bila vezana uz opće znanje pa su refleksivniji sudionici bolje upoznati s ispitivanom tematikom te zbog toga mogu bolje procijeniti traženu vrijednost. Oechssler, Roider i Schmitz (2009) su pokazali kako su svi pojedinci podložni sidru bez obzira na uspješnost na CRT-u, no unatoč neznačajnim razlikama postoji trend koji govori o većoj podložnosti sidrenju kod osoba uspješnijih na CRT-u. Takve su rezultate pokušali objasniti sličnosti postavljenih pitanja s kviznim situacijama. Pretpostavka je da su refleksivniji pojedinci skloniji kvizovima gdje su pitanja često postavljena u obliku „više ili manje od x“ gdje je „x“ u takvim kviznim situacijama blizu točnog odgovora. Zato postoji mogućnost da je pitanje o Temzi refleksivne pojedince podsjetilo na kvizna pitanja zbog čega su procjenjivali vrijednosti bliže osiguranom sidru.

Zaključak

Brojna su istraživanja pokazala povezanost rezultata na CRT-u s podložnosti pristranostima prilikom donošenja odluka u neizvjesnim uvjetima. Ove nalaze najbolje bismo mogli sažeti zaključkom da su refleksivni pojedinci manje podložni pristranostima od intuitivnih pojedinaca. No, takvi zaključci se moraju uzeti sa *zrnom soli* jer ipak nisu toliko robusni da bismo ih mogli uzimati zdravo za gotovo. Neki istraživači nisu uspjeli utvrditi statistički značajne razlike između refleksivnih i intuitivnih skupina, nalik na rezultate istraživanja Fredericka (2005). Mogući razlog tome jest veličina uzorka gdje je Frederick (2005) imao i do nekoliko desetaka puta veći uzorak od drugih istraživača. To ukazuje na mogućnost teško uhvatljivih efekata, što čini nužnim potrebu za većim uzorcima sudionika. Nadalje, neki istraživači tvrde da CRT nije ništa

više nego numerička sposobnost te da on može biti dobar prediktor za heuristike koje su numerički utemeljene (npr. neosjetljivost na veličinu uzorka), dok za druge on nije dobar prediktor (poput sidrenja ili pogreške u zaključivanju). Neki rezultati istraživanja o povezanosti rezultata na CRT-u i preferenciji rizika pokazali su nekonzistentnosti s teorijom perspektive te se time pokazuje velika važnost povezivanja empirijskih rezultata s postavkama teorije, čime ona dobiva na svojoj deskriptivnoj vrijednosti.

No, s druge strane, CRT nudi mnoge prednosti. Ako je namjera istraživača podijeliti ljudi u skupine koje se razlikuju u kognitivnim sposobnostima, CRT je vrlo primamljiv test. Izvorni se test sastoji od samo tri pitanja i njegova provedba traje par minuta, a ima jednaku ili čak i bolju prediktivnu valjanost od nekih testova čija provedba traje satima (Frederick, 2005). Ali, njegova prednost je ujedno i mana zato što su pitanja postala poznata među populacijom jer njegova kratkoća omogućuje jednostavno širenje društvenim mrežama. Zbog toga je nužno proširenje testa, koje je i učinjeno (Toplak, West, i Stanovich, 2014). Također prilikom korištenja izvornog CRT-a nužno je ispitati poznatost pitanja kod sudionika jer je pokazano kako, zbog poznatosti, rezultati na CRT-u rastu, ali podložnost pristranostima ostaje na istoj razini (Welsh i Begg, 2017). Iduća prednost CRT-a naspram nekih drugih mjera (poput NFC-a, eng. *need for cognition*) jest da on predstavlja test snage, a ne mjeru samoprocjene, čime se umanjuje davanje socijalno poželjnih odgovora i u većoj mjeri osigurava mjerjenje kognitivnih sposobnosti pojedinca.

Kao što je već spomenuto, ovaj rad je svime napisanim samo zagrebao površinu ovog područja jer postoji velika količina do sada utvrđenih heuristika (i njihovih povezanosti s rezultatima na CRT-u) te ih je nemoguće sve uvrstiti u ovaj pregledni rad. Stoga je cilj autora bio potaknuti studente na samostalno istraživanje i rudarenje za radovima u ovome području.

Literatura

- Tversky, A. i Kahneman, D. (1981). The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science*, 211, 453-458.

- De Neys, W., Rossi, S. i Houdé, O. (2013). Bats, balls, and substitution sensitivity: Cognitive misers are no happy fools. *Psychonomic Bulletin & Review*, 20, 269-273.
- Frederick, S. (2005). Cognitive Reflection and Decision Making. *Journal of Economic Perspectives*, 19, 25-42.
- Eviatini, H. (2014) Što su heuristike? U: D. Polšek i K. Bovan (Ur.), *Uvod u bihevioralnu ekonomiju* (str. 49-55). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Gal, P., Mrva, M. i Gajdosova, Z. (2014). The cognitive reflection test and the propensity to use heuristics in decision making. *Comenius Management Review*, 8, 29-40.
- Greenfinch, P. (2014). Što je bihevioralna ekonomija? U: D. Polšek i K. Bovan (Ur.), *Uvod u bihevioralnu ekonomiju* (str. 39-46). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Kahneman, D. (2013). *Misliti, brzo i sporo*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Kahneman, D. i Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk. *Econometrica*, 47, 263-291.
- Nofsinger, J.R. i Varma, A. (2007). How analytical is your financial advisor? *Financial Services Review*, 16, 245-260.
- Oechssler, J., Roider, A. i Schmitz, P.W. (2009). Cognitive abilities and behavioral biases. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 72, 147-152.
- Slovic, P. i Lichtenstein, S. (1971). Comparison of Bayesian and Regression Approaches to the Study of Information Processing in Judgment. *Organizational Behaviour and Human Performance*, 6, 649-744.
- Stanovich, K.E. i West, R.F. (2000). Individual differences in reasoning: Implications for the rationality debate? *Behavioral and Brain Sciences*, 23, 645-726.
- Sternberg, R. (2005). *Kognitivna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Toplak, M.E., West, R.F. i Stanovich, K.E. (2011). The Cognitive Reflection Test as a predictor of performance on heuristics-and-biases tasks. *Memory and Cognition*, 39, 1275-1289.
- Toplak, M.E., West, R.F. i Stanovich, K.E. (2014). Assessing miserly information processing: An expansion of the Cognitive Reflection Test. *Thinking and Reasoning*, 20, 147-168.
- Tversky, A. i Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185, 1124-1131.
- Tversky, A. i Kahneman, D. (1986). Rational Choice and the Framing of Decisions. *Journal of Business*, 59, 251-278.
- Welsh, M. i Begg, S. (2017). The Cognitive Reflection Test: familiarity and predictive power in professionals. *Proceedings of the 39th Annual Conference of the Cognitive Science Society*, 3497-3502.
- Welsh, M., Burns, R.N. i Delfabbro, P. (2013). The Cognitive Reflection Test: how much more than numerical ability? *Proceedings of the 35th Annual Conference of the Cognitive Science Society*, 1587-1592.

Abstract

Behavioural economics is a relatively new branch of economics that uses knowledge of psychology to explain human economic behaviour. This paper provides a brief overview of the relationship between the results from The Cognitive Reflection Test (CRT) and biases in decision making under uncertainty. According to the CRT results, people can be characterised as impulsive or reflexive, and this has proved to be a crucial variable in decision making. This paper focuses on the heuristics of representativeness, anchoring and time and risk preferences. It has generally been shown that reflexive individuals are less susceptible to biases than intuitive individuals, but the findings are not robust, so they do require further research.

Keywords: Cognitive Reflection Test, heuristics, cognitive style, behavioural economics

Mračna strana ljudske ličnosti - mračna trijada

VLADO BRCKOVIĆ

Mračna trijada je pojam koji privlači velik interes istraživača, ali i javnosti. Riječ je o konceptu koji se sastoji od tri crte ličnosti (makijavelizma, narcizma i psihopatije), koje nisu uključene u većinu dominantnih osobinskih modela ličnosti, ali predstavljaju koristan izvor informacija o individualnim razlikama u ličnosti nekliničke populacije. Svrha ovog članka jest prikazati neke od temeljnih spoznaja istraživanja koja su u svom fokusu imala mračnu trijadu. U uvodnom dijelu definiramo koncept mračne trijade, njeno porijeklo i komponente, a potom navodimo nalaze nekih istraživanja koja uspoređuju mračnu trijадu s FFM i HEXACO modelima ličnosti te navodimo često korištene instrumente za mjerjenje mračne trijade. Pružamo osvrt i na spolne razlike i strategije izbora partnera osoba izraženih crta ličnosti mračne trijade, a članak završavamo prikazom i analizom primjera fiktivnih osoba s izraženim crtama mračne trijade u popularnoj kulturi.

Ključne riječi: mračna trijada, ličnost, spolne razlike, popularna kultura.

Što je mračna trijada

Mračna trijada ličnosti relativno je nov pojam. Koncept su osmisili psiholog Delroy Paulhus i njegov tadašnji student Kevin Williams. On se odnosi na činjenicu da se makijavelizam, subklinički narcizam i subklinička psihopatija kao crte ličnosti nerijetko pojavljuju zajedno (Paulhus i Williams, 2002). Osobe s izraženim makijavelističkim karakteristikama manipulativne su, sklone obmanjivanju i iskorištavanju drugih, imaju ciničan stav prema moralnosti i usmjerene su prema vlastitom interesu (Furnham, Richards i Paulhus, 2013). Naziv potječe od talijanskog renesansnog diplomata i pisca Machiavellija koji u svojoj knjizi *// Principe (Vladar)* piše o umijeću vladanja savjetujući vladarima kako ostati na vlasti koristeći nerijetko okrutne i nemoralne metode poput ubojstva političkih rivala (Muris, Merckelbach, Otgaar i Meijer, 2017).

Narcizam obuhvaća osjećaj osobne grandioznosti, superiornosti i dominantnosti nad drugima (Furnham, Richards i Paulhus, 2013), a ime je dobio po grčkom mitu o Narcisu, mladom lovcu kojeg je zasljeplila vlastita ljepota i veličina, ignoriravši i preziravši pri tom svu naklonost i ljubav drugih ljudi (Campbell, Miller i Buffardi, 2010). Psihopatija, smatrana „najmračnijom“ iz trijade, odnosi se na nedostatak empatije i osjećaja srama, krivnje i

grižnje savjesti te na visoku impulzivnost i traženje uzbudjenja (Furnham, Richards i Paulhus, 2013). Koncept psihopatije potječe iz psihijatrijske prakse, a nastao je sustavnim promatranjem pacijenata s naglašenim prethodno navedenim karakteristikama (Muris i sur., 2017).

Mračna trijada i druge crte ličnosti

Paulhus i Williams (2002) su u svom izvornom istraživanju utvrdili u kojoj su mjeri kod ljudi prisutne crte ličnosti mračne trijade i dimenzije petfaktorskog modela ličnosti (ekstraverzija, ugodnost, savjesnost, neuroticizam i otvorenost prema iskustvima) te ih međusobno usporedili. Interkorelacije crta ličnosti mračne trijade dobivene su u vrijednostima od .25 do .50. Od dimenzija petfaktorskog modela ličnosti značajnu korelaciju sa sve tri crte mračne trijade jedino je imala crta ugodnosti (korelacije od -.25 do -.47). Vrijedi spomenuti kako je korelacija negativnog smjera, što je u skladu s očekivanjima s obzirom na to da ugodnost uključuje obzirnost prema drugima, a crte ličnosti mračne trijade tu crtu isključuju. Ovom su se temom nastavili baviti brojni istraživači. Tako su Muris i suradnici (2017) proveli meta-analizu na temelju 143 znanstvena rada koji se bave temom mračne trijade u kojoj su izvorni rezultati, koje su dobili Paulhus i Williams, replicirani. Prosječne interkorelacije crta ličnosti mračne trijade variraju od umjerenih do visokih, pri čemu narcizam i makijavelizam koreliraju u prosjeku .34, narcizam i psihopatija .38, a makijavelizam i psihopatija .58, dok su korelacijske crte ličnosti mračne trijade s ugodnošću dobivene u rasponu od -.21 do -.46. Korelacijske s ostalim dimenzijama petfaktorskog modela ličnosti nisu

toliko jednoznačne. Ono što se čini sigurnim jest da narcizam pozitivno korelira s ekstraverzijom te se javlja manja negativna povezanost makijavelizma i psihopatije sa savjesnošću. Dakle, osobe izraženih crta ličnosti mračne trijade u prosjeku su manje ugodne i savjesne od prosjeka.

U nekim novijim istraživanjima (Ashton i sur., 2013; Aghababaei, Mohammadtabar i Saffarinia, 2014) korišten je HEXACO model ličnosti koji, uz dimenzije ekstraverzija (eng. *extraversion*), ugodnost (eng. *agreeableness*), savjesnost (eng. *conscientiousness*), emocionalnost (eng. *emotionality*) i otvorenost ka iskustvu (eng. *openness to experience*) koje se preklapaju s dimenzijama petfaktorskog modela ličnosti, koristi i šestu dimenziju pod nazivom iskrenost/poniznost (eng. *honesty/humility*). Ona opisuje individualne razlike među ljudima u iskrenosti, poštenju, skromnosti i izbjegavanju pohlepe. Dobivene prosječne korelacije crta ličnosti mračne trijade s navedenom crtom iskrenost/poniznost najveće su dosad dobivene korelacije crta ličnosti mračne trijade s nekom drugom crtom ličnosti i nalaze se u rasponu od -.41 do -.61 (Muris i sur., 2017). Prema tome, možemo zaključiti kako su osobe izraženih crta ličnosti mračne trijade manje iskrene, poštene i skromne te sklonije pohlepi od prosjeka.

Kako mjeriti mračnu trijadu?

Iako mračna trijada kao pojam postoji tek od 2002. godine, njeni pojedinačni aspekti poznati su od ranije kao zasebni konstrukti te postoje pojedinačne mjere za svaki od njih. Najčešći instrument za mjerjenje narcizma jest NPI (Raskin i Hall, 1979), Mach-IV-inventar (Christie i Geis, 1970) najčešće je korištena mjera za makijavelizam, a SRP-skala (Hare, 1985; Paulhus, Neumann i Hare, 2009) predstavlja često korištenu mjeru subkliničke psihopatije (Furnham, Richards i Paulhus, 2013). Posljednjih se godina pokušavalo razviti instrumente koji mjere sva tri konstrukta mračne trijade u istom upitniku, a prema našim spoznajama dosad su razvijena dva instrumenta koja su se pokazala uspješnima u tome. Prvi takav instrument jest tzv. *Dirty Dozen*, kratki upitnik koji sadrži po četiri čestice za svaki od aspekata mračne trijade (Jonason i Webster, 2010). Nešto duži upitnik od 27 čestica razvili su Jones i Paulhus (2014) pod nazivom SD3 (*Short Dark Triad*). Ipak, mračna trijada pokazala se kompleksnim konstruktom. Postojeći su instrumenti možda „strukturno prejednostavni“ i ne uspjevaju zadovoljavajuće

obuhvatiti kompleksnost konstrukta (Muris i sur., 2017).

Spolne razlike i strategije izbora partnera

Postoje jasne razlike između muškaraca i žena u crtama ličnosti mračne trijade. Muškarci postižu generalno viši rezultat na svim trima konstruktima mračne trijade od žena neovisno o korištenim instrumentima (Paulhus i Williams, 2002; Muris i sur., 2017). Muris i suradnici (2017) navode da su vjerojatni razlozi tome biološki (npr. učinak testosterona) i socijalni faktori (npr. rodne uloge). Takve spolne razlike u crtama ličnosti mračne trijade konzistentno su replicirane u istraživanjima (Furnham, Richards i Paulhus, 2013). U pokušaju objašnjavanja mračne trijade iz evolucijskog gledišta i njenih adaptivnih prednosti znanstvenici su proveli istraživanja strategija izbora partnera. Ona su pokazala kako su osobe s izraženim crtama ličnosti mračne trijade u prosjeku sklonije korištenju „brze“ strategije izbora partnera, izvještavaju o većem broju seksualnih partnera, imaju pozitivniji stav prema neobvezujućim seksualnim odnosima (Jonason, Li, Webster i Schmitt, 2009), niže standarde kod izbora kratkoročnih partnera (Jonason, Valentine, Li i Harbeson, 2011), sklonije su krađi partnera (Jonason, Li i Buss, 2010) i zloupotrebi supstanci pri situacijama koje uključuju potencijalno pronalaženje partnera poput izlazaka i druženja (Jonason, Koenig i Tost, 2010). Nalaz se objašnjava deficitom u samokontroli, impulzivnošću, sebičnošću i ostalim karakteristikama mračne trijade (Jonason i sur., 2009). Također, manja izbirljivost kod odabira partnera i kratkotrajnost veza moguća su posljedica nemogućnosti osoba s izraženim crtama ličnosti mračne trijade da održe dugoročne veze zbog njihove „mračne“ prirode koja u dugoročnim vezama s vremenom dođe do izražaja. Stoga je moguće da su osobe s izraženim crtama ličnosti mračne trijade prisiljene koristiti se kratkoročnim strategijama izbora partnera kao jedinom opcijom (Jonason i sur., 2011). Ipak, neka su istraživanja pokazala da stvari možda nisu toliko jednostavne. McDonald, Donnellan i Navarrete (2012) ističu kako različiti elementi unutar konstrukta mračne trijade i njegovih komponenti mogu imati drugačiji utjecaj na strategije izbora partnera pojedinaca. Primjerice, facetu psihopatije *impulzivna antisocijalnost* autori povezuju s „brzom“ strategijom izbora partnera, dok facetu *neustrašiva dominacija* povezuju sa „sporom“ strategijom izbora partnera.

Mračna trijada u popularnoj kulturi

Usprkos uobičajenom vjerovanju da su crte ličnosti mračne trijade društveno nepoželjne, Jonason, Webster, Schmitt, Li i Crysel (2012) ističu kako je popularna kultura prepuna likova koji ih utjelovljuju. James Bond, Dr. Gregory House i Batman samo su neki od popularnih antijunaka iz knjiga, stripova, filmova i serija koje autori navode kao primjere likova iz popularne kulture s izraženim karakteristikama mračne trijade.

Iako je svaki pojedini glumac odglumio ulogu nešto drugačije, Jonason i suradnici (2012) pronađaju neke zajedničke karakteristike u svim verzijama Jamesa Bonda, koje odražavaju mračnu trijadu njegove ličnosti, a posebice psihopatije. James Bond posjeduje instinkt ubojice, sposoban je ubiti svakoga, bilo vatreñim oružjem ili golim rukama. Njegov hladan stav i nebriga za druge, uz naglašen nedostatak empatije vjerojatno su u podlozi njegove sklonosti interpersonalnoj agresivnosti. Njegov stil u romantičnim odnosima usmjeren je na kratkotrajne seksualne avanture i krađu partnera. Gregory House, iz medicinske TV-drame Dr. House, također posjeduje naglašene karakteristike mračne trijade ličnosti (Jonason i sur., 2012). Svoj nedostatak empatije za pacijente House pravda time da je cilj (izlječenje pacijenta) jedino što je bitno. Dr. House čest je klijent prostitutki, nesposoban je održati svoju dugotrajnu vezu s Cuddy (koja mu je istodobno i šefica), zloupotrebljava lijekove (Vicodin) te je sklon riskiranju. Bruce Wayne postaje Batman nakon što je kao dječak svjedočio ubojstvu obaju roditelja tokom pljačke u mračnoj ulici. On je agresivan i često nemilosrdan prema kriminalcima, njegovo je ponašanje prema drugima antisocijalno (iznimke su batler Alfred i osobe prema kojima pokazuje romantični interes) te doživljava sebe kao posebnog i izvan okvira zakona (Jonason i sur., 2012).

Jonason i suradnici (2012) navode primjer junaka iz trilogije *Kum*. Protagonist te trilogije je antijunak Michael Corleone, sin mafijaškog dona koji postaje njegov nasljednik na čelu mafijaške obitelji Corleone. Iako Michael u početku ne pokazuje gotovo nikakve znakove posjedovanja karakteristika mračne trijade ličnosti, njegovo postupno uplitanje u „obiteljske poslove“ (npr. ucjena, iznuđivanje, ubojstvo) dovodi te karakteristike na vidjelo. S vremenom Michael razvija sposobnost manipulacije (makijavelizam) ne samo ljudima koji za njega rade, nego čak i najbližim članovima obitelji. Uz to što ima izražen makijavelizam, Michael ponekad pokazuje

sklonost ravnodušnom zanemarivanju dobroti njemu najbližih osoba (obilježje psihopatije), što kulminira njegovom naredbom za ubojstvima vlastitog brata i šogora. Michael također pokazuje znakove narcizma jer vidi sebe kao jedinog sposobnog da vodi obitelj te vidi svoju mafijašku obitelj superiornom drugim mafijaškim obiteljima. Usprkos tim manama, on je prikazan kao junak u filmovima – snažan zaštitnik sebe, svoje obitelji i njihovih kolektivnih interesa. Iako ne radi u okvirima zakona, on štiti svoju obitelj pod svaku cijenu, što je vrlina koja je gotovo univerzalno prihvaćena.

Zaključak

Istaknuto je kako su osobe izraženih crta ličnosti mračne trijade nešto manje iskrene/ponizne, ugodne i savjesne u odnosu na prosječne osobe. *Dirty Dozen* kratki upitnik i nešto duži SD3 (*Short Dark Triad*) predstavljeni su kao najčešće korišteni postojeći instrumenti koji mijere crte ličnosti mračne trijade. Istaknute su i spolne razlike prema kojima muškarci postižu nešto više rezultate u mjerenu crta ličnosti mračne trijade od žena i prema kojima su osobe izraženih crta ličnosti mračne trijade sklonije koristiti se kratkoročnim i „brzim“ strategijama izbora partnera, imaju kraće veze i veći broj partnera od prosjeka. Članak obuhvaća primjere osoba izraženih crta ličnosti mračne trijade iz knjiga, stripova, filmova i serija te uvid u neke od manifestacija mračne trijade u današnjoj popularnoj kulturi.

Literatura

Aghababaei, N., Mohammadtabar, S., & Saffarinia, M. (2014). Dirty Dozen vs. the H factor: Comparison of the Dark Triad and Honesty–Humility in prosociality, religiosity, and happiness. *Personality and Individual Differences*, 67, 6-10.

Campbell, W. K., Miller, J. D. i Buffardi, L. E. (2010). The United States and the “culture of narcissism”: An examination of perceptions of national character. *Social Psychological and Personality Science*, 1, 222–229.

Christie, R., i Geis, F. L. (1970). How devious are you? Take the Machiavelli test to find out. *Journal of Management in Engineering*, 15(4), 17.

Furnham, A., Richards, S. i Paulhus, D. (2013). The dark triad: A 10-year review. *Social & Personality Psychology Compass*, 7, 199–216.

- Hare, R. D. (1985). Comparison of procedures for the assessment of psychopathy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53, 7–16.
- Jonason, P. K., Koenig, B. i Tost, J. (2010). Living a fast life: The Dark Triad and Life History Theory. *Human Nature*, 21(4), 428-442.
- Jonason, P. K., Li, N. P. i Buss, D. M. (2010). The costs and benefits of the Dark Triad: Implications for mate poaching and mate retention tactics. *Personality and Individual Differences*, 48(4), 373-378.
- Jonason, P. K., Li, N. P., Webster, G. D. i Schmitt, D. P. (2009). The dark triad: Facilitating a short-term mating strategy inmen. *European Journal of Personality*, 23, 5–18.
- Jonason, P. K., Valentine, K. A., Li, N. P. i Harbeson, C. L.(2011). Mate selection and the dark triad: Facilitating a short-term mating strategy and creating a volatile environment. *Personality and Individual Differences*, 51, 759–763.
- Jonason, P. K. i Webster, G. D. (2010). The Dirty Dozen: A concise measure of the dark triad. *Psychological Assessment*, 22, 420–432.
- Jonason, P. K., Webster, G. D., Schmitt, D. P., Li, N. P. i Crysel, L. (2012). The antihero in popular culture: Life history theory and the dark triad personality traits. *Review of General Psychology*, 16, 192–199.
- Jones, D. N. i Paulhus, D. L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3): A brief measure of dark personality traits. *Assessment*, 21, 28–41.
- Lee, K., Ashton, M. C., Wiltshire, J., Bourdage, J. S., Visser, B. A., & Gallucci, A. (2013). Sex, power, and money: Prediction from the Dark Triad and Honesty–Humility. *European Journal of Personality*, 27(2), 169-184.
- McDonald, M. M., Donnellan, M. B. i Navarrete, C. D. (2012). A life history approach to understanding the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 52(5), 601-605.
- Muris, P., Merckelbach, H., Otgaar, H. i Meijer, E. (2017). The Malevolent Side of Human Nature: A Meta-Analysis and Critical Review of the Literature on the Dark Triad (Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy). *Perspectives on Psychological Science*, 12(2), 183–204.
- Paulhus, D. L., Neumann, C. S., & Hare, R. D. (2009). Manual for the self-report psychopathy scale. *Toronto, Canada: Multi-Health Systems*.
- Paulhus, D. L. i Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556–563.
- Raskin, R. N., i Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological reports*, 45(2), 590-590.

Abstract

In recent years, The Dark Triad attracted interest of the research community, as well as the public. It is a concept composed of three empirically overlapping components: Machiavellianism, narcissism and psychopathy. The purpose of this paper is to present some of the fundamental research findings on this topic. The paper starts by defining the concept of The Dark Triad, its origin and components, continues with citing findings from a large body of research comparing The Dark Triad with five-factor and HEXACO personality models and finally presents the most widely used existing instruments for measuring the Dark Triad. Gender differences and mating strategies of individuals with pronounced Dark Triad traits are also included, and the article ends with depicting and analysing examples of fictional Dark Triad characters in popular culture.

Keywords: dark triad, personality, gender difference, popular culture

Ljubomora u partnerskim odnosima: pregled osobnih i situacijskih prediktora

LUCIJA KRAPANIĆ

U radu su razmatrani neki od faktora koji su povezani s ljubomorom u partnerskim odnosima te pokušaji objašnjenja tih povezanosti. Pružen je pregled osobnih faktora kao što su spol, dob, stil privrženosti, samopoštovanje, redoslijed rođenja i fluktuirajuća asimetrija te njihova uloga u doživljavanju ljubomore. Razmotreni su i neki situacijski faktori poput stadija romantične veze, uzimanja hormonalnih kontraceptiva te prisutnosti emocionalnih podražaja.

Ključne riječi: ljubomora, partnerski odnosi, osobni prediktori, situacijski prediktori

Uvod

Ljubomora je skup misli, osjećaja i ponašanja koji se razvijaju kao posljedica percepcije osobne prijetnje i/ili prijetnje odnosu (White, 1981). Različiti autori različito tipiziraju ljubomoru pa je tako Bringle, Renner, Terry i Davis (1983), bazirajući se na različitim situacijama u kojima se pojavljuje, dijele na radnu (npr. situacija u kojoj netko drugi dobije pohvalu za nešto što smo mi učinili), socijalnu (npr. grupa nas ne uključi u svoje aktivnosti), seksualnu (npr. saznamo da naš partner ima ljubavnu aferu s nekim) i obiteljsku (npr. brat/sestra dobije poklon, a mi ne). Buunk (1997) pak polazi od ljubomore u partnerskim odnosima te je dijeli na reaktivnu, ona koja je izazvana (percipiranim) nevjernim ponašanjem partnera, preventivnu, karakteriziranu pretjeranim reakcijama na najmanje znakove partnerova interesa za treće osobe, i anksioznu koju karakterizira intenzivno razmišljanje o mogućnostima partnerove prevare, praćenu snažnom uznemirenošću, zabrinutošću i sumnjičavošću. Pfeiffer i Wong (1989), po uzoru na Whiteovu (1981) definiciju razlikuju kognitivnu, emocionalnu i bihevioralnu ljubomoru. Kognitivna se odnosi na sumnju vezanu uz partnerovu nevjерu, emocionalna na osjećaj uznemirenosti, a bihevioralna na detektirajuća i obrambena ponašanja koja se događaju kad osoba percipira postojanje rivala. Ovaj se pregled koncentriра na široko područje ljubomore u kontekstu romantičnih odnosa, odnosno vrstu ljubomore koju bi Bringle i sur. (1983) nazvali seksualnom.

Lucija Krapanić, Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju,
ORCID: 0000-0001-8770-7874.

Ljubomora i osobni faktori

Spol

Količina građe vezane uz muško-ženske razlike u doživljavanju ljubomore zaista je impresivna, a najvažniji su nalazi nerijetko stanovnici psihologičkih udžbenika (npr. Buss, 2015; Parrott 2001). Pa ipak, iako se radi o relativno poznatim nalazima, bilo bi pogrešno izostaviti spol kao važan korelat ljubomore, a isto tako i ne prikazati različite metode kojima su se autori služili u svojim istraživanjima.

Žene i muškarci bi se trebali razlikovati u tome koja im vrsta nevjere, seksualna ili emocionalna, izaziva veću nelagodu i uznemirenost, te bi ta pojava trebala biti posljedica različitosti adaptivnih problema s kojima su se tijekom evolucije suočili (Buss, Larsen, Westen i Semmelroth, 1992). Budući da se oplodnja odvija u tijelu žene, muškarci ne mogu biti sigurni u očinstvo. Stoga, evolucijska teorija predviđa da će se ljubomora javiti kao pomoć kod tog adaptivnog problema: oni osjetljiviji na znakove seksualne nevjere bit će motivirani ukloniti prijetnju odnosu s partnericom što će dovesti do toga da će biti sigurniji u svoje očinstvo te će se u manjoj mjeri izložiti riziku ulaganja u tuđe potomstvo, a time i u tuđe gene. S druge strane, ženama bi se trebala javiti ljubomora zbog mogućeg gubitka partnerova ulaganja u njih i njihovo potomstvo. Zbog toga će one biti osjetljivije na znakove partnerova stvaranja duboke emocionalne povezanosti s drugom ženom te biti motivirane ukloniti prijetnju te vrste, povećavajući tako sigurnost partnerovih ulaganja. Međutim, oba bi spola trebala osjećati nelagodu i kod emocionalne i kod seksualne nevjere jer su one povezane u svakodnevnom životu (Buss, 1989; prema Buss i sur., 1992).

Kako bi provjerili iznesene prepostavke, Buss i sur. (1992) razvili su paradigmu prisilnog izbora između dviju tvrdnji od kojih se jedna odnosi na hipotetsku seksualnu, a druga na emocionalnu nevjero. Ispostavilo se da muškarce doista više uzinemiruje pomisao na seksualnu nevjero njihove partnerice dok žene više uzinemiruje pomisao na emocionalnu nevjero njihova partnera. Taj je nalaz odonda repliciran u brojnim istraživanjima i u različitim kulturama (Pavela i Šimić, 2012; Fernandez, Sierra, Zubeidat i Vera-Villarroel, 2006; Sagarin, Becker, Guadagno, Nicastle i Millevoi, 2003; Buss, Shackelford, Kirkpatrick, Choe, Lim, Hasegawa, ... i Bennett, 1999; Buunk, Angleitner, Oubaid i Buss, 1996).

Da sve ne ostane na hipotetskim situacijama, istraživači su se bavili i stvarnim iskustvima žena i muškaraca. Tako u studiji Sagarina i sur. (2003) muškarci koji su bili žrtve nevjere izvještavaju o većem stupnju uzinemirenosti seksualnom nevjerom od onih koji to nisu bili, dok se kod žena ta razlika ne pojavljuje. Kad se radi o počiniteljima nevjere, situacija je nešto drukčija: žene počiniteljice su osjetljivije na seksualnu nevjero od žena koje nisu bile neverne, dok se kod muškaraca ta razlika ne pokazuje značajnom. Nažalost, u opisanom radu nije pruženo moguće objašnjenje posljednjeg nalaza niti je specifikiran oblik nevjere kojeg su doživjeli ili počinili sudionici.

Schützwohl (2004) je muško-ženskim razlikama u ljubomori pristupio na metodološki nešto drugačiji način. Nizom dosjetljivih eksperimenata u kojima se služio implicitnim mjerama došao je do nalaza koji u velikoj mjeri potvrđuju hipoteze adaptacionista. Korištenjem implicitnih metoda mjerjenja ljubomore želio je izbjegći eventualni utjecaj socijalne poželjnosti na odgovore sudionika. U prvom istraživanju rezultati su pokazali da muškarci i žene imaju kraće vrijeme reakcije na znakove one vrste nevjere koja je za njih značila više štete tijekom evolucije, što znači da ih i brže procesiraju. Nadalje, otkriveno je da, kada se suoče sa sumnjom da im je partner nevjeran, žene u većoj mjeri postavljaju pitanja vezana uz emocionalnu nevjero („Voliš li me još?“), dok muškarci češće postavljaju pitanja koja impliciraju seksualnu nevjero („Jesi li spavala s njim?“) (Schützwohl, 2006). Schützwohl i Koch (2004) uvode dosjećanje i različite razine prijetnje kao nove elemente u istraživanjima ljubomore. Pokazalo se da se muškarci u iznenadnom zadatku dosjećanja kratke priče više dosjećaju tragova seksualne nevjere (npr.

„Ona odjednom odbija imati spolni odnos s vama“), dok se žene više dosjećaju znakova emocionalne nevjere (npr. „On se ponaša nervozno kad se pojavi ime određene žene u razgovoru s vama“) te se ta razlika među spolovima dobiva jedino kada se priča odnosi na sudionike (situacija veće osobne prijetnje). U situaciji manje prijetnje (kad se u priči radi o trećim ljudima, neimenovanom paru) muško-ženske razlike nestaju.

Kad se radi o partnerovoj nevjeri s osobom njegovog/istog spola, spolne razlike nestaju: i muškarci i žene više su uzinemireni emocionalnom nevjerom te su značajno manje ljubomorni nego kad se radi o nevjeri njihova partnera s osobom različita spola od partnerovog (Sagarin i sur., 2003). Ovaj nalaz može ukazivati na to da su spolne razlike ovisne i o kontekstu: budući da u homoseksualnim odnosima nema mogućnosti začeća, adaptivni mehanizmi različiti u muškaraca i žena ne aktiviraju se te tako nestaju i razlike između spolova.

Što se tiče ljubomore u homoseksualnim vezama, Harris (2002) dolazi do zaključka da su gotovo sve homoseksualne osobe (95% žena i 74% muškaraca) više uzinemirene hipotetskom emocionalnom nevjerom nego onom seksualnom, dok su izvještaji heteroseksualnih bili konzistentni s onima iz prijašnjih istraživanja. Ovakvi rezultati možda se mogu objasniti nalazom Peplau i Cochranove (1980; prema Peplau i Cochran, 1983) da je seksualna ekskluzivnost važnija heteroseksualcima nego homoseksualcima. Ljubomora se javlja u onim područjima koja su nam važna s obzirom na to da se tada percipira prijetnja samopoimanju ili beneficijama nekog odnosa (Salovey i Rodin, 1984; prema Harris, 2002). Iz ovog proizlazi kako je moguće da seksualna nevjera manje uzinemiruje homoseksualne osobe jer manje prijeti njihovu samopoštovanju ili da, za razliku od heteroseksualnih veza, ne uključuje prijeteće posljedice za njihov romantični odnos (Harris, 2002).

Koliko god da se evolucijski pogled na ljubomoru čini zanimljivim, valja napomenuti da postoji i drukčije, tzv. sociokognitivno gledište, kao i nalazi koji govore o gore opisanoj razlici između muškaraca i žena kao rezultatu razlika u interpretaciji dokaza o nevjeri (Harris, 2003; DeSteno, Bartlett, Braverman i Salovey 2002). Radi se o tzv. hipotezi uvjerenja prema kojoj su ljudi osjetljiviji na onu vrstu nevjere za koju smatraju da podrazumijeva obje ranije navedene vrste (DeSteno i sur., 2002). Dakle, žene su osjetljivije na emocionalnu nevjero jer smatraju da ona nužno uključuje i seksualnu

nevjeru, dok su muškarci uznemireniji zbog seksualne nevjere jer smatraju da tada postoji i emocionalna.

Dob

Istražujući povezanost dobi i ljubomore Shackelford, Voracek, Schmitt, Buss, Weekes-Shackelford i Michalski (2004) dobili su nalaz da ranije navedene spolne razlike u ljubomori perzistiraju s porastom dobi, no da se s porastom dobi smanjuje veličina razlike između spolova, što je sukladno nalazima drugih istraživanja (Green i Sabini, 2006; Voracek, 2001). Starije žene češće nego mlađe procjenjuju partnerovu seksualnu nevjera kao više uznemirujuću od one emocionalne. Objašnjenje možda leži u tome da je vjerojatnost da starije žene imaju malu djecu ovisnu o njima manja nego za mlađe žene, pa bi partnerova emocionalna nevjera za njih imala benignije posljedice nego što je to slučaj s mlađim ženama.

Samopoštovanje

Nalazi o korelaciji između samopoštovanja i ljubomore pokazali su se nekonzistentnima. Naime, neki su autori izvjestili o negativnoj povezanosti između ovih dviju varijabli (npr. Bringle, 1981; DeSteno, Valdesolo i Bartlett, 2006). Objašnjenje za takvu povezanost moglo bi ležati u tome da je situacija ljubomore ustvari prijetnja gubitkom koju ljudi mogu percipirati kao rezultat vlastita podbačaja (Bringle, 1981). DeSteno, Valdesolo i Bartlett (2006) idu korak dalje te uspijevaju dokazati da situacija partnerovog interesa za rivala rezultira snižavanjem razine samopoštovanja, dok se intenzitet ljubomore istovremeno povećava. Dakle, u situaciji koja izaziva ljubomoru ugroženo samopoštovanje funkcionira kao medijator intenziteta doživljaja ove emocije. Nadalje, isti autori pružaju dokaze i o kauzalnoj povezanosti između ljubomore i agresivnosti. Sažeto rečeno, fluktuacije u samopoštovanju koje su rezultat partnerovog interesa za rivala služe kao pokazatelj prijetnje gubitka važnog odnosa, tj. odnosa s partnerom, te, zauzvrat, rasplamsavaju averzivnu emociju ljubomore, koja onda potiče na akciju u smjeru zadržavanja odnosa (DeSteno, Valdesolo i Bartlett, 2006).

S druge strane, valja napomenuti da postoje studije u kojima nema povezanosti ljubomore i samopoštovanja (npr. White, 1981; Buunk, 1982), kao i one u kojima je dobivena povezanost samo na muškom (Buunk, 1986) ili ženskom uzorku (npr. Buunk, 1997).

Dio objašnjenja za ovako raznolike nalaze možda leži u varijacijama u metodama koje su korištene za ispitivanje ovih dvaju konstrukata.

Stil privrženosti

Što se tiče odnosa ljubomore i stila privrženosti, nađeno je da su sigurno privrženi partneri manje ljubomorni od onih izbjegavajućeg stila privrženosti, a najljubomorniji su oni ambivalentno-opirućeg stila (koji se „grčevito drže“ za njima bliske osobe) (Buunk, 1997). Slične su rezultate nešto ranije i s nešto drugačijom terminologijom dobili i Collins i Read (1990). Za osobe ambivalentno-opirućeg stila, relativno je razumljivo da doživljavaju velik strah povezan s mogućnošću gubitka partnera. S druge pak strane, neobično je da osobe izbjegavajućeg stila privrženosti, koje su relativno neovisne i izbjegavaju intimnu povezanost, osjećaju veću ljubomoru od sigurno privrženih. Autor sugerira da je moguće da su ti pojedinci zapravo povezani sa svojim partnerom i ovisni o njemu, ali se boje partnerova ostavljanja jer osjećaju da ne ispunjavaju njegove potrebe zbog svoje distanciranosti.

U radu Sharpsteena i Kirkpatricka (1997) koji se također bave privrženošću i ljubomorom dobiveno je da sigurno privrženi u situaciji ljubomore lјutnju usmjeravaju na partnera i pokušavaju održati vezu, oni izbjegavajućeg stila privrženosti skloniji su svoju lјutnju usmjeriti prema rivalu, dok se oni ambivalentno-opirućeg stila usmjeravaju na sebe doživljavajući osjećaje tuge, inferiornosti i straha. Spomenuti autori nadalje smatraju da su misli, osjećaji i ponašanja koji karakteriziraju ljubomoru ustvari oni isti koji se pojavljuju kad je aktiviran mehanizam privrženosti pod prijetnjom gubitka. Dakle, prepostavlja se da privrženost i ljubomora imaju sličnu funkciju: osiguravanje i održavanje bliskih veza.

Najnovija istraživanja pokazuju tendenciju autora da objasne razlike između muškaraca i žena u reakcijama na seksualnu, odnosno emocionalnu nevjedu pomoću stilova privrženosti. Naime, u brojnim se studijama pokazalo da, osim razlika između dvaju spolova, postoje velike razlike unutar spola (npr. Buss i sur., 1992; Wiederman & Allgeier, 1993). To znači da će mnogi muškarci osjećati veću uznemirenost emocionalnom nevjedom, a mnoge žene seksualnom, usprkos tome što je u prosjeku više muškaraca nego žena ljubomornije u situacijama seksualne nevjere. Uz to, pokazalo se da u odrasloj dobi postoje spolne razlike u prevalencijama određenih

stilova privrženosti. Primjerice, u istraživanju Bartholomewove i Horowitza (1991) je dobiveno da muškaraci u većoj mjeri imaju odbijajući stil privrženosti nego žene. Tako su Levy i Kelly (2010) pronašli da su spolne razlike u doživljavanju ljubomore moderirane stilom privrženosti: oni sudionici s odbijajućim stilom privrženosti, a ti su češće muškarci nego žene, su izjavljivali da ih ljubomornijima čini seksualna od emocionalne nevjere. Sigurno privrženi sudionici, među kojima je podjednako žena i muškaraca, izjavljuju da veću ljubomoru osjećaju vezano uz emocionalnu nevjeru. Rezultate u ovom smjeru dobili su i Burchell i Ward (2011). Autori nalaze objašnjavaju time da se pojedincima s odbijajućim stilom važniji seksualni aspekti romantične veze (Schachner i Shaver, 2004; prema Levy i Kelly, 2010), da su oni skloniji održavati emocionalnu distancu (Mikulincer & Horesh, 1999; prema Levy i Kelly, 2010) i da su promiskuitetniji (Levy, 2000; prema Levy i Kelly, 2010), a sve zbog tendencije minimaliziranja emocija i intimnosti te maksimaliziranja neovisnosti (Bartholomew & Horowitz, 1991; prema Levy i Kelly, 2010). Dakle, vjerojatno je da se barem dio spolnih razlika u ljubomori može objasniti spolnim razlikama u stilovima privrženosti. Naravno, ostaje i mogućnost da spol na neki način određuje to kako će osoba reagirati na neodgovarajuću njegu u najranijim daniма, te da zbog toga muškarci i žene razviju različite (nesigurne) stlove privrženosti, koji su onda povezani s ljubomorom (Levy i Kelly, 2010).

Redoslijed rođenja

Kad se ispitivao odnos redoslijeda rođenja i razine ljubomore, prvorodenici su se pokazali značajno manje ljubomornima od kasnije rođenih čak i kada se kontrolira SES, otvorenost prema kratkotrajnim seksualnim strategijama, samopoštovanje, neuroticizam, zadovoljstvo vezom i stil privrženosti (Buunk, 1997). Autor svoje nalaze objašnjava mogućnošću da su prvorodenici imali priliku doživjeti ekskluzivnu ljubav od roditelja što im je usadilo određenu sigurnost u odnosima, dok su se kasnije rođeni uvijek morali natjecati za ljubav roditelja. U istraživanju McGuirkove i Pettijohna (2008) su se „srednja“ djeca istakla kao najljubomornija u romantičnim odnosima, što je, zapravo, u skladu s Buunkovim (1997) nalazima, pošto je on razlikovao samo prvorodenе i kasnije rođene. Zanimljivo, White (1981) nije dobio takve rezultate: u njegovu radu ne postoji veza između redoslijeda rođenja i ljubomore. Uspoređujući upitnike ljubomore korištene u ovim istraživanjima može se zamijetiti da su čestice Buunka (1997) te

McGuirkove i Pettijohna (2008) nešto neizravnije (npr. „Brinem da će me partner ostaviti zbog nekog drugog“) i brojnije od Whiteovih (1981) (npr. „Koliko ljubomorni postajete na partnerove veze s pripadnicima suprotnog spola?“). Moguće da je do razlika u nalazima došlo zbog ovih razlika u metodi.

Fluktuirajuća asimetrija

Fluktuirajuća asimetrija (FA) se odnosi na manje, nasumične devijacije od savršene bilateralne simetrije u morfološkim osobinama pojedinca (Van Valen, 1962). Upravo su s tom osobinom Brown i Moore (2002) povezali ljubomoru: našli su da su pojedinci s većom asimetrijom ljubomorniji, no samo ako se radi o romantičnom kontekstu. Nalaz objašnjavaju time da ljubomoru kao strategiju zadržavanja partnera koriste oni pojedinci koji su u najvećoj opasnosti da budu varani – oni relativno niže reproduktivne vrijednosti, a jedan od pokazatelja te vrijednosti jest upravo fluktuirajuća asimetrija.

Istraživanje Parka, Wielinga, Buunka i Massara (2008) pokazuje da su muškarci s većim, femininijim omjerom duljine kažiprsta i prstenjaka ljubomorniji na socijalno dominantnije „protivnike“, dok su žene s manjim, maskulinijim omjerom duljine istih prstiju bile ljubomornije na fizički atraktivnije „protivnice“. Naime, omjer duljine kažiprsta i prstenjaka indikator je prenatalne izloženosti testosteronu (van Anders, Vernon i Wilbur, 2006; Romano i sur., 2005; Maninig, 2002; sve prema Park i sur., 2008). Omjer je niži što je izloženost testosteronu bila viša. Gledano iz evolucijske perspektive, žene više cijene socijalno dominantne muškarce (karizmatične, elokventnije, samouvjerenije) tako da se, u onih muškaraca kod kojih su ta svojstva snižena, javlja visoka ljubomora prilikom socijalne usporedbe s poželjnijim, maskulinijim „protivnicima“. Muškarci više cijene fizičku atraktivnost u žena tako da se kod žena koje su maskulinije i manje atraktivne javlja visoka ljubomora prilikom usporedbe s femininijim „protivnicama“.

Ljubomora i situacijski faktori

Stadij romantične veze

Aune i Comstock (1997) istraživali su ljubomoru u kontekstu stadija u kojem se veza nalazi. Pokazalo se da se razine iskazivanja i doživljavanja ljubomore, kao i razina percipirane primjerenoosti iskazivanja ljubomore, linearno povećavaju kroz stadije razvoja veze. Kako par postaje međusobno povezani i

ovisniji, tako je percipirana prijetnja tom odnosu veća te to dovodi do viših razina osjećanja i iskazivanja ljubomore. Isto tako, kako veza napreduje, tako su partneri slobodniji dijeliti svoje osjećaje pa percipiraju iskazivanje ljubomore primjerenijim.

Faza menstrualnog ciklusa i kontraceptivi

Cobey, Buunk, Roberts, Klipping, Appels, Zimmerman, ... i Pollet (2012) dolaze do zaključka da razina ljubomore varira ovisno o fazi menstrualnog ciklusa: žene su ljubomornije u fertilnim fazama nego u nefertilnim, neovisno o tome imaju li ili nemaju partnera. Nije posve jasno na koji bi način žene mogle profitirati od takvog mehanizma. Autori, između ostalog, predlažu mogućnost povezanosti ljubomore s procesom odabira partnera i natjecanja za njega. Isti su autori došli i do zaključka da su žene, kad uzimaju oralne kontraceptive u nefertilnoj fazi, ljubomornije nego kad ne uzimaju, no to se događa samo ako su u vezi. Moguće je da početak uzimanja kontraceptiva mijenja odnos između partnera. Muškarci reagiraju na promjene kod svoje partnerice, na što ona reagira povišenom ljubomorom, no takve hipoteze nisu još potvrđene.

Prisutnost emocionalnog podražaja

Zanimljivo otkriće pružaju i Masaar i Buunk (2010): žene koje su subliminalno bile udešene atraktivnom ženom izvjestile su o većoj ljubomori nakon čitanja scenarija koji izaziva ljubomoru, nasuprot onima koje su bile udešene neutraktivnom ženom. Te su žene izvjestile i o većoj zabrinutosti, ljutnji, povrijeđenosti i tuzi. Ovi nalazi upućuju na to da žene doslovce *u tren oka* analiziraju fizičke atributе potencijalnih suparnica kad ih vide kao prijetnju vezi s partnerom.

Zaključak

U ovom pregledu razmatrani su neki od faktora koji su povezani s ljubomorom u partnerskim odnosima. Pružen je pregled osobinskih faktora kao što su spol, dob, stil privrženosti, samopoštovanje i fluktuirajuća asimetrija te njihova uloga u doživljavanju ljubomore. Razmotreni su i neki situacijski faktori poput stadija romantične veze, uzimanja hormonalnih kontraceptiva te prisutnosti emocionalnih podražaja. Ono što je zajedničko velikom broju radova u ovom području jest osvrtanje na evolucijsku perspektivu čiji se skup pretpostavki čini dominantnim načinom objašnjavanja procesa vezanih uz ljubomoru.

Međutim, iako se od 80-ih godina prošlog stoljeća mnogo napredovalo u razumijevanju ovog koncepta, čini se da autorima u ovom području još predstoji dublja analiza mehanizama u podlozi ljubomore te kreiranje sveobuhvatne i integrativne teorije koja bi objedinila sve važne nalaze u jedno. Također, treba reći da se u posljednje vrijeme razvija veliki interes za istraživanje romantične ljubomore u kontekstu socijalnih mreža kao i povezanosti ljubomore i pojave nasilja nad ženama te se može očekivati više literature koja se bavi ovim aktualnim temama.

Literatura

- Aune, K. S., & Comstock, J. (1997). Effect of relationship length on the experience, expression, and perceived appropriateness of jealousy. *The Journal of social psychology*, 137(1), 23-31.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal of personality and social psychology*, 61(2), 226.
- Blažeka Kokorić, S., & Gabrić, M. (2010). Razlike u ljubavnim vezama studenata sa sigurnim i nesigurnim stilovima privrženosti. *Ljetopis socijalnog rada*, 16(3), 551-572.
- Bringle, R. G. (1981). Conceptualizing jealousy as a disposition. *Alternative Lifestyles*, 4(3), 274-290.
- Bringle, R. G., Renner, P., Terry, R. L., & Davis, S. (1983). Ananalysis of situation and person components of jealousy. *Journal of Research in Personality*, 17(3), 354-368.
- Brown, W. M., & Moore, C. (2003). Fluctuating asymmetry and romantic jealousy. *Evolution and Human Behavior*, 24(2), 113-117.
- Burchell, J. L., & Ward, J. (2011). Sex drive, attachment style, relationship status and previous infidelity as predictors of sex differences in romantic jealousy. *Personality and Individual Differences*, 51(5), 657-661.
- Buss, D. (2015). *Evolutionary psychology: The new science of the mind*. Psychology Press.

- Buss, D. M., Larsen, R. J., Westen, D., & Semmelroth, J. (1992). Sex differences in jealousy: Evolution, physiology, and psychology. *Psychological science*, 3(4), 251-256.
- Buss, D. M., Shackelford, T. K., Kirkpatrick, L. A., Choe, J. C., Lim, H. K., Hasegawa, M., ... Bennett, K. (1999). Jealousy and the nature of beliefs about infidelity: Tests of competing hypotheses about sex differences in the United States, Korea, and Japan. *Personal Relationships*, 6(1), 125-150.
- Buunk, B. P. (1997). Personality, birth order and attachment styles as related to various types of jealousy. *Personality and Individual Differences*, 23(6), 997-1006.
- Buunk, B. P. (1986). Husband's jealousy. In R. A. Lewis & R. Salt (Eds.), *Men in families* (pp. 97-14). Beverly Hills: Sage.
- Buunk, B. (1982). Anticipated sexual jealousy: Its relationship to self-esteem, dependency, and reciprocity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8(2), 310-316.
- Buunk, B. P., Angleitner, A., Oubaid, V., i Buss, D. M. (1996). Sex differences in jealousy in evolutionary and cultural perspective: Tests from the Netherlands, Germany, and the United States. *Psychological Science*, 7(6), 359-363.
- Cobey, K. D., Buunk, A. P., Roberts, S. C., Klipping, C., Appels, N., Zimmerman, Y., ... & Pollet, T. V. (2012). Reported jealousy differs as a function of menstrual cycle stage and contraceptive pill use: A within-subjects investigation. *Evolution and Human Behavior*, 33(4), 395-401.
- Collins, N. L., & Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of personality and social psychology*, 58(4), 644.
- DeSteno, D., Bartlett, M. Y., Braverman, J., & Salovey, P. (2002). Sex differences in jealousy: Evolutionary mechanism or artifact of measurement?. *Journal of personality and social psychology*, 83(5), 1103.
- DeSteno, D., Valdesolo, P., & Bartlett, M. Y. (2006). Jealousy and the Threatened Self: Getting to the Heart of the Green-Eyed Monster. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 626-641.
- Fernandez A.M., Sierra, J.C., Zubeidat, I. i Vera-Villarroel, P. (2006). Sex differences in response to sexual and emotional infidelity among Spanish and Chilean students. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37, 359-365.
- Green, M. C., & Sabini, J. (2006). Gender, socioeconomic status, age, and jealousy: Emotional responses to infidelity in a national sample. *Emotion*, 6(2), 330-334.
- Harris, C. R. (2003). A review of sex differences in sexual jealousy, including self-report data, psychophysiological responses, interpersonal violence, and morbid jealousy. *Personality and Social Psychology Review*, 7(2), 102-128.
- Harris, C. R. (2002). Sexual and romantic jealousy in heterosexual and homosexual adults. *Psychological Science*, 13(1), 7-12.
- Levy, K. N., & Kelly, K. M. (2010). Sex differences in jealousy: A contribution from attachment theory. *Psychological Science*, 21(2), 168-173.
- McGuirk, E. M., & Pettijohn II, T. F. (2008). Birth order and romantic relationship styles and attitudes in college students. *North American Journal of Psychology*, 10(1), 37.
- Park, J. H., Wieling, M. B., Buunk, A. P., & Massar, K. (2008). Sex-specific relationship between digit ratio (2D: 4D) and romantic jealousy. *Personality and Individual Differences*, 44(4), 1039-1045.
- Parrott, W. G. (Ed.). (2001). *Emotions in social psychology: Essential readings*. Psychology Press.
- Pavela, I., Šimić, N. (2012). Razlike u ljubomori između muškaraca i žena: provjera evolucijske hipoteze i hipoteze uvjerenja. *Psihologische teme*, 21(1), 105-120.

- Peplau, L.A., & Cochran, S.D. (1983). The intimate relationships of lesbians and gay men. In E.R. Allgeier & N.B. McCormick (Eds.), *Changing boundaries* (pp. 226–244). Palo Alto, CA: Mayfield.
- Pfeiffer, S. M., & Wong, P. T. (1989). Multidimensional jealousy. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6(2), 181-196.
- Sagrin, B. J., Becker, D. V., Guadagno, R. E., Nicastle, L. D., & Millevoi, A. (2003). Sex differences (and similarities) in jealousy: The moderating influence of infidelity experience and sexual orientation of the infidelity. *Evolution and Human Behavior*, 24(1), 17-23.
- Schützwohl, A. (2006). Sex differences in jealousy: Information search and cognitive preoccupation. *Personality and Individual Differences*, 40(2), 285-292.
- Schützwohl, A. (2004). Which infidelity type makes you more jealous? Decision strategies in a forced-choice between sexual and emotional infidelity. *Evolutionary Psychology*, 2(1), doi: 10.1177/147470490400200118.
- Schützwohl, A., & Koch, S. (2004). Sex differences in jealousy: The recall of cues to sexual and emotional infidelity in personally more and less threatening context conditions. *Evolution and Human Behavior*, 25(4), 249-257.
- Shackelford, T. K., Voracek, M., Schmitt, D. P., Buss, D. M., Weekes-Shackelford, V. A., & Michalski, R. L. (2004). Romantic jealousy in early adulthood and in later life. *Human Nature: An Interdisciplinary Biosocial Perspective*, 15(3), 283.
- Sharpsteen, D. J., & Kirkpatrick, L. A. (1997). Romantic jealousy and adult romantic attachment. *Journal of personality and social psychology*, 72(3), 627.
- Van Valen, L. (1962). A study of fluctuating asymmetry. *Evolution*, 16, 125–142.
- Voracek, M. (2001). Marital status as a candidate moderator variable of male-female differences in sexual jealousy: The need for representative population samples. *Psychological Reports*, 88(2), 553-566.
- White, G. L. (1981). Some correlates of romantic jealousy. *Journal of Personality*, 49(2), 129-145.
- Wiederman, M.W., & Allgeier, E.R. (1993). Gender differences in sexual jealousy: Adaptationist or social learning explanation? *Ethology and Sociobiology*, 14, 115–140.

Abstract

The paper discusses some of the factors associated with jealousy in romantic relationships and attempts to explain these connections. An overview of personal factors such as gender, age, attachment style, self-esteem, personality traits and fluctuating asymmetry and their contribution to jealousy is provided. Some situational factors, such as the stages of romantic relationships, the use of hormonal contraceptives and the presence of emotional stimuli, are also considered.

Keywords: jealousy, romantic relationships, personal factors, situational factors

Studentski izvještaji i osvrni na istraživanja

Dobar vođa - dobar prijatelj?

JELENA MATOŠEVIĆ, ANDRIJA BLAŽEVIĆ i MARTA ČULJAT

„Može li dobar vođa ujedno biti i dobar prijatelj“ pitanje je koje zanima istraživače Lassea Laustsen i Michaela Banga Petersena sa Sveučilišta Aarhus u Danskoj. Odnosno, na koji način kombinacije kontekstualnih i individualnih razlika, koje su prisutne u percepciji socijalnog konflikta, utječe na izbor vođe te dolazi li do istih efekata prilikom odabira prijatelja. Ovisno o ulozi za koju bira, pojedinac nailazi na različite adaptivne probleme, stoga je vrlo vjerojatno da će i preferencije u biranju biti različite ovisno o tome biramo li nekoga za prijatelja ili za vođu. Otprije je poznato da će se preferencije birača za dominantnog ili pak nedominantnog vođu mijenjati ovisno o dvama faktorima. Prvi je ekstrinzičan i odnosi se na vrstu prisutnog konflikta u okolini. Skupini birača (bilo da su to stanovnici neke države ili pripadnici plemena) mogu prijetiti društveni ili pak prirodni konflikti. Društveni se konflikti odnose se na rat, revolucije ili borbe za prava ugroženih skupina, a prirodni konflikti predstavljaju epidemije bolesti, nestaćice hrane te prirodne nepogode poput poplava, potresa ili požara. Različiti konflikti pred vođu stavljuju važan zadatak – poticati kolektivno, združeno djelovanje svojih sljedbenika. Ukoliko se radi o prirodnom konfliktu, cilj je kolektivnog djelovanja osigurati dobrobit za čitav narod svladavanjem prirode ili suzbijanjem pojave prirodnih katastrofa. S druge strane, kada je riječ o društvenom konfliktu, kolektivno je djelovanje usmjereni protiv suparničke grupe od koje treba biti mudriji i spretniji kako bi organiziranija skupina pobijedila. U ovakvom zadatku bolje će se snaći dominantni vođa kojeg prepoznajemo pomoću znakova fizičke snage. Takvi se znakovi, između ostalog, očituju i na licu, stoga ono treba biti muževnih

karakteristika; guščih i spuštenih obrva, tanjih usana i stisnutijih očiju. Drugi je faktor intrinzičan i odnosi se na mehanizam kojim pojedinci procjenjuju konflikt, odnosno društvena zbivanja. Taj mehanizam varira ovisno o političkoj ideologiji pojedinca. Naime, konzervativci druge društvene skupine doživljavaju kao konkurentne te više pažnje posvećuju nejednakosti među njima, dok liberali veću pozornost posvećuju prirodnim konfliktima te im oni međugrupni nisu primarna prijetnja na listi prioriteta. Prema tome, možemo reći da su ljudi skloniji odabiru dominantnog vođe u prisutnosti nekog društvenog konflikta, a na to se češće odlučuju konzervativci.

Prilikom odabira prijatelja tražimo osobe koje su voljne uzvratiti nam ono što smo u njih „uložili“, primjerice pomoći, podršku ili utjehu. Osim toga, s njima obično dijelimo iste ili slične ciljeve. Prema Toobyju i Cosmidesu (1996) ljudima su, najčešće, poželjniji nedominantni i suradljivi prijatelji.

Kako bi provjerili prethodne nalaze, ali i nadopunili dosadašnje spoznaje, Laustsen i Petersen (2015) provode istraživanje kojim provjeravaju postoji li preferencija u izgledu lica koja utječe na odabir vođe i, ukoliko ona postoji, je li specifična samo za odabir vođe ili utječe i na odabir prijatelja. Pretpostavljaju da kontekst i politička ideologija zajedno utječu na preferenciju izgleda lica pri odabiru vođe i da zbog toga ispitanci koji su u situaciji društvenog konflikta češće odabiru dominantnog vođu nego oni u situaciji prirodnog konflikta. Isto tako, konzervativni će ispitanci češće odabrati dominantnog vođu nego liberalni. Istraživanje je provedeno tako da je sudionicima po slučaju, preko kratkih vinjeta, predstavljen jedan od dva moguća scenarija. U oba ih se tražilo da zamisle kako su članovi posade broda u 18. stoljeću kojim se vraćaju preko oceana u Europu. U jednom scenariju članovi se nađu u potencijalno smrtnoj opasnosti od napada gusara (simulira društveni konflikt), dok u drugom postoji opasnost jednakog intenziteta, ali uslijed nevremena (simulira prirodni konflikt). Potom ispitanci biraju kapetana (označava vođu), kao i onoga s kim će dijeliti kabину na brodu (označava prijatelja). Za svaki im je od ta dva izbora ponuđen različit par lica koje potom biraju.. Oba su lica u paru napravljena s ciljem

Jelena Matošević, Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju,
ORCID: 0000-0003-4350-7816.

Andrija Blažević, Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju,
ORCID: 0000-0001-8881-8701.

Marta Čuljat, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski
fakultet, Odsjek za psihologiju, ORCID:
0000-0000-0003-3276-4622.

da budu dvije standardne devijacije više ili niže po dominantnosti od verzije tog lica koja je po dominantnosti neutralna. Predtestiranjem je utvrđeno kako sudionici zaista vide dominantno lice kao dominantnije, ali i manje prijateljsko. Odabirom političke stranke koju podržavaju, sudionici su podijeljeni u liberalnu ili konzervativnu grupu. Mjerenje je vršeno u dva navrata. Prvo je mjerjenje imalo 83 sudionika – studenata jednog danskog fakulteta. Nasumično su bili podijeljeni u jedan od dva scenarija, ali je mjerjenje vršeno metodom papir-olovka – nije se kontrolirao redoslijed kojim su sudionici birali vođu i prijatelja ili relativni položaj lica u paru. Drugo je mjerjenje bilo obavljeno preko interneta. Sudjelovalo je 234 studenata s drugog fakulteta. Od prvog se mjerjenja razlikovalo i po tome što su redoslijed odabira vođe i prijatelja, kao i položaji lica, bili nasumični.

Analizom rezultata pronađena je preferencija izgleda pri odabiru vođe. Vjerojatnost da će ispitanici u situaciji s gusarima odabrat dominantnog vođu čak je 69% veća, dok je šansa da će konzervativci odabrat dominantnog vođu 79% veća. Rezultati su isto tako pokazali kako kontekst i politička ideologija ne utječu na preferenciju ispitanika pri odabiru prijatelja ni u situaciji s gusarima ni u situaciji s olujom. Rezultati odabira prijatelja značajno su se razlikovali od onih pri odabiru vođe. Nije bilo razlike pri odabiru prijatelja čak ni između liberalnih i konzervativnih ispitanika. Većina ispitanika odabrala je nedominantno lice za prijatelja. Rezultati, dakle, sugeriraju da postoji preferencija izgleda pri odabiru vođe, no da se ta preferencija ne odnosi i na odabir prijatelja.

Ovim se rezultatima potvrđuju prijašnja središnja istraživanja istog tipa kojima se, sveukupno, implicira na čovjekov urođeni mehanizam za odabir vođe u određenim situacijama. Također, oni ukazuju da prisutnost ljudske prijetnje nasuprot prirodne prijetnje

značajno povećava želju za dominantnim vođom.. Jedan od najvažnijih nalaza ovog istraživanja svakako je otkriće vezano uz političku ideologiju i preferencije konzervativaca za dominantnog vođu te preferencije liberala za nedominantnog vođu – pokazalo se da politička ideologija i kontekst utječu na preferencije izgleda pri odabiru vođe, ali ne i na preferencije izgleda pri odabiru prijatelja. To je važan dokaz postojanja urođenih preferencija pri odabiru samoga vođe tj. dokaz za urođenu specifičnu psihologiju sljedbeništva koja onda utječe na našu nesvesnu preferenciju izgleda pri odabiru vođe. Ovakvi nalazi potencijalno mijenjaju pristup istraživača prilikom ispitivanja efekta utjecaja karakteristika lica kandidata na uspjeh u situacijama stvarnih izbora kao npr. predsjedničkih. Mnoga su prijašnja istraživanja isticala da efekt utjecaja facialnih karakteristika kandidata na njihov uspjeh na izborima uzrokuju preferencije glasača da biraju kandidate slične sebi. Dok jedni tvrde da glasači biraju kandidate s obzirom na stereotipe o izgledu ljudi u određenim strankama, drugi tvrde da biraju kandidate koji su slični njima samima po osobnosti. Prvu pretpostavku opovrgava različit nalaz preferencije izgleda kod biranja vođe i biranja prijatelja koji bi po toj teoriji trebao biti podjednak. Nalazi upućuju na to da bi se preferencija izgleda pri odabiru vođe trebala sagledati iz adaptivne perspektive odnosno da odgovor na određenu preferenciju izgleda vođe leži u tome da birači biraju kandidate za koje vjeruju da su trenutno najsposobniji za rješavanje problema u kojem se grupa nalazi.

Literatura

- Laustsen, L. i Petersen, M. B. (2015). Does a competent leader make a good friend? Conflict, ideology and the psychologies of friendship and followership. *Evolution and Human Behavior*, 36, 286-293.

„Gasi sve, ja sam noćna ptica“ - Povezanost muških karakteristika i tendencije kasnog lijeganja kod žena

ALMA KRLEŽA

Termin *kronotip*, tj. jutarnjost-večernjost, odnosi se na individualnu varijaciju vremena odlaska na spavanje kod ljudi, prema čemu ih se može smjestiti na spektar s obzirom na preferirano vrijeme odlaska na spavanje. S jedne strane spektra su „noćne ptice“, osobe koje kasno liježu i čije su kognitivne sposobnosti na vrhuncu pri kraju dana, a ne funkcioniраju dobro u jutarnjim satima. S druge strane, jutarnji tipovi su učinkovitiji na početku dana te odlaze ranije na počinak. Također postoje pojedinci koji nemaju jasno izražene preferencije i konzistentni obrazac spavanja, već se nalaze negdje u središtu spektra. Pretpostavlja se da je jutarnjost, kako su se ljudi razvili iz primata koji su aktivni danju, bila osobina naslijedena od evolucijskih predaka, dok se večernjost razvila kasnije s obzirom da je donosila prednosti kod parenja. Zaštita od predadora i ostalih okolinskih opasnosti koje su se pojavljivale tijekom rane ljudske povijesti uvjetovale su činjenicu da su se socijalne interakcije i aktivnosti parenja većinom zbavile tijekom noći. Večernjost je adaptivnija za muškarce s obzirom na to da oni imaju veću sklonost traženju kratkoročnih veza naspram dugoročnih, a kod žena je situacija obrnuta. Iz tog se razloga očekuje da su žene koje su „noćne ptice“ više orijentirane kratkoročnim vezama te je to samo dio cijelog skupa osobina, pa se takav uzorak može primijetiti i u npr. sklonosti traženju rizika ili razini hormona u tijelu. Zbog toga dolazi do razvoja novih genetskih predispozicija za večernjost kod muškaraca i žena koji su onda profitirali od širih mogućnosti za socijalnu interakciju i parenje, posebno ako nisu bili romantično povezani s nekom drugom osobom ili jesu, pa su se upuštali u seksualne aktivnosti izvan veze.

U istraživanju koje je proveo Maestripieri (2014) istražuje se sličnost žena koje imaju izražene preferencije za kasni odlazak na spavanje i muškaraca u domenama kratkoročnih veza, spremnosti za preuzimanje rizika i razinama kortizola i testosterona. Istraživanje je provedeno na 501 sudioniku (348 muškaraca i 153 žene) te se ispitivala njihova

sklonost izbjegavanju financijskih rizika, tendencijama preuzimanja rizika te razinama kortizola i testosterona mјerenih prije i nakon eksperimentalnog izbjegavanja rizika. Također su prikupljeni demografski podaci kao što su spol, dob i status veze. Kod dijela sudionika prikupile su se informacije o bazičnoj razini stresa, obrascima spavanja i broju prošlih seksualnih partnera (samo za muške sudionike).

Izbjegavanje financijskog rizika bilo je mјereno pomoću računalne igrice prije i nakon samog igranja kako bi se procijenila razlika u razini testosterona i kortizola s obzirom da je sama igra stresna. Uzimali su se uzorci sline. Za dio sudionika ($n = 201$; 110 muškaraca, 91 žena) prikupljene su informacije o samoprocijenjenoj sklonosti preuzimanju rizika te su sami izvještavali o svojem obrascu spavanja i kronotipu (imali su opciju da odaberu jedan od dva kraja spektra ili odgovor „ne znam“), koliko prosječno sati spavaju, svom statusu veze te koliko su seksualnih partnera imali do sad (samo za muške sudionike). Rezultati su pokazali da je bilo dvostruko više ljudi koji su se okarakterizirali kao noćni tipovi, te je distribucija takvih bila statistički značajno različita između muškaraca i žena - kod muškaraca je noćnih ptica bilo otprilike trostruko više (68 naspram 21), a kod žena oko 1.5 puta više (48 naspram 33). ANOVA je pokazala značajni utjecaj interakcije spola i obrasca spavanja na preuzimanje rizika - jutarnji tip žena manje je podložan preuzimanju rizika, dok razlika između noćnog tipa žena te oba tipa muškaraca ne postoji. Rezultati su također pokazali da je za noćne tipove, bez obzira na spol, veća vjerojatnost da su slobodni. Nadalje, žene jutarnjeg tipa su imale statistički značajno niže razine kortizola od ostale tri grupe, dok, kao i kod preuzimanja rizika, razlika između noćnog tipa žena te oba tipa muškaraca nije postojala.

Hipoteza o povezanosti večernjosti i veće sklonosti preuzimanja rizika bila je potvrđena samo kod ženskih sudionica, dok se to predviđanje za muške noćne tipove nije potvrdilo jer se oni nisu statistički značajno razlikovali od jutarnjih tipova (autor navodi da je to vrlo vjerojatno zbog nedovoljnog broja sudionika). Dio hipoteze koji govori da bi noćni tipovi bili skloniji kratkotrajnim vezama je potvrđen i kod žena i kod muškaraca obzirom da su kod oba spola noćni tipovi u većoj mjeri

bili slobodni nego jutarnji tipovi. Noćni tipovi muškaraca su u prosjeku imali više seksualnih partnerica od jutarnjih tipova, no ta razlika nije bila statistički značajna (također zbog nedovoljnog broja sudionika). Iako smatra da veći broj seksualnih partnera kod osoba noćnog tipa nije najbitniji dokaz adaptivnosti večernjosti, Maestripieri je mišljenja da bi dobivanje takvih rezultata kod oba spola moglo doprinijeti boljem razumijevanju evolucijskog porijekla i funkcije individualnih razlika u kronotipu.

Utvrđeno je da je veza između sklonosti preuzimanja rizika i noćnosti neovisna o testosteronu kod žena, jer nije bilo razlike između noćnih i jutranjih žena u terminu razina testosterona. Ta razlika nije bila značajna ni kod muškaraca. Također, pronađeno je da je povezanost kasnog lijeganja i preuzimanja rizika kod žena ovisna o testosteronu, dok je kortizol bio značajan prediktor preuzimanja rizika kod oba spola, što nam ukazuje na to da je kortizol varijabla koja ima jak utjecaj na obrazac spavanja neovisno o spolu. Uz to je pokazano da kortizol kod žena posreduje utjecaj obrasca spavanja na preuzimanje rizika, gdje je viša razina kortizola povezana s većom sklonosću preuzimanja rizika. Autor navodi da je pronalazak veće povezanosti kortizola s kronotipom i sklonosti riziku nego testosterona čudnovat s obzirom na prethodne nalaze koji pokazuju da je noćnost posredovana većom razinom testosterona.

Zaključno, autor navodi da bi sva tri faktora (obrasci spavanja, razina kortizola i

sklonost preuzimanja rizika) mogla biti pod utjecajem neke četvrte varijable koja u ovom istraživanju nije uzeta u obzir (navodi ličnost kao jednu od mogućih). Budući da različiti obrasci spavanja utječu na razine kortizola, koji je pak povezan sa spremnošću preuzimanja rizika, pronalazi se veza između obrazaca spavanja i sklonosti preuzimanja rizika, te smjer razlike ukazuje na to da je večernjost povezana s većom sklonosću preuzimanja rizika kod žena, no ne i kod muškaraca. U ovom radu dobiveni su neki nalazi koji bi mogli upućivati na to da je večernjost ponašanje koje se evolucijski razvilo kako bi pogodovalo kratkoročnim vezama. Noćni tipovi (i muškarci i žene) imali su veću vjerojatnost da budu slobodni za razliku od jutarnjih tipova. Noćni tipovi žena bili su sličniji muškarcima po prosječnim profilima kortizola te tendenciji preuzimanja rizika nego jutarnjim tipovima žena. Večernjost je bila povezana s većom sklonosti preuzimanju rizika kod žena, no ne i kod muškaraca, te se pokazalo da je medijator tome bio kortizol, a ne testosteron.

Literatura

- Maestripieri, D. (2014). Night Owl Women are Similar to Men in Their Relationship Orientation, Risk-taking Propensities, and Cortisol Levels: Implications for the Adaptive Significance and Evolution of Eveningness. *Evolutionary Psychology*, 12(1), 130-147.

Omjer smrtnosti muškaraca i žena – evolucijski okvir

ILAN NESTIĆ i SARA SIGUR

Razlike u stopama smrtnosti između muškaraca i žena počele su se primjećivati još u 18. stoljeću. Ove razlike nastojale su se objasniti kao posljedica različitih bioloških i bihevioralnih uzroka. Evolucijska istraživanja pokazuju da su takve razlike posljedica interakcije spolnog odabira s kulturnim i okolinskim faktorima. Danas se najvećim rizikom za preuranjenu smrt smatra spol. Drugim riječima, muškarci imaju veći rizik smrtnosti od žena kod većine uzroka.

Naime, kod muškaraca su prisutna obilježja, poput povećane tendencije za traženjem uzbudjenja, koja povećavaju reproduktivni uspjeh, ali povećavaju i rizik od ozljede, bolesti i prerane smrti. Muškarci imaju veću smrtnost i od bihevioralnih/vanjskih uzroka (npr. od nesreća) i od unutarnjih uzroka čijoj promjeni doprinosi ponašanje (npr. bolesti srca i krvnih žila). Što se tiče bihevioralnih uzroka, spolni odabir kod muškaraca mogao je dovesti do povećane sklonosti rizičnom ponašanju, kompetitivnosti i većoj osjetljivosti na hijerarhiju. Svi ovi atributi povezani su s natjecanjem za resurse, status i partnerice, a to je natjecanje opasno i ponekad dovodi do smrti. Naime, ženski je spol izbirljiviji u odabiru partnera pa se muškarci moraju natjecati i pobijediti u natjecanju kako bi dobili pristup partnerici. Tipičan primjer ovog unutarspolnog natjecanja kod životinja je borba dvojice mužjaka jelena s ukrštenim rogovima. S druge strane, unutarspolno natjecanje kod žena dovelo je odvraćanja žena od riskantnih strategija budući da opstanak potomstva više ovisi o majčinoj, nego o očevoj brizi. Još jedna razlika između muškaraca i žena odnosi se na reakcije na stres: muškarci primjenjuju *fight or flight* strategiju koja je dugoročno štetna za organizam (kod suočavanja sa stresom, tijelo ima dvije mogućnosti: napad i borba ili bijeg od izvora opasnosti), dok žene koriste *tend-and-befriend* strategiju kojom izgrađuju društvene veze i prijateljstva koja im pomažu prebroditi

stresne situacije. No, stope smrtnosti nisu genetski determinirane, već kad govorimo o vanjskim uzrocima smrtnosti moramo uzeti u obzir povjesno razdoblje i kulturu, koji utječu na sve aspekte fenotipa, pa tako i na sklonost rizičnim ponašanjima. Povjesne promjene koje su povećale smrtnost su laka dostupnost masne hrane, alkohola i duhana te razvoj tehnologije kao što su automobili i smrtonosno oružje koji povećavaju i proširuju posljedice ponašanja. Na smanjenje smrtnosti mogu utjecati javne mjere zdravlja (sanitacija i cijepljenje), kao i razvoj znanstvene medicine (npr. uporaba antibiotika). Time se uspjela smanjiti i smrtnost žena pri porodu. Kroz samo dvadeset i jednu godinu broj žena koje su umrle pri porodu smanjio se s 582 na 40 (na svakih 100 000 žena). Kulturni čimbenici koji povećavaju mušku smrtnost su očekivanja od dječaka da ne pokazuju emocije, što može rezultirati riskantnjim ponašanjem i paradoksalnim uvjerenjem da su muškarci izdržljiviji zbog čega im se u nekim slučajevima bez obzira na težinu ozljede uskraćuje medicinska pomoć u situacijama opasnim po život. U nekim kulturama favoriziranje muškog potomstva može dovesti do povećanja ženske smrtnosti infanticidom ili zanemarivanjem. Kada govorimo o unutarnjim uzrocima, muškarci su razvili rizičniju fiziološku strategiju što ih čini podložnijima infekciji, ozljedi, stresu, fizičkim izazovima i degenerativnim bolestima. Muškarci su također skloniji pušenju, alkoholu i radu u opasnim uvjetima. Zbog svega navedenoga, u modernom društvu očekuje se veća stopa smrtnosti muškaraca zbog navedenih razloga. Te razlike trebale bi biti najveće u ranoj odrasloj dobi kada muškarci postaju spolno zreli i počinju tražiti partnerice. U tom razdoblju očekuje se visoka stopa smrtnosti zbog vanjskih uzroka poput nesreća, ubojstava i samoubojstava. Druga razlika očekuje se u starosti zbog povećane smrtnosti od unutarnjih uzroka. Također, očekuje se da je današnja smrtnost većinom posljedica načina života i starenja, a ne toliko infekcija i akutnih bolesti kao što je bio slučaj u daljoj prošlosti.

Rezultati iz SAD-a i drugih svjetskih zemalja potvrđuju značajno više stope smrtnosti muškaraca. U 92% slučajeva (s obzirom na uzroke smrti i dobnu skupinu) muškarci imaju veću stopu smrtnosti (Kruger i Nesse, 2004). Muškarci češće od žena stradavaju u nesrećama i ubojstvima te imaju više stope smrtnosti za kardiovaskularne bolesti, bolesti

Ilan Nestić, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, ORCID: 0000-0001-7138-2745.

Sara Sigur, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, ORCID: 0000-0001-7138-2745.

jetre, upalu pluća i hipertenziju. Ta pojava objašnjava se kao posljedica kompleksne interakcije spola, ponašanja i kulture. Autori upućuju na daljnja istraživačka pitanja poput usporedbe današnjeg društva sa sakupljačkim društvom te prikupljanja podataka za različite vrste.

Kako bi preispitali prepostavke evolucijskog pristupa o omjeru smrtnosti muškaraca i žena, Kruger i Nesse (2006) uzeli su Domovinski rat u Hrvatskoj 1991-1995. kao prirodni eksperiment koji omogućuje istraživanje učinaka rata i remećenja kulture preko detaljnih podataka o smrtnosti. Očekivanja autora u vezi sa smrtnosti u Domovinskom ratu bila su sljedeća: omjer smrtnosti muškaraca i žena (M:F MR) porast će zbog riskantnijih muških reakcija na nestabilnu okolinu; budući da su muškarci skloniji stresu postojat će veći M:F MR kod unutarnjih uzroka smrti povezanih sa stresom kao što su bolesti probavnog sustava (u tu skupinu spada čir na želucu koji nastaje zbog stresa), a neće doći do povećanja M:F MR-a kod unutarnjih bolesti koje nisu rezultat stresa (npr. kod raka); postojat će porast M:F MR-a kod infektivnih bolesti jer su im muškarci podložniji.

U svrhu provjere svojih hipoteza, autori su prikupili podatke iz ratnog i neratnog razdoblja. Uspoređujući hrvatske sa svjetskim rezultatima (rezultati 71 nacije) u neratnom razdoblju (1998-2002.) vidimo generalnu sličnost, no postoje određene razlike. Kod vanjskih uzroka smrti vrhunac M:F MR-a na svjetskom uzorku je u skupini 25-34 godine, dok je u Hrvatskoj vrhunac u skupini 35-44 godine. Kasniji vrhunac M:F MR-a kod vanjskih uzroka ukazuje da kod hrvatskih muškaraca postoji kasniji prijelaz s ulaganja u parenje na ulaganje u roditeljstvo. Također, vrhunac M:F MR-a niži je od svjetskog što pokazuje manje muško unutarspolno natjecanje. Kao i u drugim industrijaliziranim zemljama, i u Hrvatskoj postoji smrtnost od unutarnjih uzroka (bolesti koje su posljedica životnog stila) u kasnoj odrasloj dobi. S druge strane, u manje razvijenim zemljama, uslijed nepredvidive okoline, veća je smrtnost od vanjskih uzroka.

Što se tiče rezultata iz ratnog razdoblja (priključenih za godine od 1991. do 1994.), nalazi iz Domovinskog rata potvrđili su očekivanja istraživača. Najveća smrtnost od uzroka povezanih s ratom bila je 1991. godine (51% sve ratno povezane smrtnosti). Unatoč tome, najveći M:F MR od vanjskih uzroka bio je 1992. Taj porast posljedica je činjenice da veća nestabilnost i nesigurnost u društvu potiču riskantnije muške strategije. Od pleistocena klimatske su promjene primoravale hominide na mnogobrojne migracije, no u današnje su doba strategije riskantnog ponašanja kao rezultat *fight or flight* reakcije na stres neučinkovite, a jedan od razloga postojanje je i tehnologije koja povećava smrtnost (npr. automobili). Omjer smrtnosti od infektivnih bolesti i bolesti probavnog sustava raste 1991. i dostiže vrhunac 1992., dok smrtnost od ostalih unutarnjih uzroka s početkom rata pada. Omjer smrtnosti od raka malo raste 1991., a nadalje pada. Ovakvi su rezultati u potpunosti u skladu s očekivanjima autora i odražavaju veću podložnost muškaraca infektivnim bolestima te stresnim reakcijama koje škode zdravlju (bolesti probavnog sustava). Omjeri smrtnosti prate tijek rata: rat je bio najintenzivniji 1991., zatim 1992., a tada je uslijedilo smanjenje intenziteta do Daytonskog sporazuma i kraja rata 1995.

Ova istraživanja potvrdila su očekivanja autora te objašnjavaju spolne razlike iz evolucijske perspektive. Zaključno, ima smisla promovirati zdrava ponašanja i smanjenje rizika. Kad bi muška stopa smrtnosti bila jednak ženskoj stopi smrtnosti, u godini dana to bi bio ekvivalent preživljavanju 24000 muškaraca više, što je jednako oko 1% ukupne muške populacije u Hrvatskoj.

Literatura

- Kruger, D.J., i Nesse, R.M. (2004). Sexual selection and the Male:Female Mortality Ratio, *Evolutionary Psychology*, 2, 66-85.
- Kruger, D.J., i Nesse, R.M. (2006). An Evolutionary Framework for Understanding Sex Differences in Croatian Mortality Rates, *Psychological Topics* 15, 2, 351-364.

Osvrt: „Is beauty in the eye of the beholder but ugliness culturally universal? Facial preferences of Polish and Yali (Papua) people“

ANA PAIĆ KAREGA i LIDIJA KRZNAR

Jedna od evolucijskih prilagodbi za poboljšanje vlastitog reproduktivnog uspjeha je i percepcija fizičke privlačnosti. Najvažnija sastavnica za procjenu fizičkog izgleda kod ljudi je izgled lica. Istraživanja pokazuju da karakteristike lica kao što su proporcije, stanje kože i količina masti utječu na njegovu atraktivnost te sugeriraju da bi ona mogla biti kulturno univerzalna. Ipak, neka istraživanja, kao što je istraživanje koje govori da su procjene privlačnosti Paragvajaca i Venezuelaca slabo povezane s procjenama Amerikanaca, Rusa i Brazilaca, nisu potvrdila tu hipotezu.

Budući da su prijašnja istraživanja većinom provedena u zapadnjačkim kulturama ili u kulturama koje su pod njihovim snažnim utjecajem, važno je utvrditi postoji li univerzalnost u privlačnosti lica i kod populacija izoliranih od takvih kultura. Međutim, važno je naglasiti da slaganje oko privlačnosti lica između različitih kultura nije isto što i slaganje oko neprivlačnosti. Tema neprivlačnosti je do sada bila potisнутa iako postoji nekoliko mehanizama koji objašnjavaju zašto bi slaganje oko neprivlačnosti bilo veće od slaganja oko privlačnosti. Prema prvom mehanizmu, ako se dvije grupe ljudi razlikuju u facialnim proporcijama, to će dovesti do različitih percepcija tipičnog lica koje će potom utjecati na njihovu procjenu atraktivnosti, s obzirom da će ono lice čija se privlačnost procjenjuje biti percipirano privlačnijim što više slič onom tipičnom za neku populaciju. Iz toga slijedi da će se dvije populacije više slagati oko neprivlačnosti lica, nego oko privlačnosti. Drugi mehanizam upućuje na to da sklonost nekim karakteristikama lica može biti povezana s ekološkim uvjetima. Primjerice, žene u populacijama koje su izloženije patogenima i u kojima je niska opća razina zdravlja češće biraju partnera muževnijeg izgleda lica. Treći, pak,

mehanizam navodi da se preferencije mogu naučiti kroz socijalizaciju. Smatra se da ljudi pridaju veću važnost niskoj razini atraktivnosti, odnosno da je bolja reproduktivna strategija izbjegavati manje privlačne ljude, nego prihvati samo one privlačnije jer negativni podražaji, općenito, više i jače utječu na ljude nego što to čine pozitivni.

Kako bi ispitali spomenute pretpostavke, Sorokowski, Kościński i Sorokowska (2013) provode istraživanje u kojem su pripadnicima plemena Yali iz Papue i Poljacima prikazivali slike lica muških i ženskih poljskih studenata. Prije samog istraživanja provedeno je predistraživanje u kojem je utvrđena atraktivnost lica s fotografijama, a zadatku sudionika istraživanja bio je odrediti koja osoba s fotografije im je najviše atraktivna i najmanje atraktivna.

U ovom istraživanju ustanovljeno je da pripadnici izoliranog plemena Yali iz Papue percipiraju facialnu privlačnost na sličan način kao i Poljaci te da je ta sličnost veća u odabiru najneatraktivnijeg lica. Sudionici iz Poljske dosljedniji su pri odabiru najatraktivnijeg i najneatraktivnijeg lica od Papuanaca, što bi se moglo pripisati činjenici da su korištена samo lica Europljana koja su zasigurno poznatija i sličnija ispitanicima iz Poljske nego onima iz Papue. Nepoznavanje standarda ljestvica kao i rijetka iskustva pripadnika Yali plemena s bjelačkim licima mogu objasniti njihovu sniženu dosljednost u ovom istraživanju. Razina podudarnosti unutar određene grupe u izboru najatraktivnijeg lica nije se značajno razlikovala od razine slaganja za najneatraktivnije lice bez obzira na spol, stoga teza da su ljudi dosljedniji u percepciji niske privlačnosti – nije potvrđena. To bi se dijelom moglo pripisati činjenici da se najmanje privlačno lice nije brojčano značajno razlikovalo u procijenjenoj neatraktivnosti od umjerenog privlačna lica, dok je najprivlačnije lice imalo numerički iznimno visoke rezultate. Međugrupne su sličnosti veće prilikom odabira najneatraktivnijeg lica, no na temelju rezultata ovog istraživanja nije precizno određeno odnosi li se to na lica oba spola ili samo na ženska lica. S obzirom da unutargrupna podudarnost u izboru neprivlačnog lica nije bila veća od one za najprivlačnije lice, razlog većeg međugrupnog slaganja u izboru najneatraktivnijeg lica naspram onog najatraktivnijeg ne može biti

Ana Paić Karega, Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju,
ORCID: 0000-0001-7129-485X.

Lidija Krznar, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, ORCID: 0000-0001-5558-104X.

određena jednostavnost u odabiru lica najneprvlačnijeg izgleda. Kako bi se ispitali razlozi te opažene pojave, četiri su osobe, uključujući i autore, pregledale lica uključena u istraživanje kako bi ispitali njihovu geometrijsku prosječnost, prisutnost izražene muževnosti/ženstvenosti, simetrije, u kakvom su im stanju ten i koža lica, kakav je točno izraz lica koji ima osoba te šminka koju nose. Pomoću te analize htjeli su identificirati specifična obilježja koja su potencijalno utjecala na odluke ispitanika te se pokazalo da su lica koja su procijenjena kao najmanje privlačna u oba spola imala i kožu i ten u najlošijem stanju, primjerice – natečeno lice, crvenilo, akne ili mrlje. To pokazuje da neke naše procjene o zdravlju pojedinca na temelju lošijeg stanja njegova tena ili kože lica imaju jednu od ključnih uloga u percipiranju neprivlačnosti. Suprotno hipotezi, s većom udaljenosću crta lica od standardnog lica Poljaka i Papuanaca povećava se učestalost odabira kao najatraktivnijeg, a što je lice sličnije standardu to se učestalije odabiralo kao najneatraktivnije.

Ovo istraživanje imalo je određenih nedostataka, primjerice – korištenje lica isključivo poljskih ispitanika jer je nedovoljan broj Papuanaca pristao na slikanje pa se istraživanje nije moglo replicirati u Europi. Također, zbog nepoznavanja pisma, sudionici Yali plemena nisu mogli dati procjene na numeričkoj skali. Mali broj fotografija olakšao je zadatku ispitanicima Yali plemena, ali je otežao

procjenu utjecaja nekih specifičnih facialnih karakteristika na procjenu privlačnosti.

Unutargrupno slaganje u odabiru najatraktivnijeg i najneatraktivnijeg lica bilo je veće za Poljake nego za Papuance. Obje grupe sudionika na sličan su način percipirale atraktivnost te je sličnost između grupa bila veća pri odabiru najneatraktivnijeg lica nego pri odabiru najatraktivnijeg; Papuanci i Poljaci više se slažu po pitanju najneatraktivnijeg lica nego po pitanju najatraktivnijeg lica. Međutim, takva se razlika ne nalazi kada se gledaju razlike unutar grupe – Poljaci će se međusobno približno jednakо slagati i kada se radi o najprivlačnijem licu i kada se radi o najneprvlačnijem licu, a to isto vrijedi i za Papuance. Ten i koža lica koji ukazuju na lošije zdravstveno stanje kulturno su univerzalni kriteriji za slabu, nisku privlačnost. Potrebna su daljnja istraživanja na temu facialne percepcije u društвima koja su izolirana od zapadnjačke kulture, kao i istraživanja vezana za percepciju neprivlačnosti.

Literatura

- Sorokowski, P., Kościński, K. i Sorokowska, A. (2013). Is Beauty in the Eye of the Beholder but Ugliness Culturally Universal? Facial Preferences of Polish and Yali (Papua) People. *Evolutionary Psychology*, 11(4): 907-925.

Jesper Juul: Vaše kompetentno dijete – Osvrt

PETRA POLAK

Biti roditelj nije lagan zadatak. Za to nas nitko ne pripremi osim naših vlastitih iskustva koja smo imali s vlastitim roditeljima. Postoji toliko pitanja koja si postavlja svaki roditelj: *Radim li ispravnu stvar? Zbog čega se moje dijete tako ponaša? Što sam ja skrivio/la?*, te se često roditelji nađu u situacijama u kojima naprosto ne mogu razumjeti svoje dijete što dovodi do frustracija.

Zašto baš ovaj autor i njegove knjige uz razne druge knjige o roditeljstvu?

Jesper Juul obiteljski je terapeut u Danskoj. O njegovoj popularnosti govori činjenica kako su do sada njegove knjige prevedene na 23 jezika, a najviše njih napisao je na njemačkom jeziku – sveukupno 34 knjige! Na hrvatski jezik prevedeno je njegovih devet knjiga od kojih je jedna od najpopularnijih *Vaše kompetentno dijete* (Juul, 2017). U svim svojim knjigama služi se brojnim primjerima iz svog svakodnevног rada s mnogim obiteljima. To je izvrsno štivo za one koji imaju volju i želju bolje razumjeti sebe kao roditelja i svoje dijete ili izgraditi dobar odnos s djetetom. Osim roditeljima, knjiga *Vaše kompetentno dijete* zasigurno bi bila od koristi i stručnim suradnicima koji dolaze u dodir s djecom i njihovim roditeljima. Zapravo, kad se malo bolje razmisli, ona je namijenjena svakome jer smo svi jednom u životu bili djeca i dobro je razmisliti o svom djetinjstvu i odrastanju, na što bi vas sigurno potaknula ova knjiga.

O čemu Juul piše u ovoj knjizi i čemu nas može naučiti?

Knjiga započinje povijesnim pregledom obiteljskih vrijednosti. Na slikovit način objašnjava kako se u prošlosti na obitelj gledalo kao na strukturu moći kojoj su se djeca trebala prilagoditi. Međutim, takav pogled na obitelj u posljednje vrijeme (srećom) gotovo da je isčezao, a naglasak koji stručnjaci stavljaju u odgoju djece sve je više na zajednici i ravnopravnom dostojanstvu (što znači ravnopravno dostojanstvo i koja je razlika od ravnopravnosti otkrijte u knjizi). Juul ne staje na određenim apstraktnim pojmovima i nejasnim

preporukama. On u idućim poglavljima na konkretnim primjerima objašnjava na koji način ravnopravnosti otkrije u knjizi). Juul ne staje na određenim apstraktnim pojmovima i nejasnim mogu biti zadovoljene potrebe djece, a istovremeno postignuto zadovoljstvo odnosom s djetetom.

Svaki roditelj zasigurno se susreo s neposlušnošću svog djeteta. Juul objašnjava kako djeca žele surađivati. Ona prestanu surađivati zato što su ili predugo surađivala ili jer im je povrijeđen integritet, ali nikada zato što ne žele surađivati! Kad je povrijeđen njihov integritet, pokušaju to dati do znanja roditeljima, no ako su njihovi signali ignorirani dolazi do posljedica jer djeca surađuju sa svakom vrstom ponašanja odraslih koje vole, pa tako i s onima koji ih povrijede. Time dolazi do toga da zanemaruju svoje granice, izgube djeliće svoje samosvijesti i osjećaju krivnju. Djeca često znaju što žele i to pokazuju signalima, ali ne znaju što im treba da postignu to što žele – tu je odgovornost na roditeljima da im pomognu to otkriti. S druge strane, savršeno znaju kada njihove potrebe nisu zadovoljene i mogu roditeljima dati povratnu informaciju o tome u obliku razdraženog ili povučenog ponašanja. Juul naglašava kako kvaliteta obiteljskog života ovisi o tome na koji se način odrasli bave signalima svih članova obitelji i o njihovoj spremnosti da uključuju svačiju bol u razgovor. Nerijetko se dogodi da se djetetovi signali protumače kao odgojni problem, ali Juul poziva roditelje da pokušaju vidjeti svijet djetetovim očima i pomognu djeci da signale prevedu u izravan i razumljiv jezik.

Svima nam je bitno osjećati se dobro sami sa sobom, slijediti sebe i to zasigurno želimo i svojoj djeci. U knjizi se raspravlja o važnosti razvoja djeće samosvijesti (nema isto značenje kao i samopouzdanje) – znanja kojeg imamo o sebi i doživljaja toga tko smo. Ako netko ima zdravu samosvijest, samopouzdanje za tu osobu nije problem. Postoje tri preduvjeta razvoja samosvijesti: doživljaj da nas nama bitni ljudi u životu vide i priznaju zbog toga tko smo, osjećaj da smo vrijedni drugima zbog toga tko smo i razvoj osobnog jezika. Osobni jezik je jezik kojim možemo izraziti vlastite osjećaje, reakcije i potrebe i istovremeno odrediti vlastite granice. Sastoji se od riječi: (ne) želim, (ne) sviđa mi se, hoću, neću. Roditelji pomažu djeci razviti njihov osobni jezik promatraljući dijete i tumačenjem/iskazivanjem djetetu onoga što

ono izražava ili osjeća. Ni akademski, ni društveni, ni književni jezici ne mogu nam pomoći u međuljudskim odnosima. Osobni jezik može. Bitno je da roditelji koriste svoj osobni jezik kako bi ga djeca mogla naučiti, ali isto tako da osobnim jezikom odgovaraju na djetetove želje i potrebe.

Primjer:

Dijete: Želim se igrati na tvom računalu.

Otac (koji poštuje): Ne želim da se igraš na mom računalu.

Otac (koji ne poštuje): Zašto moraš biti tako dosadan?

Od roditeljskih reakcija koje utječu na razvoj dječje samosvijesti, čini mi se da je važno istaknuti situacije koje uključuju tjelesno kažnjavanje djece. Svako nasilje nad djecom uvijek ima iste posljedice kao i nasilje nad odraslima: kratkoročno stvara tjeskobu, nepovjerenje i osjećaj krvnje, a dugoročno nisku samosvijest! Faktor koji se čini da utječe na to kolike će biti posljedice nasilnog čina jest taj preuzimaju li roditelji odgovornost za to nasilje i ispričaju li se djetetu za to ili za nasilje krive dijete. Bitno je osvijestiti kako djeca svaki nasilan čin doživljavaju kao osobnu poruku koja im govori da ne valjaju.

Ako roditelji žele zaštititi svoj i djetetov integritet i pomoći djeci u razvoju odgovornosti, trebaju sebe i svoju djecu početi shvaćati ozbiljno. Vjerojatno bi svatko na ovom dijelu pomislio kako je to jednostavno reći – ali što to zapravo znači? Da bismo nekog shvatili ozbiljno potrebno je priznati prava te druge osobe na osobne potrebe, vidjeti tuđe potrebe s njihovog stajališta, usredotočiti se na drugu osobu i s razumijevanjem reagirati na tuđe djelovanje, a u isto vrijeme, ozbiljno shvaćati i svoj položaj. Tako roditelji koji imaju potrebu nešto važno raspraviti sa svojom djecom moraju odabrat mjesto i vrijeme kako bi i oni, ali i dijete, imali priliku reći sve što o tome misle. Na taj način pokazuju da sebe i dijete shvaćaju ozbiljno.

Zasigurno se jedna od najčešćih tema o kojoj roditelji traže savjete tiče postavljanja granica. Juul ovdje savjetuje korištenje roditeljskog osobnog jezika umjesto izricanja naredbi. Zašto? Ako roditelj granicu izrazi kao osobnu želju, dijete će je više poštovati i više će mu značiti nego neka „općevažeća istina“. Nadalje, iskazivanjem osobnog jezika roditelj ne pristupa djetetu sa stavom da ga se stalno treba ispravljati pa su samim time djeca prije spremna na suradnju. Na taj način osjećaju da ih se poštaje. Pri tome se roditelju može činiti da izgovaranje rečenice slične ovoj: „Ne želim da

sada sviraš klavir. Trebam mir“, može zvučati sebično i dovesti do toga da se dijete osjeća odbačenim. Međutim, bitno je da djeca nauče kako ne mogu dobiti uvijek sve što žele i da u obitelji postoje drugi ljudi koji imaju svoje potrebe. To uče kad roditelji spontano izražavaju svoje osjećaje i želje.

Juul knjigu završava osvrćući se na obitelji s tinejdžerima. U društvu je ustaljeno mišljenje kako je razdoblje djetetove adolescencije nužno puno sukoba i drama samo zato što su djeca ušla u pubertet. Međutim, to je mit! Sukobi u adolescenciji nastaju jer roditelji nisu dovoljno spremni prepoznati i prihvati kako njihovo dijete postaje jedinstvena i neovisna osoba. Ono što dodatno otežava stvari je činjenica da su djeca, kad navrše 13 ili 14 godina, sposobna roditeljima dati povratnu informaciju o tome kako su dosad postupali prema njima i kako se osjećaju zbog toga (zar nismo svi to radili?). Za roditelje adolescenata bitno je shvatiti kako njihova djeca ne djeluju protiv njih, nego samo djeluju za sebe. Adolescenti jasno daju do znanja kako ih ne treba dalje odgajati izjavama poput: „Sam ću doći do toga“. Što roditeljima treba duže da ih poslušaju, to adolescenti govore sve glasnije. Ono što je djeci potrebno od sad pa do kraja njihovog života jesu roditelji koji podupiru njihove pokušaje da otkriju tko su. Juul predlaže da roditelji, kad ne znaju kako efikasno razgovarati sa svojim tinejdžerom, pitaju sebe: „Kako bih razgovarao/la da sam u ovakvom sukobu s prijateljem?“

Odabrala sam osvrnuti se na Vaše kompetentno dijete jer je odličan izvor pomoći i podrške u izazovima roditeljstva i jasno pokazuje koji put vodi do zadovoljavajućeg odnosa s djetetom. Osobno knjigu mi je bilo zadovoljstvo čitati zato što je pisana jednostavnim jezikom, duhovita je, sadrži mnogo primjera iz svakodnevnog života i slikovito objašnjava što dijete zapravo govori roditelju svojim reakcijama. Ono zbog čega mi se također Juul svidio kao autor je to što se kao stručnjak ne postavlja superiorno i ne optužuje roditelje, već ima istinsku želju pomoći roditeljima objašnjavanjem zbog čega je neko roditeljsko ponašanje neučinkovito. Na temelju svega pročitanog zaključila bih kako je u odnosu s djetetom najbolje biti svoj – autentičan (naravno, ako to izražavanje svojeg ne vrijeda djetetov integritet) i pokušati se prisjetiti sebe kad smo bili djeca.

Literatura

Juul, J. (2017). Vaše kompetentno dijete. Zagreb: Naklada Pelago.

Zašto svi satovi na reklamama pokazuju 10 sati i 10 minuta?

MARTINA ŠTRK

Ako pogledamo reklame za satove, uistinu nam se može učiniti da je vrijeme stalno. I to na 10 sati i 10 minuta. Bez obzira na marku sata, autora plakata, model na slici, svi će vam pokazati isto: 10 je sati i 10 minuta. Odgovor na pitanje zašto je tomu tako pokušali su pronaći znanstvenici s istraživačkih instituta u Njemačkoj, SAD-u i Egiptu.

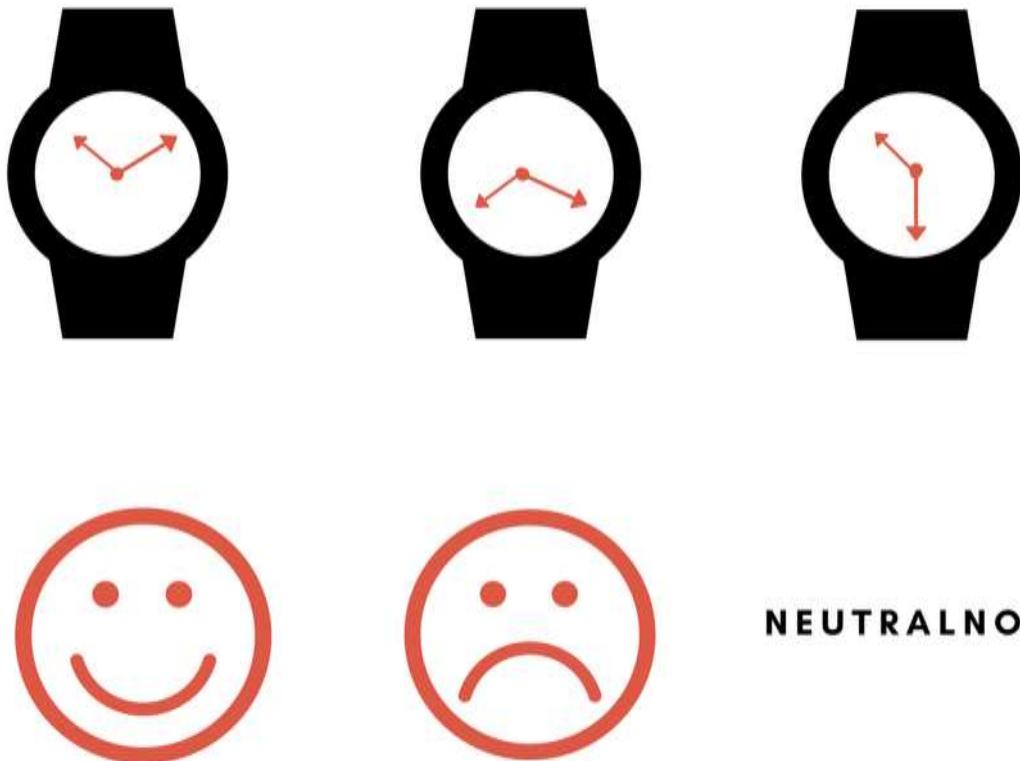
Karim i sur. (2017) proveli su istraživanje, točnije dva eksperimenta, kako bi otkrili što je to tako posebno u 10 sati i 10 minuta da je upravo ono postalo *default* opcija za sve oglašivače satova. U prvom su eksperimentu testirali hipotezu da će sat koji pokazuje 10 sati i 10 minuta (podsjeća na sretnog smajlića) izazivati ugodne afekte te povećati vjerojatnost kupnje u odnosu na sat koji pokazuje 11 sati i 30 minuta (neutralni uvjet) te na sat koji pokazuje 8 sati i 20 minuta (podsjeća na tužnog smajlića). Također, očekivali su kako će kazaljke koje pokazuju 8 sati i 20 minuta imati suprotan efekt, odnosno izazivati neugodne afekte te smanjivati vjerojatnost kupnje. U drugom su eksperimentu nastojali provjeriti izazivaju li zaista određeni položaji kazaljki sata odgovarajuće emocije (grafički prikaz 1). Dobiveni rezultati potvrđuju većinu postavljenih hipoteza. Potvrđeno je kako je 10 sati i 10 minuta uistinu povezano s ugodnim afektom i namjerom kupnje te da podsjeća ispitanike na sretnog smajlića. S druge strane, 8 sati i 20 minuta podsjeća ispitanika na tužnog smajlića, ali ne dovodi do neugodnog afekta i smanjenja vjerojatnosti kupnje kao što je pretpostavljeno.

Provedeno je istraživanje uistinu hvalevrijedno jer je prvo koje je dokazalo kako 10 sati i 10 minuta u nama pobuđuje ugodne afekte i to bez da smo svjesni utjecaja položaja

kazaljki. Osim istraživačke ideje, svakako treba pohvaliti i metodologiju. Istraživači su vodili brigu o mogućem utjecaju simetričnosti kod položaja kazaljki, obliku i vrsti sata. Stoga su ispitanicima prikazivali serije fotografija od 20 različitih satova s istim bijelim pozadinama slučajnim redoslijedom. Vodili su brigu o tome da ispitanici budu naivni, odnosno da prilikom procjena sviđanja i vjerojatnosti kupnje sata ne budu svjesni položaja kazaljki i njihova mogućeg utjecaja, što su naknadno i provjerili anketnim upitnikom.

Međutim, postoji i nekoliko sugestija za druga objašnjenja. Ono što i sami autori navode kao zamjerku jest činjenica da je u našoj kulturi 10 sati i 10 minuta već dugo *default* opcija na satovima te je moguće da u ljudima satovi izazivaju ugodne afekte zato što su im poznati. Efekt poznatosti pokazuje kako uistinu preferiramo one stvari koje su nam poznate u odnosu na nepoznate. Također, autori navode kako je moguće da ugodan afekt zapravo ne izaziva lice smajlića koje ljudi svjesno prepoznaju, već sama činjenica da su kazaljke položene gore. Iz drugih je istraživanja poznato kako se sami geometrijski likovi koji su usmjereni gore preferiraju u odnosu na one usmjerene prema dolje (Watson i sur., 2012; prema Karim i sur., 2017). Bilo bi korisno nadodati da je, zato što preferiramo smjerove prema gore, takav obrazac nešto što prije primijetimo ili na čemu zadržimo pogled. Naime, već mala djeca pokazuju dulju vremensku retenciju na objektima koji im se sviđaju te se ta spoznaja i koristi kao jedna od tehnika u istraživanjima preferencije djece. Sama činjenica da nešto dulje gledamo ili smo mu više izloženi također može utjecati na veću vjerojatnost kupnje.

Martina Štrk, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, ORCID: 0000-0002-0072-9016.

Slika 1. Sličnost položaja kazaljki i smajlića.

Zaključno, bez obzira na razloge koji utječu na veće svđanje i preferenciju takvog vremenskog sklopa na satovima, nedvojbeno je pokazano kako on utječe na naše potrošačko ponašanje. Ove spoznaje mogu nas istovremeno zadiviti, ali i prestrašiti kada shvatimo da je mnogo toga iz naše okoline pomno postavljeno na određeni način i da, bez da smo mi toga svjesni, utječe na naše preferencije i našu kupnju. Možemo se tješiti kako je to način na koji svijet potrošnje funkcioniра, a na nama psihologima je da taj svijet istražimo i objasnimo njegove efekte baš kao što su to učinili autori ovog istraživanja.

Literatura

Karim, A. A., Lützenkirchen, B., Khedr, E. i Khalil, R. (2017). Why Is 10 Past 10 the Default Setting for Clocks and Watches in Advertisements? A Psychological Experiment. *Frontiers in psychology*. 8, 1410. doi: 10.3389/fpsyg.2017.01410

Let iznad kukavičjeg gnijezda (1975.) - Osvrt na film

VLADO BRCKOVIĆ

Let iznad kukavičjeg gnijezda višestruko je nagrađivani američki film iz 1975. godine snimljen prema istoimenoj knjizi Kena Keseyja pisanoj 1959., a objavljenoj 1962. godine. Kesey, danas ikona tadašnje tzv. Kontrakulture u SAD-u 1960-ih godina, prije pisanja romana studirao je na Stanfordu. Tokom studija sudjelovao je u eksperimentu pod sponzorstvom američke vlade s dotada malo poznatim psihodeličnim supstancama, meskalinom i LSD-jem. To je iskustvo značajno utjecalo na njegov pogled na svijet i potaknulo ga na pisanje. Kesey će nastaviti rekreativno konzumirati LSD tokom svog života. Drugi važan izvor inspiracije za *Let iznad kukavičjeg gnijezda* jest Keseyjevo iskustvo rada bolničkog pomoćnika u noćnoj smjeni na psihijatrijskom odjelu bolnice u Menlo Parku u Kaliforniji.

Sam film režirao je češki redatelj Miloš Forman koji je kao dijete ostao bez obaju roditelja. Njih su, zbog navodnog sudjelovanja u pokretu otpora, odveli nacisti te su oboje izgubili živote u koncentracijskim logorima. U ljetu 1968. godine, nakon ulaska snaga tadašnjeg Varšavskog pakta u Prag s ciljem gušenja Praškog proleća, Forman bježi u SAD. Njegovo iskustvo s autoritarnim režimima utjecalo je na njegov rad na samom filmu.

U širem smislu *Let iznad kukavičjeg gnijezda* predstavlja kritiku autoritarnih režima i borbu za individualnu slobodu. U užem smislu film, kao i knjiga po kojoj je film snimljen, predstavlja možda najznačajniju umjetničku kritiku psihijatrije u to doba.

Randle McMurphy nositelj je radnje u filmu. McMurphy, koji služi zatvorsku kaznu zbog seksualnog odnosa s maloljetnicom, poslan je u neimenovanu instituciju radi psihijatrijske evaluacije. Svoj buntovnički duh te nemogućnost konformiranja i prilagodbe na život u instituciji izražava prkoseći glavnoj sestri Ratched, figuri koja predstavlja suptilnu, no jasno autoritarnu prirodu psihijatrijske institucije. Film stavlja naglasak na moć koju

institucija ima nad pojedincem ili, točnije, na nemoć samih pojedinaca unutar institucije. Pokušaji obuzdavanja McMurphyja lijekovima te kasnije elektrokonvulzivnom terapijom pokazali su se neuspješnima. Njegova borba da vratí duh slobode u srca pacijenata u početku se pokazao nepremostivim problemom za sestruru Ratched i ostale djelatnike, no ona završava tragično. Nakon samoubojstva mладog pacijenta Billyja kojemu je prethodio bijes sestre Ratched, McMurphy pronalazi krivca upravo u njoj. On gubi kontrolu te skače na nju pokušavajući je udaviti. Sprječen je i odveden. Kao završni pokušaj institucije da vrati kontrolu i ponovno uspostavi autoritet nad McMurphyjem je izvršena lobotomija. Film završava njegovom psihološkom smrću. Zbog lobotomije je ostao bez osobnosti, poput biljke, mrtav u svakom smislu osim tjelesnom. Osoba bez ikakve očite mentalne bolesti, čiji je jedini grijeh bio pobuna protiv institucije u kojoj se našla, zbog svog je bunta izgubila osobnost. Pobjeda sustava nad pojedincem.

Let iznad kukavičjeg gnijezda odraz je tada raširenog pokreta antipsihijatrije, pokreta koji smatra kako psihijatrijski tretmani često više štete pacijentima nego što im pomažu. Pokret kritizira tada često korištene metode poput elektrokonvulzivne terapije, šok terapije inzulinom te lobotomije, od kojih smo dvije imali prilike vidjeti i u filmu. Pokret, a i film, kritizira i neravnopravan odnos moći između psihijatra i pacijenta te praksu da se pacijente liječi i institucionalizira protivno njihovoj volji.

Ipak, *Let iznad kukavičjeg gnijezda* fiktivno je djelo. Kako film zapravo nije o mentalnim bolestima, nego o borbi slobodnog duha i autoritarnog zatvorenog sustava, on stoga pristupa mentalnim bolestima simistički zanemarujući stvarnost mentalnih bolesti kako bi od pacijenata napravio neobične i simpatične pojedince podređene radnji. Takav prikaz mentalnih bolesnika može ostaviti krivi dojam ublažavajući ozbiljnost problema koju mentalna bolest može predstavljati za pojedinca i njihove bližnje. Slično tome, film predstavlja kritiku psihijatrije onoga doba naglašavajući neke od njenih najgorih aspekata, no ne zaboravimo kako radnja filma zahtijeva takav naglašeno negativan prikaz neimenovane mentalne ustanove i njenih djelatnika, prikaz koji je daleko od realnosti.

Vlado Brcković, Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju,
ORCID: 0000-0003-2358-0821

Aktualni događaji

Izvještaj o bojenju stolaca

MIRNA BABIĆ

Članovi STUP-a (i poneki dobrodošli gosti) 17. listopada proveli su malu akciju ukrašavanja stolica koje sada u duhu feng shuija osiguravaju strujanje pozitivne energije u prostorijama STUP-a.

Akcija je provedena na inicijativu predsjednice Ivane Car koja je primjetila kako bi našim prostorijama dobro došlo osvježenje, a ujedno je i odlična prilika za daljnje upoznavanje kolega (iako više kolegica, kao što se vidi iz priloženog) sa različitim godina studija. Skromni materijal osiguran je iz kasice-prasice STUP-a i dobrovoljnih priloga studenata u obliku kistova.

Ova svojevrsna art terapija izmamila je djela inspirirana Pollockom, minimalizmom ili samim naletom umjetničkog zanosa, a sve u ljubičastoj, bijeloj i roza boji – bojama neurona koji se nalazi i na logu Psihozija.

Svi koji su sudjelovali, osim što su ostavili svoj trag u STUP-u kistom za bojanje, izvještavaju i o odličnoj zabavi nakon ukrašavanja stolica.

Izvještaj o razmjeni studenata psihologije Malta – Hrvatska

LARA DOMOVIĆ

Članovi udruge studenata psihologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu "STUP" i Kluba studenata psihologije Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu "Feniks" sudjelovali su u službenoj razmjeni Europske udruge studenata psihologije (*European Federation of Psychology Students Associations*). Razmjena je bila dogovorena između spomenutih studentskih udruga i udruge studenata psihologije Malte i Goza, "Betapsi".

U prvom dijelu razmjene, naši studenti posjetili su Maltu u razdoblju od 17. do 23. rujna 2017., a drugi dio razmjene održao se u Zagrebu od 16. do 21. prosinca prošle godine.

Ideja razmjene bila je međusobno povezivanje kroz jednotjedni organizirani znanstveno - socijalni program u svakoj od spomenutih zemalja. Tema se odnosila na sveobuhvatnu promjenu pojedinca kroz uloge koje dobiva u ovom burnom životnom razdoblju mlađe odrasle dobi, ali i u svijetu koji se neprekidno mijenja.

U tjednu provedenom u gradu Sliemi na Malti, studenti su sudjelovali u radionicama s naglascima na različite aspekte promjene u pojedincu, a to je uključivalo i razumijevanje vlastitih vrijednosti, motiva, jakih i slabih strana. Gostujući predavači govorili su i o promjenama koje se događaju u ljubavnoj vezi („From single to relationship“) te o razvoju projekata socijalnih radnika usmjerenih na prihvaćanje imigranata i promjenama u društvenoj zajednici. Osim formalnog dijela razmjene, kroz razgledavanje znamenitosti glavnog grada Vallette, otoka Gozo i Comino te posjetu brojnim muzejima, studenti su upoznali kulturu Malte, a organiziravši kulturnu večer, kolege s Malte predstavili su svoje tradicionalne običaje i hranu.

Unutar dijela razmjene održanog u Zagrebu, studenti su sudjelovali na studentskim radionicama i stručnim predavanjima, a svi

predavači prenijeli su dio svog stručnog znanja iz različitih grana psihologije. Tema promjene započela je u Muzeju krapinskih neandertalaca prikazujući razvoj i promjenu ljudske vrste, a uslijedila je radionica u Hrvatskom institutu za istraživanje mozga (HIIM). Također, istaknula bih posjete Poliklinici za zaštitu djece i mladih grada Zagreba te Hrabrom telefonu, koji su vođeni temom promjenama uzrokovanim teškim životnim situacijama. Na kraju je uslijedilo gostovanje predavača iz Mentalnog treninga o promjenama kod sportaša. Posjeti muzejima i drugim kulturnim spomenicima unutar grada omogućili su studentima s Malte da na drugačiji način upoznaju Zagreb, ali i kulturu cijelokupne Republike Hrvatske.

Osim stjecanja raznih korisnih vještina i znanja, studenti su kroz organizaciju i sudjelovanje u ovakovom projektu stekli jedinstveno iskustvo koje će im svakako pomoći u promjenama koje će ih pratiti na profesionalnoj, ali i privatnoj razini.

Lara Domović, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, ORCID: 0000-0002-5779-8143.

Humanitarna akcija „poSTUPi dobro, daruj!“

MARITA MESIĆ

S evolucijskog gledišta pomaganje je definirano kao svako ponašanje koje povećava vjerojatnost preživljavanja grupe (Lehmann, Perrin i Rousset, 2006). Još je Charles Darwin (1998; prema Bowles, 2006) raspravljao o ideji širenja „moralne sposobnosti“ kod prvih ljudi zbog činjenice da je pleme s hrabrim i vjernim članovima, koji su uvjek bili spremni pomoći jedni drugima i međusobno se braniti, pobjeđivalo druga plemena i tako proširivalo svoj teritorij. Otada se pomagačko ponašanje prilagođavalo razvoju društva te je danas ponajviše vidljivo u humanitarnom radu. U tom duhu Humanitarna sekциja, kao jedna od brojnih sekacija STUP-a, za cilj ima promicanje društveno odgovornog rada i poticanje studenata psihologije na prosocijalna ponašanja te aktivno pomaganje zajednici kroz volontiranje i organiziranje humanitarnih akcija.

U predbožićno vrijeme ove akademске godine Humanitarna sekциja provela je akciju „poSTUPi dobro, daruj!“. U akciji su se prikupljale očuvane igračke i školski pribor za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Prikljucene stvari darovane su udruzi Nova budućnost u Samoboru. Ta udruga pruža uslugu organiziranog stanovanja i sveobuhvatnu podršku djeci i mladima bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Drugim riječima, aktivno provodi program cijelodnevne izvaninstitucionalne skrbi o djeci i mladima koji su zbog različitih razloga izdvojeni iz vlastitih obitelji. Radi se o onima kojima je priznato pravo na skrb izvan vlastite obitelji zbog zanemarivanja i neodgovarajućih uvjeta života ili o onima kojima se ne može osigurati adekvatan tretman ili pak oblik školovanja u mjestu prebivališta. U Hrvatskoj udruga djeluje na šest dislociranih lokacija (domova obiteljskog tipa) u kojima je zbrinuto 60-ak djece i mladih (tri kuće u Samoboru, Velika Gorica, Varaždin i Kaštel Lukšić). O djeci brinu odgajatelji, a jedan od njih provodi s njima čitav dan te im je ta osoba kao druga majka / drugi otac. Odgajatelji brinu o svim aspektima života štićenika udruge i o zadovoljavanju svih njihovih životnih potreba - stanovanja, prehrane,

odijevanja, održavanja osobne higijene, brige o zdravlju, čuvanja, odgoja i obrazovanja, radne aktivnosti i kreativnog provođenja slobodnog vremena. Upravo takav obiteljski odnos u domovima Udruge različit je od smještaja takve djece u sličnim institucijama. Također, ono što ih razlikuje od ostalih institucija toga tipa jest činjenica da prilikom izdvajanja djece iz obitelji ne razdvajaju braću i sestre. Institucionalizirana djeca općenito kasnije u životu pokazuju emocionalne i socijalne poteškoće (Goldfarb, 1944; prema Hodges i Tizard, 1989). Uzrokom toga smatraju se majčinska deprivacija i nemogućnost monotropizma što su aspekti Bowlbyeve teorije privrženosti (Bowlby, 1969). Monotropizam se definira kao primarno emocionalno vezivanje djeteta uz jednu osobu, najčešće majku. U institucijama u kojima djeca imaju više odgajatelja, no nijednog konstantno tijekom 24 sata, javlja se mogućnost da ni s jednim odgajateljem ne razviju istinsku privrženost (Van IJzendoorn, Sagi i Lambermont, 1992). U udruzi Nova budućnost taj efekt pokušava se smanjiti upravo uvođenjem cijelodnevne skrbi jednog odgajatelja.

Studentice koje su sudjelovale u akciji možda i nisu znale da su i same imale korist od pomaganja. Prema Van der Linden (2011) osobe koje se bave humanitarnim aktivnostima značajno su sretnije i zdravije od drugih osoba. Sama odluka o davanju drugima aktivira subgenualno područje prednjeg režnja koje je zaduženo za socijalno povezivanje i ispušta neurotransmitere, poput oksitocina i vazopresina, zbog kojih se osjećamo ugodno. Dakle, kad činimo dobro, osjećamo se dobro i moguće je da postanemo „ovisni“ o tome. Taj fenomen psiholozi nazivaju *helper's high*. Osjećaj naleta oksitocina prilikom davanja dara prijatelju ili pak doniranja novca nekoj udruzi svi smo doživjeli bar jednom u životu. Vjerujemo da će ove informacije o pozitivnim efektima humanitarnih aktivnosti motivirati studente da se pridruže Humanitarnoj sekciјi u njezinu radu na bilo koji način, od osmišljavanja i organiziranja akcija do volontiranja ili doniranja.

Literatura

- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss, Vol. 1: Attachment*. New York: Basic Books.

- Bowles, S. (2006). Group competition, reproductive leveling, and the evolution of human altruism. *Science*, 314(5805), 1569-72.
- Hodges, J. i Tizard, B. (1989). Social and family relationships of ex-institutional adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 30(1), 77-97.
- Lehmann, L., Perrin, N. i Rousset, F. (2006). Population demography and the evolution of helping behaviors. *Evolution*, 60(6), 1137–1151.
- van der Linden, S. (2011). The helper's high: Why it feels so good to give. *Ode Magazine*, 8 (6), 26-27.
- van IJzendoorn, M. H., Sagi, A. i Lamberman, M. W. E. (1992), The multiple caretaker paradox: Data from Holland and Israel. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 57, 5–24.

Slika 1. Studentice u posjetu udruzi „Nova budućnost“ u Samoboru (redom na fotografiji): Marija Kostanić, Stela Božiček, Delornea Lukša, Lucija Novosel, Petra Kuljiš, Matea Gugo, Marita Mesić i Anja Bjelica

Psihomnia ili O Studentskoj sekciji Hrvatskog psihološkog društva

SANDRO KRAŠIĆ

Budući da je prethodnih godina bilo sve manje i manje USPjeH-a, ove je godine odlučeno *omnia mea mecum porto*. Prema *Hrvatskoj enciklopediji* Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža izreka je to koja znači da su pravo, istinsko bogatstvo samo naše vlastite sposobnosti, znanja i iskustva, dakle, *ono što uvijek nosimo sa sobom*. Vjerujem da nam je svima jednako tako jasno kako cjelina donosi više od zbroja dijelova, pa tako udružene sposobnosti, znanja i iskustva studenata psihologije iz cijele Hrvatske doprinose puno više od usamljenoga pojedinca ili udruge.

Naime, udruga Ujedinjeni studenti psihologije Hrvatske (USPjeH) početkom ove akademske godine likvidirana je zbog vlastite neaktivnosti i neodržavanja sjednica, čime su studenti psihologije (i njihove matične, fakultetske udruge) izgubili svoju krovnu udrugu. No studenti se nisu obeshrabrili, već su odlučili osnovati Studentsku sekciju Hrvatskog psihološkog društva *Psihomnia*, koja je preuzeila ulogu krovne udruge studenata psihologije u Hrvatskoj i omogućila suradnju snažniju nego ikad prije. Sekcija okuplja udruge studenata psihologije iz svih gradova u kojima postoji odsjek za psihologiju: Zagreba, Rijeke, Osijeka i Zadra. Tako su članovi Psihomnije abecednim redom udruge Feniks sa Hrvatskih studija u Zagrebu, Kasper iz Zadra, Psihos iz Osijeka, Psirius iz Rijeke te STUP s Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Cilj Psihomnije jest podići aktivnosti koje je USPjeH obavljao više ili manje uspješno na višu razinu čime bi se studentima psihologije otvorile nove mogućnosti za vlastiti razvoj i napredak. Povezivanjem studenata diljem Hrvatske obogaćuje se rad svake od pojedinih

udruga te se potiče razvitak zajedničkih projekata, čime se poboljšava status psihologije kao društvene znanosti i studenata psihologije kao aktivnih članova društva. Unutar sekcijs organizirane su razne „podsekcije“ koje se bave volontiranjem, ponudom stručnih praksi i pronalaženjem sudionika za istraživanja na području cijele države. Nadalje, članstvom u Društvu omogućuje se ostvarivanje različitih povlastica – jeftinije kotizacije za stručne konferencije poput Godišnje konferencije hrvatskih psihologa i Dana Ramira i Zorana Bujasa (popularni DRZB) ili pak popusta na službeni časopis HPD-a *Suvremena psihologija*.

Postojanje krovne udruge, osim svega navedenog, omogućuje svim studentima psihologije članstvo u još većem kolektivu – Europskoj federaciji udruga studenata psihologije (EFPSA), čime se suradnja sa studentima psihologije iz cijele Europe postiže na različite načine: popularizacijom psihologije kao znanosti, razvojem društveno korisnih projekata kao što su *Mind the Mind* ili *Better Together*, objavljivanjem znanstvenih radova u recenziranim časopisima, studentskim razmjenama, pronalaženjem praksi i pripravnjaštva itd.

Ovu Sekciju pokrenuli su proaktivni i uporni studenti. Podržimo ih zato vlastitim sudjelovanjem te obogatimo rad Sekcije jer jedino dijeljenjem znanja i iskustava možemo usvojiti neka nova koja će nas učiniti stručnjima i odgovornijima u obavljanju posla psihologa. ☺ Više informacija i prijave za uključivanje u rad Sekcije možete pronaći na Facebook stranici Sekcije (<https://www.facebook.com/psihomnia>).

Sandro Krašić, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, ORCID: 0000-0002-5733-7451.

Unutarnje korice - back